

**II. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E GEÇİŞ SÜRECİNDE
İZMİR'DE MADENCİLİK
(1908-1938)**

FATMA EMEK

Yüksek Lisans Tezi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. SADIYE TUTSAK

Uşak Üniversitesi BAP Koordinasyon Birimi tarafından [TP/012] nolu Yüksek Lisans Tez Projesi olarak desteklenmiştir.

Uşak

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ağustos 2013

**II. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E GEÇİŞ SÜRECİNDE
İZMİR'DE MADENCİLİK
(1908-1938)**

FATMA EMEK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tarih Ana Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. SADIYE TUTSAK

Uşak

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ağustos 2013

ÖZET

II. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E GEÇİŞ SÜRECİNDE

İZMİR'DE MADENCİLİK (1908-1938)

Fatma Emek

Tarih Ana Bilim Dalı

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ağustos 2013

Danışman: Doç. Dr. Sadiye Tutsak

Emperyalist güçler arasında özellikle hammadde ve pazar edinme gibi nedenlerle XIX. yüzyılda büyük bir rekabet başladı. Bu rekabet ortamında Osmanlı Devleti, hükmettiği geniş coğrafyayı korumak uğruna, batılı devletlere ticarî ayrıcalıklar vermenin yanı sıra yatırımlarına da izin vermek zorunda kaldı. Tanzimatla birlikte başlayan değişim sürecinde Osmanlı Devleti madenciliği geliştirmek ve madencilikle ilgili düzenlemeler yapmak için maden nizamnameleri hazırlayarak yürürlüğe koydu.

İzmir, yeraltı ve yerüstündeki madenleri ile tarihsel süreçte devletlerin ekonomik hayatında hep önemli bir yere sahip oldu. Osmanlı Devleti'nde bulunan yabancılara 1867 tarihinde maden imtiyazı verilmeye başlanmasıyla İzmir Vilayeti'nin sahip olduğu madenleri işlemek isteyen yabancı sayısında artış gerçekleşti. Bunun sonucunda madenler yabancılar tarafından birer birer keşf edilmeye başlandı. Bulunan maden cevherlerinin tamamı İzmir'in önde gelen Levanten aileleri tarafından işletildi.

Cumhuriyet'e geçiş sürecinde ekonomi alanında yapılan kongre ve planlar neticesinde maden sektöründe bir canlanma yaşandı. Bu dönemde çıkarılan kanunlar sonucunda ülkede bulunan yabancı şirketlerde millileştirilme politikası uygulandı. İzmir'de bulunan maden şirketleri de idarelerini ve şirketlerinin isimlerini millileştirmeye başladı. Cumhuriyet sürecinde İzmir'de madencilik sektörü eski

önemini yitirdi. Mevcut olan madenlerin birçoğunda üretim durduruldu ve maden sahaları boş bırakıldı. Osmanlıdan intikal eden maden imtiyazlarının bazıları imtiyaz sahipleri tarafından Cumhuriyet döneminde Türklere devr edildi, bazıları ise devr edilmeden imtiyaz süresinin bitimine kadar imtiyaz sahiplerinin ellerinde kaldı. Bunun sonucunda İzmir’de bulunan ve üretim yapılabilecek seviyede olan ocaklarda üretim yapılamadı ve Türkiye ve İzmir ekonomisi büyük kayıp yaşadı.

Bu tez, *Uşak Üniversitesi BAP Koordinasyon Birimi* tarafından [TP/012] nolu Yüksek Lisans Tez Projesi olarak desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler, Madencilik, İzmir, Emperyalizm, Levanten, Yabancı Sermaye

ABSTRACT**MİNING İN İZMİR DURİNG THE PROCESİ OF TRANSİTİON FROM THE
SECOND CONİTÜTİONAL PERİOD TO REPUBLİCAN PERİOD****(1908-1938)****Fatma Emek****Department Of History****Uşak University, The Institute Of Social****August 2013****Advisor: Assistant: Prof. Dr. Sadiye Tutsak**

During XIX. th century, a great competition between the imperialist powers started for the reasons of gaining raw materials and markets in particular. In this competitive environment, the Ottoman Empire had to permit the western countries to make investments as well as granting commercial privileges to them for the sake of protecting the broad geography it reigned over. During the transformational period beginning with (Tanzimat) Reform Era, the Ottoman Empire made Mining regulations and put them into effect in order to develop Mining and making further regulations on it.

Izmir, with its underground and open mines, has always had a significant place in the economic life of the countries in the course of historical times. When mining privileges started to be given to the foreign nationals living under the roof of the Ottoman Empire in 1867, the number of foreigners who wanted to process the mines that the Province of Izmir owned began to increase. As a result of this, the mines were being discovered one after the other by the foreigners from then on. The complete mineral ores were processed by the prominent Levantine families of Izmir.

During the transition of the Republican Period, a revival in the Mining Sector ensued from the congresses and plans that were made in the field of Economics. In the consequence of the laws and regulations passed during that time, a

nationalizing policy was implemented on the foreign companies existing within the country. The Mining companies in Izmir also began to nationalize the managements and the name/title of their companies.

During the Republican Peirod, the Mining Sector in Izmir lost its former importance. The production in many of the existing mines stopped and the mining fields got desolated. During the Republican Period, some of the privileges which were inherited from the Ottomans passed on to the Turks by the beneficiaries, while some, on the other hand, remained under the control of the beneficiaries without being passed on until the deadline of the Privilege. As the result of this, the mines in Izmir which were capable of production could not operate and the economy of Turkey and Izmir got a heavy blow and loss in this sense.

In this thesis Uşak University BAP Coordination Unit by [TP/012] supported in the master's degree thesis project.

Key Words: Mining, Izmir, Imperialism, Levantine, Foreign Capital

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Tarih Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Fatma Emek'in II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde İzmir'de Madencilik (1908-1938) başlıklı tezi 6.08.2013 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Tarih Anabilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Adı Soyadı**İmza**

Üye : Prof. Dr. Lütfi Özav

Üye (Tez Danışmanı): Doç. Dr. Sadiye Tutsak

Üye : Yrd. Doç. Dr. Biray Çakmak

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Musa Çifçi

ÖNSÖZ

Ülkelerin sahip oldukları maden kaynaklarının bulunması, işlenmesi ve değerlendirilmesi çok eski devirlerden itibaren toplumların ekonomik hayatında önemli bir yer tutmuştur. Genel olarak ülkelerin ekonomik hayatında önemli görülen bu alan, elbette Osmanlı Devleti ve onun devamı olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti için de aynı önemi taşımaktadır.

Bu çalışma zaman boyutu olarak 1908-1938 yılları arasındaki 30 senelik süreyi içermektedir. Bunun sebebi de İzmir’de madencilik alanında bu dönemin çalışılmamış olmasıdır. Tezimiz mekânsal olarakta İzmir şehrini ve incelediğimiz dönem içerisindeki ilçelerini kapsamaktadır. Bunda İzmir’in nüfusunun kozmopolit bir yapıda olması ve şehrin, ulaşım ağları bakımından kilit noktada olmasının etkisi büyüktür. Bu münasebetle, İzmir Vilayeti dâhilinde bulunan maden ocaklarının işletilmesi üzerinde yoğunlaşarak şehrin bu kozmopolit yapısının ve ulaşım ağlarının madenler üzerindeki gelişme, gerileme sürecini ve bu süreçleri etkileyen şartlar üzerinde durulmuştur.

Önemli miktarda gayrimüslimin ve Levantenin yaşadığı İzmir’de dış dinamiklerin etkisi incelendiğinde, madencilik konusunun bu etkinin dışında tutulamayacağı yapılan araştırmalarda ortaya çıkmıştır.

Bu çalışma İzmir Vilayeti’nin madencilik faaliyetlerini ele almakta ve şu sorunun cevabı aranmaktadır: İzmir Vilayeti’nde Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde yaşanan iktisadi değişimde Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye’sinin uyguladığı maden politikalarının ve bu alanda gerçekleştirdiği mevzuatların İzmir madenciliğine etkisi nedir? Ayrıca İzmir’de gerçekleşen madencilik faaliyetleri sadece dış dinamiklerin etkisi ile açıklanabilir mi?

Böylesine önem arz eden konuyu ele alarak İzmir şehrinde yapılan madenciliğin her evresini incelemeye çalıştık. Böylece hem Osmanlı Devleti hem de Türkiye Cumhuriyeti Devleti arasında madencilikle ilgili devam eden ve farklı olan özellikleri ortaya çıkarmaya çalışarak, Türkiye’nin ve özellikle İzmir’in iktisat tarihinde bir boşluğu doldurmayı amaçladık.

İncelediğimiz dönem içerisinde İzmir madenciliği hakkında detaylı bilgi veren bir eser mevcut değildir. İzmir’in ekonomisini anlatan eserlerde madencilikle

ilgili bilgiler verilmiş ise de bu bilgiler bir tablodan ve madenin yeri ve cinsinden ileri gitmemiştir. Bu çalışmada İzmir Vilayeti'nin merkez ve ilçeleri o dönemin sınırları içinde incelenilmeye çalışıldı. Konu dört bölümde ele alınmış olup Birinci Bölüm “İzmir Vilayeti Dâhilinde bulunan Maden Şirketleri ve Çalışanları”, İkinci Bölüm “İzmir Vilayeti Madenlerinin Coğrafi Dağılışı”, Üçüncü Bölüm “İzmir Vilayeti Madenlerinin Üretimi, Ticareti ve Nakliyatı”, Dördüncü Bölüm “Türkiye Madenciliğinde İzmir'in Yeri ve Önemi” başlıklarını taşımaktadır.

Araştırmamızda kullanılan kaynakların büyük kısmı arşiv belgelerinden oluşmaktadır. Arşiv çalışmalarımız, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan tasnif edilmiş çok çeşitli belgelerle Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan çok sayıdaki vesikadan ibarettir. Ayrıca İzmir madenciliği hakkında bilgi veren Maden İstatistikleri ve İzmir ekonomisi ile ilgili istatistikler, çalışmamızda oluştururken faydalandığımız kaynaklar arasındadır. Zikrettiğimiz kaynaklar arasında arşiv belgelerinden sonra bizi en çok uğraştıran ve zamanımızın büyük kısmını alan kaynaklar gazeteler olmuştur. Ahenk, Hizmet, İttihad, Köylü, Anadolu ve Yeni Asır gazetelerinin mevcut sayılarının bizi ilgilendiren yılları tamamen incelendi. Bu gazetelerin yanında Ankara ve İstanbul'da neşredilmiş olan Hâkimiyeti Milliye, İkdam, Ulus ve Cumhuriyet gibi gazetelerde yer alan haberlerden de faydalanılmıştır. Bunların haricinde Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde basılmış olan dergi ve kitaplarda titizlikle incelenilmeye çalışıldı.

Çalışmam sırasında destek ve yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Doç. Dr. Sadiye TUTSAK'a, özellikle İzmir ile ilgili gazeteleri incelerken yardımlarını esirgemeyen dostlarım Cevriye YILDIRIM ve Tuğba ÇALIŞKAN'a, tezimi sabırla okuyarak yeni ufuklar açan Ozan SEMERCİ'ye, teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca tezimi hazırlarken bana uygun bir çalışma alanı sağlayarak maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme minnettarım.

Fatma EMEK

İzmir

Ağustos

2013

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Fatma Emek

Doğum Yeri ve Tarihi : İzmir 1987

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Uşak Üniversitesi Tarih Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi : Uşak Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

PROJELER : Uşak Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen “II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Geçiş Sürecinde İzmir’de Madencilik (1908-1938)” başlıklı tez projesi yardımcılığı.

İletişim

e-posta Adresi : fatma-emek-@hotmail.com

İÇİNDEKİLER

II. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E GEÇİŞ SÜRECİNDE

İZMİR'DE MADENCİLİK (1908-1938)

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	vii
ÖNSÖZ.....	viii
ÖZ GEÇMİŞ.....	x
İÇİNDEKİLER.....	xi
TABLolar LİSTESİ.....	xv
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xvi
EKLER LİSTESİ.....	xvii
HARİTALAR LİSTESİ.....	xviii
KISALTMALAR.....	xix
GİRİŞ.....	1
A- İZMİR.....	1
B-OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E MADEN POLİTİKALARININ UYGULANIŞI.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

İZMİR VİLAYETİ DÂHİLİNDE BULUNAN MADEN

ŞİRKETLERİ VE ÇALIŞANLARI

A- ŞİRKETLER

1-Özel Teşebbüsler.....	16
-------------------------	----

2- Yardım Amaçlı Olan Teşebbüsler	19
3-Devlete Ait Olan Teşebbüsler.....	20
B- MADEN İŞÇİLERİ	
1-Maden İşçilerinin Temini	21
2- Yabancı İşçi Çalıştırma Sorunu	24
3- İşçi Grevleri	28
4- Madencilerin Ücretleri.....	30
5- Madende Yaşam	33
6- Yabancı Devletlerin Madenlerin İşçilerine Karışması.....	35

İKİNCİ BÖLÜM

İZMİR VİLAYETİ MADENLERİNİN COĞRAFİ DAĞILIŞI

A- İZMİR'İN GÜNEYİNDE MADENCİLİK

1-TİRE.....	36
2- TORBALI.....	43
3- SEYDİKÖY	47
4- KUŞADASI	53
5- BUCA	56

B- İZMİR'İN BATISINDA MADENCİLİK

1- URLA	58
2- SEFERİHİSAR	63
3- KARABURUN	65
4- ÇEŞME.....	70

C- İZMİR'İN DOĞUSUNDA MADENCİLİK

1- ÖDEMİŞ	75
2- BAYINDIR	79
3- KEMALPAŞA	83
D- İZMİR'İN KUZEYİNDE MADENCİLİK	
1- BORNOVA	87
2- BERGAMA	87
3- FOÇA	88
4- KARŞIYAKA	90

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İZMİR MINTIKASI MADENLERİNİN ÜRETİMİ

TİCARETİ VE NAKLİYATI

A- MADEN ÜRETİMİ

1- Ocaklardan Cevher Üretimi	95
2- Maden Üretiminin Vergilendirilmesi	100

B- MADEN TİCARETİ

1-İhracat	105
2- İthalat	112

C- MADEN NAKLİYATI

1- Kara Yolu Nakliyatı	113
2- Demir Yolu Nakliyatı	115
3- Deniz Yolu Nakliyatı	119

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM**TÜRKİYE MADENCİLİĞİNDE İZMİR'İN YERİ VE ÖNEMİ**

A- OSMANLI DÖNEMİ MADENCİLİĞİNDE İZMİR.....	123
B- CUMHURİYET DÖNEMİ MADENCİLİĞİNDE İZMİR.....	133
SONUÇ	141
EKLER	145
KAYNAKÇA	158

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: İzmir’de 1936-1937 Yıllarında Madencilere Verilen Gündelik Ücretleri ..	31
Tablo 2: Efem Çukuru Maden Komiseri Fuat Bey’in Ücret Pusulası	32
Tablo 3: Çeşme Kaplıcasında Bulunan Banyoların Sahipleri ve Adetleri	72
Tablo 4: Çeşme Kaplıcasında Hakları Eskisi Gibi Korunacak Kişiler ve Haneler ...	74
Tablo 5: Ödemiş Mescitli Antimuan Madeni Resm-i Mukarreri (1918-1925).....	101
Tablo 6: Kavacık-Efemçukuru Simli Kurşun Madeni 1928-1940	102
Tablo 7: Aydın Demiryolunun Taşdığı Zımpara Taşı Miktarı (1902-1909).....	118
Tablo 8: Aydın Ve Kasaba Demiryollarıyla Taşınan Tuz Miktarı (1925-1932).....	119
Tablo 9: Zımpara Madenindeki Yabancı İşletmelerin Payı	125
Tablo 10: Aydın Vilayeti’nde Boş Bırakılan Madenler	127
Tablo 11: Aydın Vilayeti’nde Zımpara Madeni Üretimi (1903-1912)	128
Tablo 12: 1911 Yılında Aydın Vilayeti’nde Maden İhracatı	129
Tablo 13: Zımparanın Her Tonunda Verilen Resim Miktarı	130
Tablo 14: Kurtuluş Savaşı’ndan Sonra Batı Anadolu’da Maden İhracatı.....	134
Tablo 15: Batı Anadolu’da Mevcut Çalışan ve Çalışmayan Maden Ocakları	136
Tablo 16: Türkiye’de Mevcut Madenlerin Durumu (1936-1937).....	138

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Zımpara Madeni Üretimi (1907-1908).....	97
Grafik 2: Zımpara Madeni Üretim Miktarı (1925-1930).....	98
Grafik 3: Çamaltı Tuzlasında Tuz Üretimi (1925-1934).....	99
Grafik 4: İzmir'den 1920 Yılında Avrupa'ya İhraç Edilen Zımparanın Miktarı....	106
Grafik 5: Zımpara Madeni İhracatının Ülkelere Göre Dağılımı (1925-1931).....	107
Grafik 6: Tire'nin (1931-1933) Yıllarındaki Zımpara Madeni İhracatı	108
Grafik 7: Tuzlanın (1925-1934) Yıllarındaki Gayri Safi Gelir Miktarı.....	110
Grafik 8: İzmir'de Üretilen Çeşitli Madenlerin Devletlere Göre İhracatı	111
Grafik 9: İzmir Limanından 1926-1935 Tarihlerinde Yapılan Zımpara İhracatı ...	122

EKLER LİSTESİ

EK 1: Abbott Maden Limited Şirketi'nin Kurucuları	145
EK 2: Mescitli Antimuan Şirketi Çalışanlarının Kaldıkları Yerlere Ait Kroki 1	146
EK 3: Mescitli Antimuan Şirketi Çalışanlarının Kaldıkları Yerlere Ait Kroki 2	147
EK 4: Çamaltı Tuzlasında Çalışanların Kaldıkları Hangarlar	148
EK 5: Halkapınar Zımpara Madeni Krokisi	149
EK 6: Hasançavuşlar ve Mircanoğlu Arazisi Manganez Madeni	150
EK 7: Değirmendere/Ahmetbeyli Zımpara Madeni Krokisi	151
EK 8: Gümüldür Simli Kurşunla Karışık Çinko Madeni Krokisi	152
EK 9: Buca/Tahtalı Simli Kurşun Madeni Krokisi	153
EK 10: Kavacık-Efem Çukuru Simli Kurşun Madeni Krokisi.....	154
EK 11: Ödemiş/Birgi Antimuan Madeni Krokisi.....	155
EK 12: Karşıyaka Arap Gözü Altın Madeni Krokisi	156
EK 13: Deve Kervanlarının Ulaşım Ağı	157

HARİTALAR LİSTESİ

Harita:1 Kurşak Zımpara Madeni Haritası	175
Harita: 2 Dağ-Yeniköy Zımpara Madeni Haritası.....	176
Harita: 3 Halkapınar Çiftliği Zımpara Madeni Haritası.....	177
Harita: 4 Seydiköy/Bulgurca Manganez Madeni Haritası.....	178
Harita: 5 Gümüldür Simli Kurşunla Karışık Çinko Madeni Haritası.....	179
Harita: 6 Kuşadası/Çirkince Zımpara Madeni Haritası.....	180
Harita: 7 Karaburun Ahırlı Cıva Madeni Haritası.....	181
Harita: 8 Karaburun/Karareis Cıva Madeni Haritası.....	182
Harita: 9 Ödemiş/Halıköy Cıva Madeni Haritası.....	183
Harita: 10 Karşıyaka Altın Madeni Haritası.....	184

KISALTMALAR

A. DVNS. İMTZ. d. : Bab-1 Asafî Divan-ı Hümeyun Sicilleri İmtiyaz Defterleri

a.g.e. : Adı Geçen Eser

a.g.m. : Adı Geçen Makale

a.g.t. : Adı Geçen Tez

AÜDTCFD: Anakara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi

B: Receb

BCA: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BEO. : Babîâli Evrak Odası Evrakı

Bkz: Bakınız

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C: Cemâzie'l-Âhir

C: Cilt

Ca: Cemâzie'l-Evvel

Çev: Çeviren

DH. H. : Dâhiliye Nezareti Hukuk Evrakı

DH. İD. : Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı

DH. KMS. : Dâhiliye Nezareti Dâhiliye Kalem-i Mahsus Evrakı

DH. MKT. : Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemî Belgeleri

DH. ŞFR. : Dâhiliye Nezareti Şifre Evrakı

HR. HMS. İŞO. : Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı

HR. İM. : Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı

İ. İMT. : İrade İmtiyazat ve Mukavelat

İ. MMS. : İrade Meclis-i Mahsus

İ. OM. : İrade Orman ve Maadin

İDUİT. : İrade Dosya Usulü

L: Şevval

M: Muharrem

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

MV. : Meclis-i Vükela Mazbataları

N: Ramazan

ODTÜ: Orta Doğu Teknik Üniversitesi

R: Rebiü'l-Âhir

Ra: Rebiü'l-Evvel

S: Safer

s: Sayfa

S: Sayı

Ş: Şaban

ŞD. : Şura-yı Devlet Evrakı

TCTA: Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi

TTK: Türk Tarih Kurumu

Y. MTV. : Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı

Z: Zi'l-hicce

Za: Zi'l-ka'de

GİRİŞ

A- İZMİR

Tarih boyunca İzmir topraklarının birçok savaşa sahne olduğu bilinmektedir. İzmir şehri, Bizanslıların, Cenevizlilerin, Venediklilerin, Rodos Şövalyeleri'nin, Türklerin ve kısa bir süre de Timur'un eline geçti. Osmanlı Devleti'nin İzmir ve çevresiyle ilgilenmeye başlaması XIV. yüzyıl sonlarına rastlar. 1390 tarihinde Aydınoğulları Beyliği'nin Osmanlılara bağlanmasıyla İzmir'de Osmanlı hâkimiyeti başladı¹. Ankara Savaşı'ndan sonra Aydın'a gelen Timur, 2 Aralık 1402'de İzmir'i feth etti. Timur'un geri dönüşüyle diğer Anadolu Beylikleri gibi tekrar kurulan Aydınoğulları Beyliği bir müddet Osmanlılarla uğraştı. Cüneyt Bey'in yakalanıp idam edilmesiyle bu beylik sona erdi ve 1426 yılında da Aydın Sancağına bağlı bir kaza merkezi olarak Osmanlı ülkesine katıldı². Şehir, bu zamana kadar sayısız baskınlar ve devletler arasında el değiştirmesi yüzünden harap oldu. İzmir, Osmanlı İmparatorluğu zamanında yavaş yavaş kalkınarak yeniden canlanmaya başladı³. Osmanlı döneminde İzmir yönetsel açıdan önemli bir yer sayılmazdı. Bu nedenle kentin en büyük yöneticisi kadı idi. İzmir, Kanuni döneminden sonra Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayetine bağlı Sığıla Sancağı olarak kayıtlarda yer aldı⁴. Sancağın merkezi de İzmir olmayıp Kuşadası veya Söke idi. İzmir sadece bir kaza merkezi durumundaydı. İdari yapı Tanzimat'a giden yıllarda geniş bir değişikliğe uğradı. İzmir 1841 yılında zaman zaman Aydın Vilayeti'nin merkezi oldu. Sultan II. Abdülmecit'in 23 Ocak 1850 tarihli iradesi ile de İzmir Vilayet merkezi olarak kayıtlara geçti⁵.

Şehrin antik devirlerdeki nüfusunu tahmin etmek güçtür. Fakat tiyatro gibi yapıların büyüklüğünden İzmir de 60.000 kadar bir nüfus bulunduğunu söyleyebiliriz. Şehrin XVI. yüzyıl başında 2.000-3.000 en fazla 5.000 kişilik bir nüfusa sahip olduğu tahmin edilmektedir⁶. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ticaret Anlaşmalarıyla birlikte bir liman kenti olan İzmir'in nüfusunda ekonomik gelişmeler doğrultusunda ve dış göçler nedeniyle hızlı bir artış gerçekleşti. İzmir

¹ Reşat Kasaba, "İzmir", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*, Çev. Gül Çağlalı Güven, Ed. Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1994), s. 2, 3.

² Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, (İzmir: 2001), s.72.

³ Besim Darkot, "İzmir", *İslam Ansiklopedisi*, C: V,(MEB, 1952), s. 1245.

⁴ "İzmir", *Yurt Ansiklopedisi*, C: VI, (İstanbul: 1982), s. 4265.

⁵ Baykara, *a. g. e.* , s.72.

⁶ Baykara, *a. g. e.* , s.75.

Türk, Rum, Ermeni, Yahudi, Levanten⁷ ve diğer yabancıların birlikte yaşadığı kozmopolit bir şehirdi⁸. Ülkenin sancaklarının hemen hepsinde olduğu gibi, İzmir’de de etnik-din esasına göre mahallelerden oluşmaktaydı. Türkler, Tilkilik, İkiçeşmelik, Beyler Sokağı ve Hisarönü’ne kadar ki mahallelerde, Frenkler, Fasulye semtiyle Hisar Camisi arasındaki mahallelerde, Yahudiler, Karataş civarlarında, Ermeniler, Kervan Köprüsünün çıkışında mahallelerini kurdular, Rumlar ise Türklerden sonra en kalabalık olan nüfustu ve İzmir’de oldukça geniş bir alana yayılmışlardı. Yabancılar ve Levantenler ise özellikle Bornova ve Buca semtlerini tercih etmişlerdi⁹.

İzmir’in 1892 tarihindeki toplam nüfusu 494.566 idi. Bu nüfus içinde 279.732 Türk, 132.726 Rum, 8.444 Ermeni, 153 Yahudi ve 54.025 Avrupalı yaşamaktaydı¹⁰. Şehrin nüfusunda 1900 yılından itibaren bir artış yaşandı. Böylece genel nüfus 505.990 oldu. Bu nüfusun 306.697’si Türk, 164.491’i Rum, 9.359’u Ermeni, 113’ü Yahudi ve 54.596’sı Avrupalıdır. Verdiğimiz bu yılda sadece Yahudiler arasında bir azalma gerçekleşti¹¹. 1904 tarihinde genel nüfus 593.299’dur. Bunun 321.018’i Türk, 180.675’i Rum, 10.183’ü Ermeni, 256’sı Yahudi ve 54.533’ü Avrupalı idi¹². 1910 senesinde de şehirde toplam 652.852 kişi yaşamaktadır. Bu nüfusun 325.191’i Türk’tür¹³. Görüldüğü gibi İzmir’de kozmopolit bir yapı mevcuttur. Bu yapı İzmir’de her sektöre etki etmiştir. Cumhuriyet döneminde İzmir’de nüfus Kurtuluş Savaşı öncesine göre büyük ölçüde azalmıştır. Bu azalmaya uzun süren savaşlar ve ticaret için verilen ayrıcalıkların ortadan kalkması sebep olmuştur¹⁴. 1926 yılında 172.774¹⁵, 1927’de 531.579¹⁶ ve 1935 yılında da 596.850 kişidir¹⁷. Şehrin nüfusu incelendiğinde ticarete hâkim olan Avrupalıların nüfusu oldukça fazla olduğu görülür. İzmir’in ithalat ve ihracat hacmi, Osmanlı

⁷ Doğmak ve Doğu anlamlarına gelen sözcük, Doğu Akdeniz ülkelerini tanımlamak için kullanılmaktadır. Genel bir ifadeyle, Levanten, Avrupalı bir aileden gelerek, bir Doğu Akdeniz ülkesi olan Türkiye’de İzmir’e ve İstanbul’a yerleşenleri ifade etmektedir.

⁸ Kasaba, a. g. e. , s. 11.

⁹ Sadiye Tutsak, İzmir’de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950), (Ankara: 2002), s.23, 24, 25.

¹⁰ Aydın Vilayeti Salnamesi, H. 1308(1892), s.400.

¹¹ Aydın Vilayeti Salnamesi, H. 1316 (1900), s. 550.

¹² Aydın Vilayeti Salnamesi, H. 1320 (1904), s. 431.

¹³ Aydın Vilayeti Salnamesi, H. 1326 (1910), s.760.

¹⁴ Mümtaz Peker, “İzmir’in Nüfusunun Gelişimi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1/3, (1993), s.276.

¹⁵ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi ve Yıllığı 1925–1926*, (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1926), s. 410

¹⁶ *İzmir Vilayeti 1929–1930 İstatistik Yıllığı*, İzmir Vilayeti İstatistik Müdürlüğü, (İzmir: Bilgi Matbaası 1930), s.12.

¹⁷ Peker, a. g. m. , s.281.

İmparatorluğu'nun ihracat ve ithalat toplamı içindeki payı dikkat çekici büyüklükteydi¹⁸. Rumlar ve Ermeniler Avrupa sermayesinin Batı Anadolu'ya girmesi ve yerleşmesi sürecinde önemli bir rol oynadılar. Bölgeyi ve gelenek göreneklerini yakından tanımaları ticaret ilişkilerinde buldukları Türk halkının dilini bilmeleri, ticari deneyim ve becerileri Onları, Avrupalılar için vazgeçilmez doğal bir ortak niteliğine yükseltti. İzmir'deki ticaret kolonisi ile bölgenin içerilerindeki üreticiler arasındaki tek bağ Rum ve Ermenilerdi. Onlar olmadan ithal edilen Avrupa malları satılamayacağı gibi Batı Anadolu'nun ihraç malları da üreticilerden toplanıp İzmir'e oradan da Avrupa pazarlarına gönderilemezdi¹⁹.

Şehrin, ticaret hacminin artmasıyla birlikte artan şehir nüfusu barınma, giyinme, sağlıksız beslenme sorunlarını da beraberinde getirdi. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda yaşanan veba ve kolera salgınları binlerce insanın hayatını kaybetmesine neden oldu. Artan hastalıklar ve salgınlar karşısında her cemaat kendi başının çaresine bakmaya çalışarak kendilerine ait hastaneler inşa etti²⁰. Şehrin sosyal yapısı gereği Maarif Müdürlüğü'nün yönetim ve denetiminde değişik etnik ve din gruplarının kendi okulları vardı. Bu okullar XIX. yüzyıl ve XX. yüzyıl da hızlı bir şekilde arttı²¹. Osmanlı Devleti sömürgeci devletlerin kendisine yönelik politikalarına hemen her alanda bağlıydı. İzmir de pek çok devletin temsilcisi, hemen hepsinin bir kolonisi, posta servisleri ve valinin otoritesini dengeleyen konsoloslardı²².

İzmir'in bu durumu milli mücadelenin başarıyla sonuçlanmasıyla birlikte değişikliğe uğradı. Şehrin ekonomisinde etkin rol oynayan Rumların mübadeleye tabi tutulmaları, Ermenilerinde bu dönemde şehri terk etmesiyle İzmir ekonomisi büyük bir darbe aldı. Fakat İzmir'in kurtuluşunu takip eden birkaç yıl içinde kentin ticaretinde Türk tüccarlar söz sahibi olarak, azınlıkların bıraktıkları boşlukları doldurmaya başladılar²³.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen Cumhuriyet döneminde İzmir Vilayeti'nde eğitim ve öğretim faaliyetleri tekrar başladı. İlk maarif müdürü olan

¹⁸ Sabri Sürgevil, *II. Meşrutiyet Döneminde İzmir*, (İzmir: 2009), s. 20.

¹⁹ Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, (İstanbul: 2008), s. 18.

²⁰ Mehmet Karayaman, *20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık*, (İzmir: 2008), s. 324 - 325.

²¹ Tutsak, *a. g. e.*, s. 431, 433.

²² Çınar Atay, *Tarih İçinde İzmir*, (İzmir: 1978), s. 27.

²³ Yaşar Aksoy, *Ege Sanayi Tarihi*, (İzmir: EBSO Yayınları 1999), s. 99.

Vasıf Çınar Bey'in gayretleriyle temel eğitimin gelişmesi için çaba sarf edildi. Yeni açılan mekteplere milli mücadele yıllarına ait isimler verildi. 1922-1923 ders yılında İzmir kazasında 42 ilk mektep açıldı. Cumhuriyet devrinde İzmir'de ilk ortaokul 1927 tarihinde açıldı²⁴.

Hükümet, ülkeden giden sermaye gücünün tekrar güçlenmesi için kooperatiflerin ve yerli bankaların oluşturulması için çalışmalar yürüttü. Ülkede ticareti tekrar canlandırmak için Lozan Konferansına ara verildiği bir zamanda 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir İktisat Kongresi toplandı²⁵. İzmir, Osmanlı Devleti'nin en işlek ticaret merkezlerinden biri idi. Cumhuriyet döneminde de bu işlevini sürdürmesi için çaba harcandı²⁶.

B-OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E MADEN POLİTİKALARININ UYGULANIŞI

Osmanlı İmparatorluğu'nda gerek askeri gerekse sivil kesim tarafından çok geniş bir kullanım alanı bulunan madenler, devlet hazinesi için de önemli bir gelir kaynağıydı. Osmanlı Devleti daha kuruluş yıllarında Anadolu'da ve Rumeli'de ele geçirdikleri topraklarda birçok madeni çalışır halde buldu. Devlet, bu madenlerin teşkilatında, işletme kurallarında uzun süre hiçbir değişiklik yapmadı. Usta ve işçilerin eski haklarını ve yükümlülüklerini tanıyarak aynı görevlerinde bıraktı. Osmanlı Devleti Hükümdarı Fatih Sultan Mehmet ve II. Beyazıt devirlerinde madenlerin idaresi ve işletilmesine dair yeni kanunnameler çıkarıldı²⁷. Fakat XVIII. yüzyılın akabinde yaşanan idari, askeri, mali bunalımlar her alanda olduğu gibi madencilik sektöründe de gerilemeye yol açtı. Osmanlı madenciliği gerileyerek devleti zarara uğratan bir sektör haline geldi²⁸. Bununla birlikte maden mevzuatı devrin değişen şartlarına uygun olarak gelişme gösteremedi ve madenciliğin çöküşünü hızlandırdı²⁹.

²⁴ Tutsak, a. g. e. , s. 278, 303.

²⁵ Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)*, (Ankara: TTK Basımevi), 1982, s.12.

²⁶ Erkan Serçe, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmir Ticaret Odası, İzmir Ticaret Odası Tarihi (19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla)*, (İzmir: İzmir Ticaret Odası Yayınları, Kasım, 2002) s. 15.

²⁷ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunları ve Hukuki Tahlilleri 1. Kitap Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunları*, (İstanbul: Fey Vakfı 1990), s.158.

²⁸ Gökhan Ertan, "II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Maden İmtiyazları (1878-1899)", *Belleten*, Cilt: LXXI, Sayı: 262, (Aralık 2007), s. 970.

²⁹ Mehmet Bayartan, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C: 10, S: 1, (2008), s. 137.

Osmanlı Devleti'nin zengin gelir kaynaklarından olan madenler, bizzat Hazine-i Amire tarafından gönderilen elemanlarca idare ediliyordu. Bu uygulamaya 1736 yılında son verildi ve madenlerin idaresi Darphane Nezareti'ne devredildi. Darphanenin madenleri yönetim süreci Tanzimat'a kadar devam etti. Tanzimat'tan sonra ise maden de yönetim Maliye Nezareti tarafından yerine getirildi³⁰.

Madenler Osmanlı Devleti zamanında şer'î hükümlerle işletilirdi. Şer'î hukuk hükümlerine göre madenlerin bulunduğu arazi dört kısma ayrılmaktadır; birincisi, herkesin istifade edebileceği *metruk arazi*dir ki buradaki madenin beşte biri devlete geri kalanı bulana aittir. İkincisi *miri arazi* olup burada bulunan madenin tamamı devletindir. Devlet bu madeni ya kendisi işletir ya da işlettirirdi. Üçüncüsü şahıslara ait *mülk arazi*dir. Burada bulunan madenin beşte biri devlete geri kalanı mülk sahibine aittir. Dördüncüsü *vakıf arazisi* olup burada bulunan madeninde yine beşte biri devlete geri kalanı vakfa bırakılmaktadır³¹.

Tanzimat'ın ilanından sonra madencilikte yürürlükte olan mevzuatın yeni esaslara bağlanması yolunda çalışmalar yapıldı. Bu amaçla yayımlanan *1858 Arazi Kanunnamesi* toprak rejimi ve mülkiyetlerini olduğu kadar madenlerle de ilgili bir takım hükümleri kapsıyordu. Ancak Arazi Kanunnamesi'nde yer alan hükümler madenlerin sadece mülkiyeti ile ilgiliydi ve madenlerin işletme usulleri, mültezimlerin görev ve sorumlulukları gibi birçok konuya açıklık getirmiyordu. Bu da müstakil bir maden nizamnamesinin gerekliliğini ortaya çıkardı. 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi'nde madenlerle ilgili şu hükümlere yer verilmiştir; miri arazi ile vakıf arazilerinde bulunan madenler devlete aittir. Araziyi elinde bulunduranın madene sahip olma ve madenden hisse alma hakkı yoktur, ancak ekim-dikim yapamamaktan ve araziyi kullanamamaktan kaynaklanan zararın karşılığı kendisine ödenecektir. Metruk ve mevat arazide bulunan madenin beşte biri devlete geri kalanı bulana aittir. Öşür ve haraç alınan arazideki maden işlenmeye değer ise beşte biri devlete kalanı arazi sahibinin tasarrufuna kalır³².

Osmanlı Devleti'nde madenlerin üretimi için farklı işletme biçimleri uygulanıyordu. Osmanlı topraklarındaki madenler, ya doğrudan devlet eliyle ya da

³⁰ Fahrettin Tızlak, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, (Ankara:1997), s.10.

³¹ Akgündüz, *a. g. e.* , s.157 - 158.

³² *Düstur*, 1. Tertip, C: 1, (İstanbul: 1289/1872), s. 165-200.

devlet yardımı ve nezareti altında madenciler tarafından veya belirli bir süreyle iltizama verilmek suretiyle işletiliyordu³³. Ancak Osmanlı Devleti'nde madenlerin işletilmesinde çoğunlukla *emanet usulü* uygulanıyordu³⁴. Tercih edilen bu uygulamada madenlerin en iyi ve devamlı şekilde üretim yapılabilmesi için madenlere doğrudan Darphane Nezareti tarafından belli bir ücretle çalışan bir yönetici (emîn) tayin edilirdi³⁵. Emînlerin en önemli görevleri, başında buldukları madenlerin verimli bir şekilde işletilmesi, gelir giderlerinin kontrol edilerek devletin menfaatinin korunmasıydı³⁶.

Bir diğer işletme biçimi olan *ihale sistemi* XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren yaygınlık kazanarak daha sonraki yüzyıllarda varlığını devam ettirdi. Bu usulde devlete ait topraklar şirketlere veya kişilere maden çıkartmaları ve işletmeleri için uzun süreli olarak imtiyazla kiraya veriliyordu³⁷. XIX. yüzyıl boyunca sıkça uygulanan bu sistemde devletle özel işletmeci veya şirket arasında belirli şartlar taşıyan bir anlaşma yapılmaktadır³⁸. Bu dönemde şirketler ile özel girişimcilerin maden işletilmesinde sıkça yer almasının sebebi devletin ekonomisinin iyi olmayışına paralel olarak devletin madenlerin işletilmesi için yeterli sermayeyi ayıramamasıdır³⁹.

Başka bir maden işletme türü ise *iltizam usulü*dür. Bu usulde, maden işletmesi açık artırma yoluyla peşin olarak alınan meblağ karşılığı mültezime devredilirdi. Devlet bu devir işlemini yaparken belirli hükümleri göz önünde bulundurarak, verilen şartların yerine getirilip getirilmediğini sıkıca kontrol ediyordu. Mültezim madende çalışanların ücretlerini ve diğer masraflarını kendi malından karşılıyordu⁴⁰.

³³ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C: 2, S: 1, (1943), s.122.

³⁴ Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Devleti'nde Madencilik", *Osmanlı*, C:III, (Ankara: 1999), s. 313.

³⁵ Fahrettin Tızlak, "Maadin-i Hümayun Emaneti'nin Osmanlı İdari Düzenindeki Yeri (1775-1867)", *XII. Türk Tarih Kongresi, (12-16 Eylül 1994)*, C: III, (Ankara: 1999), s. 930.

³⁶ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, (İstanbul: 1995), s. 178.

³⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C: VI, (Ankara: 1988), s. 246.

³⁸ Donald Quataert, "19. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Madencilik", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C: 4, (İstanbul: İletişim Yayınları 1985), s. 914.

³⁹ Fahrettin Tızlak, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları", *Belleten*, C:XII, S: 229, (1996), s.716.

⁴⁰ Mustafa Altınbay, "Klasik Dönemde Osmanlı da Madencilik", *Türkler Ansiklopedisi*, C:10, (Ankara: 2002), s.793.

Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin idari, askeri ve mali yapısında yenilikler yapıldı ve bu yenilikleri hayata geçirmek için birçok kanun çıkarıldı⁴¹. Yenilik yapılan alanlardan biri de madenciliktir. Bu hususta yapılan çalışmalardan ilki, madenlerin yönetimi *Maliye Nezareti*'ne verilerek 1842 yılında *Ma'adin-i Hümayun Meclisi* kurulmuştur. Meclisin kurulmasındaki amaç madenlerin en iyi biçimde işletilmesini sağlayacak teknik ve hukuki esasların tespit edilip padişaha sunulmasıydı⁴². Bu meclisin gayretleri ile 1861 tarihinde ilk maden nizamnamesi çıkarıldı. Bu nizamname ile yabancıların maden şirketlerine ancak hissedar olabilecekleri kabul edildi. Osmanlı Devleti 1867 yılında, yabancılara mülk edinebilme hakkı tanınmasıyla yürürlükte olan maden yönetmeliğinde 18 Kasım 1868'de değişiklik yapıldı⁴³. Takip eden yıllarda da madencilik alanında ortaya çıkan aksaklık ve eksikliklerin giderilmesi için 7 Eylül 1887⁴⁴ ve 8 Nisan 1906⁴⁵ tarihlerinde maden nizamnamelerinde bazı değişiklikler yapıldı ve eskileri yürürlükten kaldırıldı.

Osmanlı Devleti'nde madenler asli madenler, sathi madenler ve ocaklar olarak üç kısma ayrılırdı⁴⁶. Madenlerin çıkarılması ve işletilmesi için padişah izni gereklidir⁴⁷. Maden imtiyazı alabilmek için ilk önce arama ruhsatı olarak bilinen *Taharrî Ruhsatı* almak gerekirdi. Ancak maden arayacak kimse arazinin sahibi ise ruhsat almaktan muaf tutulurdu⁴⁸. Kendine ait olmayan miri arazide arama yapacak olan kişiler ise idareden bu izni almak mecburiyetindeydi⁴⁹. Arama ruhsatı, izin çıktığı günden itibaren başlamak üzere iki yıllığına verilirdi. 1868 Nizamnamesinde ruhsatname süresi bir yıla indirildi⁵⁰. Arama ruhsatına sahip olanlar madende, üç ay içinde faaliyete başlamazsa ya da başlayıp da aramayı devam ettirmez ise, Maden İdaresi tarafından mültezime bu gecikmenin sebebi sorulur ve mazeretinin heyet tarafından uygun bulunmaması durumunda mültezimin ruhsatnamesi iptal edilerek

⁴¹ Gülnihal Bozkurt, "Tanzimat ve Hukuk", *Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, (31 Ekim -3 Kasım 1989), (Ankara: 1994), s. 273-275.

⁴² Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Maden İşletmeciliğinde Kanunmeden Nizamnameye Geçiş ve 1861 Tarihli Maden Nizamnamesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S: 98, (Ekim 1995), s.78.

⁴³ *Düstur*, 1. Tertip, C: 2, (İstanbul: 1289/1872), s. 318-337.

⁴⁴ *Düstur*, 1. Tertip, C: 5, (Ankara: 1937), s. 886 - 904.

⁴⁵ *Düstur*, 1. Tertip, C: 8, (Ankara: 1943), s. 438 - 461.

⁴⁶ *Düstur*, 1. Tertip, C: 5, (Ankara: 1937), s.887.

⁴⁷ *1868 Maden Nizamnamesi*, Mad: 6.

⁴⁸ *1861 Maden Nizamnamesi*, Mad: 1.

⁴⁹ *1861 Maden Nizamnamesi*, Mad: 3.

⁵⁰ *1868 Maden Nizamnamesi*, Mad: 14.

varsa bir başka talibe verilir⁵¹. Bu gecikme süresi 1868 Nizamnamesinde altı aya çıkarıldı⁵².

Arama safhasından sonra bu defa işletme ruhsatı talep edildiğinde bu iznin verilmesi nizamnamede dört şarta bağlıydı. Bu şartlar; keşfedilen maden işletmeye değer olmalı, maden çıkarılacak yerin yakınında işletme faaliyetinden zarar görecektir bir fabrika veya başka bir maden olmamalı, madenin çıkarılması ve nakledilmesinde en kolay usul tercih edilmeli ve işletmeciler yeterli sermayeye sahip olmalarıdır⁵³.

Nizamnameye göre ruhsat sahibi sahada işletmeye değer miktarda maden bulunduğu takdirde madeni işletmek için izin almak istediğini mahalli idareye bir dilekçe vererek bildirirdi. Girişimcinin dilekçesi aynı gün kayda alınır ve eline müracaatına dair bir ilmühaber verilmesi gerekirdi⁵⁴. Bulunan madenin numunesi ve fenni raporu dilekçeye eklenerek Valilik tarafından Ticaret Orman ve Maadin Nezareti'ne gönderilirdi. Talipler dilekçelerinde eğer şahıs ise adını, lakabını, mesleğini ve adresini, şirket ise ortakların isim ve lakaplarını, adreslerini, madenin mevkiîsini, ne kadar müddetle ruhsat istediğini vs. bilgileri ayrıntılı olarak belirtmeye ve maden sahasının sınırlarını gösteren üç nüsha haritayı da dilekçeye eklemek zorundadırlar. Bu haritalar 1/5000 ölçekli olmalı ve maden imtiyaz sınırları harita üzerinde sabit noktalar ile bu noktalar arasındaki çizgiler halinde gösterilmelidir⁵⁵.

İşletme sahibi bulunduğu madenin kalitesini belirlemek için tahlil yaptırmak zorundaydı. Bu kural ilk defa 1887 tarihli maden nizamnamesinde yer aldı. Maden numuneleri Şehremaneti Tahlilhanesi'ne gönderilerek tahlil edilirdi. Masrafları yine müracaat sahibi tarafından ödenen bu tahlil sonucunda hazırlanan raporlarda numunede hangi maden veya madenlerin yüzde kaç oranında bulunduğu tespit edilerek Tahlil Defterlerine kaydedilirdi⁵⁶. Müracaattan sonra masrafları dilekçe sahibine ait olmak üzere madenin bulunduğu şehir ve kasabalarda ayrıca dilekçe

⁵¹ 1861 Maden Nizamnamesi, Mad: 7.

⁵² 1868 Maden Nizamnamesi, Mad: 16.

⁵³ Abdülmecit Mutfak, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Maden İşletmeciliği Prosedürü" , *History Studies*, Volume 2 / 2 (2010), s. 298; 1861 Maden Nizamnamesi, Mad: 12.

⁵⁴ 1861 Maden Nizamnamesi, Mad: 18.

⁵⁵ 1868 Maden Nizamnamesi, Mad: 24 - 25.

⁵⁶ Özkan Keskin, *Orman ve Ma'adin Nezareti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, (Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul: 2005), s. 89.

sahibinin istediği yerlerdeki gazetelerde iki ay süre ile ilan edilirdi⁵⁷. Bu süre zarfında herhangi bir itiraz olup olmadığı vilayetçe Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti'ne bildirilirdi⁵⁸. İlandan sonra valilik tarafından madenin dilekçe ve ekleri Maden İdaresi'ne gönderilirdi. Evraklar idare bünyesindeki Fen Odasında teknik olarak incelenir, eksikleri tamamlanır ve padişah fermanına ek olarak verilecek şartname ile ilgili bir rapor hazırlanırdı⁵⁹. Maden Nezareti, Harbiye Nezareti'ne bir yazı yazarak maden işletilecek sahada, madenin çıkarılmasının ve işletilmesinin askeri açıdan bir mahsuru olup olmadığı sorulurdu. Çünkü bazen o bölgede askeri birlikler konuşlanabildiği gibi başka askeri amaçlarla da kullanılması düşünülebiliyordu. Buradan gelecek olumlu cevaptan sonra işlemler devam ettirilirdi⁶⁰.

Nezaretteki tüm bu ön hazırlık araştırmaları sonunda işletme imtiyazının verilebilmesi için gerekli şartları içeren mazbata, şartname veya mukavelename Maden İdaresi tarafından hazırlanarak bağlı olduğu nezaret tarafından Babiâli'ye gönderilir ve burada Şura-yı Devlet tarafından da incelenip tasdik edildikten sonra padişaha sunulur ve verilecek emirle imtiyaza ilişkin ferman hazırlanırdı⁶¹.

Tüm bu incelemelerden sonra imtiyaz talep eden kişi veya şirket ile Osmanlı Devleti adına işlemleri yürütmekle yükümlü olan Ticaret ve Ziraat Nezareti arasında bir mukavelename imzalanırdı.

Maddeleri Divan-ı Hümayun Kalemî tarafından hazırlanan mukavelenamede, işletilmesine izin verilen madenin bulunduğu yer, bağlı olduğu vilayet, sancak ve kaza isimleri belirtilirdi. Ardından imtiyazı almak isteyen kişilerin veya şirketin ismi, tabîyeti ve unvanı ile çıkarılacak madenin cinsi, imtiyaz süresi ve maden sahasının sınırlarının yazılacağı yerler, imza sırasında doldurulmak üzere boş bırakılırdı. Bu belgelerden Mukavelename şu hususları içerirdi: Birinci maddede madenin bulunduğu vilayet-kaza-nahiye, arazinin cinsi (mirî veya mülk), madenin cinsi, imtiyaz süresi (en fazla 99 yıl) ve imtiyaz verilecek kişi veya şirketin ismi yazılırdı. İkinci maddede maden arazisinin ne kadar dönüm olduğu belirtilerek bu sahanın dört yönden sınırları açıkça belirtilirdi. Maden arazisi, ileriki tarihlerde

⁵⁷ 1868 Maden Nizamnamesi, Mad: 27.

⁵⁸ 1868 Maden Nizamnamesi, Mad: 28.

⁵⁹ 1868 Maden Nizamnamesi, Mad: 29.

⁶⁰ Mutaf, a. g. m. , s. 299.

⁶¹ 1868 Maden Nizamnamesi, Mad: 32.

yaşanabilecek bir ihtilafa meydan vermemek için dört ana yön üzerinden dere, tepe, değirmen ve mezarlık gibi özel coğrafi noktaların zikredilmesiyle netleştirilmeye çalışılırdı.

Bundan sonra geriye kalan on maddede genellikle imtiyaz verilen kişi veya şirketin maden arazisi, madenin çıkarılması, işletilmesi ve ihraç edilmesi esnasında uyulması gereken kurallar, çıkarılan madenden verilmesi gereken muhtelif vergilerle bunların oranları gibi maddeler yer alırdı. Halkın güvenliğini tehdit eden bir durumla karşılaşırsa devletin kazıyı durdurma yetkisi vardı. Maden hafriyatının suyollarına, bentlere, kara ve demiryollarına 75-150 metre uzaklıkta olması gerekiyordu. Bu mesafenin daha az olması halinde Maden İdaresi'nden gelecek teknik rapora göre hareket edilirdi. En sondaki maddede ise imtiyaz fermanı verildikten sonra maden sahasından kara ve demiryolu geçirilmesi gerekirse mültezimlerin tazminat talep etmeye veya dava açmaya hakları yoktu. Yolların sadece ana yataklar üzerinden geçmesi halinde takdir edilen tazminatın mültezimlere ödeneceği taahhüt ediliyordu. Maden nizamnamelerindeki esaslara uygun olarak hazırlanan mukavelenameler taraflar arasında yapılmış resmi bir sözleşme niteliğindedi.

İmtiyaz izni için toplanan evrak, Sadaret tarafından onay için Padişaha arz olunurdu. Padişah tarafından imtiyaz talep eden müracaat sahibine ferman verilirdi⁶². Bu ferman karşılığında bir defaya mahsus olmak üzere madenin derecesine ve önemine göre 50 ile 200 Osmanlı Lirası arası ferman harcı alınırdı⁶³.

Bu imtiyaz fermanı Maden İdaresi tarafından İstanbul'da ve müracaatın yapıldığı vilayette yayınlanan gazetelerde ilan edilirdi⁶⁴. İmtiyaz sahibi bu arazide izin almış olduğu madenden başka bir maden bulursa bunun için de yine aynı işlemi yapıp izin alması gerekirdi⁶⁵. İzinsiz olarak bir madeni çıkaran ve işleyenlere para cezası verilmesinin yanında çıkardığı madenlere de el konulurdu⁶⁶.

Kişilerin imtiyaz alma süresi bazen oldukça fazla uzayabiliyordu. Bu durumda saraydan onay çıkıncaya kadar madeni bulan kişinin hakları, ilgili daire tarafından bir *izin tezkeresi* verilerek korunurdu. Üç-dört yıllığına verilen bu izin

⁶² 1868 Maden Nizamnamesi, Mad: 32.

⁶³ 1868 Maden Nizamnamesi, Mad: 38.

⁶⁴ 1868 Maden Nizamnamesi, Mad: 33.

⁶⁵ 1868 Maden Nizamnamesi, Mad: 35.

⁶⁶ 1868 Maden Nizamnamesi, Mad: 36.

tezkeresi süresi içinde tezkere sahibi madeni işletmekte serbestti. İmtiyaz fermarı çıktığında bu tezkere geri alınırđı. 1861 tarihli maden nizamnamesinde maden işletecek kişi ve şirketlere uygun süreli bir imtiyaz ile işletme izni verileceği belirtilirken⁶⁷, 1868 tarihli maden nizamnamesinde madenlerin 99 yıllık imtiyaz süresi ile ihale edilebileceği beyan edilmektedir⁶⁸.

İmtiyaz sahibi kişi veya şirket devlete vermesi gereken vergileri mazeretsiz bir şekilde vermediği takdirde maden izinleri bir irade ile feshedilirdi⁶⁹. İşletme sahibi madeni günün teknik şartlarına göre işletmek mecburiyetinde olup bu faaliyetleri 1/500 ölçeğinde hazırlayacağı şema ve haritalarla her sene idareye bildirmek mecburiyetindeydi⁷⁰.

Üretime başlanan madenin imtiyaz süresi bitmeden evvel bazı sebeplerden dolayı işletme sahibi tarafından madenin terk edilmesi durumunda altı ay önceden bir beyanname ile bu durumu Maden Meclisi'ne bildirilmesi gerekmektedir⁷¹. Herhangi bir zorunluluk olmadığı halde maden de imalata bir sene kadar ara verilmesi durumunda Maden İdaresi gerekli incelemeyi yaptıktan sonra tekrar imalata başlamak üzere mültetime bir mühlet verilirdi. Eğer bu süre sonunda yine madende üretime başlanmazsa imtiyazı fesh olunarak bu durum yine gazetelerde ilan olunurdu⁷². Maden işleten kişiler her sene Mart ayı içinde geçen yıla ait üretimin miktarını ve durumunu belirten kapsamlı iki defterden birini valiye diğerini Maden İdaresi'ne vermeye mecburlardı⁷³.

Cumhuriyetin ilanını takip eden yıllarda madencilik alanında Osmanlı Devleti döneminde en son yapılan 1906 tarihli maden nizamnamesinin hükümlerinden oluşan bir düzen uygulandı. Cumhuriyet döneminde ülke idaresinde söz sahibi olan kimseler madencilik konusuyla ilgilenmeye başladılar. Cumhuriyet idaresinin yeni kadroları Osmanlı döneminde uygulanan madencilik alanındaki uygulamaların yetersizliğini anlayarak bu alandaki yapıyı değiştirmeyi düşündüler. Ancak bu devrede, her ne kadar yeraltı kaynaklarının çıkarılmasına ve

⁶⁷ 1861 Maden Nizamnamesi, Mad: 13.

⁶⁸ 1868 Maden Nizamnamesi, Mad: 7.

⁶⁹ 1868 Maden Nizamnamesi, Mad: 49.

⁷⁰ 1868 Maden Nizamnamesi, Mad: 53.

⁷¹ 1868 Maden Nizamnamesi, Mad: 68.

⁷² 1868 Maden Nizamnamesi, Mad: 70, 73.

⁷³ 1868 Maden Nizamnamesi, Mad: 42.

değerlendirilmesine hassasiyet gösterilmiş ise de gerçekleşen savaşlar neticesinde bu alan ilk dönem hükümetlerinin önceliği olmadı⁷⁴.

Dönemin ekonomi politikasını belirleyen 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir’de yapılan İktisat Kongresi’nde alınan kararlar Cumhuriyet dönemi madenciliğinin hedeflerini ortaya koyma bakımından önemlidir. Ancak ülke madenciliği konusunda hassasiyet gösterilmekle birlikte önemli adımların hemen ilk yıllarda atılması pek mümkün olmadı⁷⁵.

İzmir İktisat Kongresi’nde Heyeti Faâle’nin hazırladığı raporda sanayileşmek için, sanayi bankalarının kurulması gerektiği ifade edilmiştir. Bu öneriler doğrultusunda yarı resmi nitelikteki *İş Bankası* ve aynı şekilde 19 Nisan 1925 yılında 633 sayılı yasa ile *Türkiye Sanayii ve Maadin Bankası* kuruldu⁷⁶. Sanayi ve Maadin Bankası ile de madenciliğin gelişmesi ve madencilikte millileştirme için krediler sağlandı. Bankanın görevleri arasında bankaya devredilen sanayi kuruluşlarının idare edilmesi, maden imtiyazı almak ve maden işletmek, Türk sanayici ve madencilerine kredi vermek ve her türlü, bankacılık işlemlerini yapmak, gibi hususları belirtmek mümkündür⁷⁷.

Cumhuriyetin ilanından hemen sonraki dönemde somut olarak yeraltı kaynaklarını kendimizin değerlendirmesine ilişkin bir girişim olmadı. Hükümet yabancı sermayeye Türkiye’de yatırım yapmaya özendirici uygulamalara girişti⁷⁸. 1927 yılında yayınlanan *Teşvik-i Sanayi Kanunu*yla özel teşebbüslere muafiyet, imtiyaz ve teşvik sağlayan pek çok kolaylık sağlandı.⁷⁹ Bu yasadan yabancı şirketlerin de yararlanması ve yabancı sermayenin madencilik sektörüne rahatlıkla girmesi imkânı tanındı. Bunun sonucunda 1920-1930 yılları arasında çoğu yabancı sermayeli birçok şirket kurularak Türkiye’de faaliyete başladı⁸⁰. 1933 yılına gelindiğinde, devletçilik politikalarına önem verilerek madencilik alanında yabancı

⁷⁴ Turgut İleri, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Madencilik Politikaları (1923 – 1960)*, (Basılmamış Doktora Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Samsun: 2009), s. 42, 43, 45.

⁷⁵ Ahmet Kartalkanat, “Osmanlılarda Madencilikle İlgili Yasal Düzenlemeler ve Madencilik Politikası”, *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, S: 36, (Mayıs 1990), s. 51.

⁷⁶ *Resmi Ceride*, 23 Nisan 1341/23 Nisan 1925, s. 131-132.

⁷⁷ Ahmet Kılıçbay, *Türk Ekonomisi*, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1991), s. 68.

⁷⁸ S.Yahya Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1994), s.176.

⁷⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre II, C: XXXII, İçtima IV, (28 Mayıs 1927), s. 323.

⁸⁰ A. Gündüz Ökçün, *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, (Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları 1997), s. 36-46.

sermayeden istifade edilmek suretiyle madenlerin en iyi şekilde değerlendirileceği kanaati oluştu. Fakat bir yandan da yabancı şirketlerin tasfiyesine devam edildi⁸¹. 1933 yılında İktisat Vekâleti'ne bağlı *Petrol Arama ve İşletme İdaresi ve Altın Arama ve İşletme İdaresi* adlı iki ayrı kurum oluşturuldu⁸². Kısa bir süre sonrada, 14 Haziran 1935 tarihinde bu iki kurumun yerini alan ve daha geniş yetkilere sahip *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA)* kuruldu. Enstitü, ülkenin işletmeye elverişli her çeşit maden, taşocağı gibi yeraltı servetlerini meydana çıkarmak, işletilenlerin daha verimli teknik bir şekilde çıkartarak gerekli jeolojik etüt ile kimyasal analizlerini yapmak için tesis edildi. Bu çalışmalara yardımcı olacak her çeşit harita, plan vs. dokümanları hazırlayarak bu işlerde çalışacak Türk jeolog, mühendis, teknisyen, uzman ve işçileri yetiştirmekle görevlendirildi⁸³. 14 Haziran 1935'te devletin genel maden, politikası içinde ülkenin her türlü maden ve endüstriyel hammadde kaynaklarını (petrol ve kömür hariç) en iyi şekilde, değerlendirerek, ülke ekonomisine katkı sağlamak ve her türlü bankacılık faaliyetlerinde bulunmak üzere de Etibank hizmete açıldı⁸⁴.

Madencilik alanında arama ve işletme faaliyetlerinde 14 Haziran 1935 tarihinde bazı değişikliklere gidilerek, Maadin Nizamnamesi Kanunlarının bazı maddeleri değiştirildi. Maden arama ve işletme hakları yeniden düzenlendi, arama, süresi iki yıla indirilerek, hak sahiplerinin işletmede belirli şartlara uymaları ve madeni devamlı olarak işletmeleri koşulu getirildi. Bu düzen 1942 yılında yapılan değişiklikler istisna tutulursa, yeni bir maden kanununun yapıldığı 1954 yılına kadar geçerli oldu. Bu nizamnameye göre oluşturulan düzen, madenleri ekonomide bir ticaret malı olarak değerlendirerek, sektörde yer alan kişilerin çıkarlarını korumuş fakat toplumun yararını gözetmemiştir⁸⁵.

⁸¹ İleri, *a. g. t.*, s.104.

⁸² *Resmi Gazete*, 27 Mayıs 1933, s. 2508.

⁸³ *Düstur*, 3. Tertip, C: XVI., (1935), s. 700; *Resmi Gazete*, 22 Haziran 1935, s. 5378-5380.

⁸⁴ *Resmi Gazete*, 22 Haziran 1935, s. 5380-5381; Celal Bayar, "Ekonomide Kemalist Rejim", Ulus, 12 Şubat 1937.

⁸⁵ Ahmet Can Bilgin, *Türkiye'de ve Dünyada Madencilik*, (Ankara: 1972), s. 12, 13.

BİRİNCİ BÖLÜM
İZMİR VİLAYETİ DÂHİLİNDE BULUNAN MADEN
ŞİRKETLERİ VE ÇALIŞANLARI

A- ŞİRKETLER

Osmanlı Devleti'nde ticari amaçla kurulan şirketlerin başında *İngiliz Levant Şirketi* gelmektedir. Şirketin temelleri Osmanlı topraklarında ticaret yapmak için ilk teşebbüs edenlerden olan İngiliz Edward Osborne ve Richard Staper adlarındaki tüccarlar tarafından atıldı. Osborne ve Staper bir müddet sonra Osmanlı Devleti sınırları içinde mevcut olan ticareti araştırmak üzere Joseph Clement ve John Wright isimindeki temsilcilerini İstanbul'a gönderdi. Bu temsilciler 18 ay İstanbul'da kaldı ve bu süre içinde Osborne'un ticari temsilcilerinden William Harborne'a İstanbul'da ticaret yapma imkânını sağladı. Harborne İstanbul'daki bu temaslardan olumlu sonuç elde etti ve 1579 senesinde Padişah'tan Kraliçe Elizabeth'e hitaben yazılmış bir mektup alıp İngiltere'ye döndü⁸⁶. Kraliçe Elizabeth ile III. Murat arasında karşılıklı verilen mektuplar sonucunda 1580 yılının Mayıs ayında İngiliz tüccarların Osmanlı topraklarında hangi şartlar altında çalışacaklarını belirten 22 maddelik bir ahitname verildi. Osborne ve Staper Osmanlı memleketindeki ticareti idare edecek bir kumpanyanın kurulması için harekete geçip diğer bazı tüccarlarla da işbirliği ederek kraliçeye bir dilekçe gönderdiler. 11 Eylül 1581'de İngiliz kraliçesinin 12 İngiliz tüccarına 7 yıllık süreyle Türkiye ile ticaret yapma izni vermesiyle *Turkey Company* kuruldu. Şirket, 7 Ocak 1592'de bölgede ticari faaliyet gösteren Venedik Company ile birleşerek *Levant Şirketi* adını aldı. Bu birleşimden sonra 40 yıl boyunca şirketin işleri daima iyi ve kârlı gitti⁸⁷.

Levant Şirketi'nin önemli merkezlerinden biri de İzmir idi. İzmir'in İngiltere konsolosu aynı zamanda Levant Şirketi'nin ticari işlerinin yürütülmesini sağladığı için Londra'da Levant Şirketi tarafından seçilir ve atanırdı. İzmir'e İngiliz gemileriyle gelen bütün mallar konsolosluk tarafından kayıt altına alınır ve konsolosun yazılı izni olmadan İngiliz gemileri İzmir limanından ayrılamazdı. İngiliz konsoloslğunun İzmir'de açılmasıyla şehirdeki İngiliz tüccarlarının sayısında büyük

⁸⁶ M. Epstein, *The Early History Of The Levant Company*, (London: 1908), s. 9, 10

⁸⁷ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı- İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580-1838)*, (Ankara: 1974), s. 11-12-13.

bir artış yaşandı⁸⁸. XVII. yüzyılda şirketin işleri bozulmaya başladı. Şirket, 1768, 1770 ve 1775 yıllarında İngiliz hükümetinin yıllık 5000 Sterlin'lik yardımı ile ayakta kalabildi. Fakat 1798'de Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgali, bölgede siyasi olduğu kadar ekonomik dengeleri de değiştirdi. Fransa'nın tarihi dostluğunun sona ermesi ile Osmanlı toprakları üzerindeki Fransız tüccarlarının imkân ve imtiyazları, İngiliz tüccarlara verildi. Levant Şirketi, Napolyon Savaşları döneminde tekrar canlandı. Gelişen ticaret hacminin tekel bir şirket tarafından yürütülmesinde sorunlar artınca 1825'te Levant Şirketini kamulaştıran İngiltere, bölge ticaretini serbest rekabete bıraktı. Bu dönemde İngiltere'de sanayi devrimi gelişimini tamamlamış ve ekonomide hızlı üretim süreci başlamıştır. Sanayinin gelişimi ile güçlenen ulusal burjuvazi, İngiltere'nin sahip olduğu askeri ve siyasi güce dayanarak dış ticareti geliştirmek için sabırsızlanıyordu. Güçlenen burjuvazinin parlamento ve hükümetleri zorlamasıyla, siyasi destek alan sanayi üretimi hızla arttı. Fakat ticaretin hiçbir kısıtlamaya bağlı olmadan geliştirilmesini savunan İngiltere burjuvazisinin şirketin tekelci imtiyazının kaldırılması ve Osmanlı pazarının herkese açık tutulması yolunda propaganda kampanyası başlatması üzerine, şirkete verilen imtiyazlar İngiliz Parlamentosu tarafından geri alındı. Bir müddet sonra şirketin devamı şeklinde *Yeni Levant Serbest Ticaret Şirketi* açıldı. Fakat şirket, İzmir'de çoğunlukla eski şirketin memurlarının kurduğu yerli şirketlerle yarışamayarak kısa sürede dağıldı. Kurulan aile şirketleri İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu ile olan ticaretine egemen oldu⁸⁹.

Kurulan bu aile şirketleri arazi kanunnamesinin kabulünden sonra hazırlanan maden yönetmeliği ile Osmanlı vatandaşları tarafından kurulan maden şirketlerine ortak olma hakkını elde etti. Özel mülkiyet hakkının genişletilmesine paralel olarak 1868'de yeniden bir maden yönetmeliği hazırlandı. Bu yönetmelikle yabancılar, maden arama ve işletme konusunda Osmanlı vatandaşları ile aynı haklara kavuştu. Hazırlanan maden yönetmelikleriyle sayıları hızla artan İzmir'deki maden şirketlerinin çoğu tahminimize göre İngiliz Levant Şirketi'nin dağılmasından sonra şirketin memurları tarafından kurulan aile şirketleridir. Ne yazık ki bu şirketler hakkında çok detaylı bilgiler mevcut değildir.

⁸⁸ Melih Gürsoy, *Bizim İzmir'imiz*, (İzmir: 1993), s. 85.

⁸⁹ Bülent Şenocak, *Levant'ın Yıldızı İzmir*, (İzmir: 2003), s. 36.

1-Özel Teşebbüsler

a- Ernest Abbott Zımpara Taşı Madenleri Şirketi (Abbott Emery Mines Ltd.)

Ernest F. Abbott Zımpara Taşı Madenleri Şirketi, İngiliz Levantenlerinden olan Ernest Abbott tarafından kuruldu. Şirket, 1849 tarihinden itibaren İzmir’de madencilik alanıyla ilgilenmeye başladı. Fakat yabancılara maden arama ve işletme hakkı verilmediğinden Abbott maden işlerini Osmanlı tebaasından bir kişi üzerinden yaptığı tahmin edilmektedir. 1868’den sonra hazırlanan maden yönetmeliğiyle yabancılara Osmanlı vatandaşlarıyla aynı haklara kavuşmasıyla Abbott, bulduğu bütün madenlerin imtiyazlarını kendi üzerinde topladı. Bunun haricinde 1867 yılına kadar İzmir’de bulunan bütün zımpara taşı madenlerinin işletme hakkını madeni bulanlara yüksek fiyatlar ödeyerek satın aldı. Böylece İzmir’deki bütün zımpara taşı madenlerini ele geçirdi⁹⁰.

Abbott’un İzmir’de bulunan bütün zımpara madenlerini çalışır ve ihraç edebilecek seviyeye getirmesi Osmanlı Devleti tarafından takdirle karşılandı. Bu başarılarından dolayı 1898 tarihinde Abbott’a Osmanlı Hükümeti tarafından 3. Sınıf Mecidiye Nişanı verildi. Şirketin 1911 yılında Londra’da yapılan bir toplantısı sonucunda Abbott, Whittall ve Amerikan Zımpara Taşı Tröstü güçlerini birleştirdi. 25.000 Sterlin sermayenin, yarısı Abbott’a, %33’ü Whittall ailesine ve geri kalan bölümü ise Amerikan Zımpara Taşı Tröstüne aitti. Abbott, E. Whittall ve Amerikan Şirketi’nin temsilcisi E. A. Magnifico 24 yıl süreyle şirketin yöneticisi olarak atandı⁹¹.

Atatürk döneminde yabancı şirketlerin millileştirilmesi sürecinde şirket, 6 Nisan 1938 yılında ismini değiştirerek *Abbott Maaden Limited Türk Şirketi* adını aldı. Merkezi İzmir’de Atatürk Caddesi Rıza Hanında bulunan 154 numaralı dairedir. Şirketin 1938 yılındaki 54 maddelik mukavelesinde şirketin maksadının, Türkiye dâhilinde zımpara yahut diğer maden imtiyazlarını satın almak veya satmak, maden cevherlerinin alım satımı ile bunları piyasaya hazırlamak, nakliye etmek üzere her türlü fenni ve ticari işleri yapmak olduğu mukaveleyle teyit ettirildi.

⁹⁰ Şerife Yorulmaz, *Aydın Vilayeti’nde Madenler (1850-1908)*, (Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1994), s.101.

⁹¹ Kurmuş, *a. g. e.* , s. 138.

Şirketin sermayesi 240.000 TL. olup bunun 80.000 lirasını Rişard Jorj Abbott, 80.000 lirasını Edgar A. Whittall, 50.000 lirasını Harbert Whittall ve 30.000 lirası da Norber Amade Lohner tarafından verilir⁹². Görüldüğü gibi Abbott'larla Whittall ailesi bu şirket sayesinde güçlerini birleştirmişlerdir.

Abbott'un elinde bulunan Tire'nin Alacalı, Kuşadası'nın Aziziye, Havuzlu, Seydiköy'ün Alman Boğazı ve Gölova zımpara taşı ocakları Hükümetin izniyle 16 Eylül 1938 tarihinde şirketin hissedarları tarafından Abbott Maaden Limited Türk Şirketi'ne devr edildi⁹³. Uzun bir müddet işletilmeye devam eden şirket, 31 Aralık 1963 yılında tasfiye edildi. Şirketin elinde bulunan imtiyazlı zımpara madeni sahaları da 18 Mayıs 1964 tarihinde İzmir'de bulunan Lütfullah E. Kitapçı Madencilik Limited Şirketi'ne devri gerçekleşti⁹⁴.

b- Kavacık ve Efem Çukuru Altın İle Mahlut Simli Kurşun Madeni Türk Anonim Şirketi

Uşakizade Muammer ve Manisalı Tahir Beyler tarafından 25 Nisan 1927 tarihinde 150.000 TL. sermaye ile İstanbul'da 4. Vakıf Hanınının 2. katında Kavacık ve Efem Çukuru Altın İle Mahlut Simli Kurşun Madeni Türk Anonim Şirketi kuruldu. Şirketin 49 maddelik mukavelenamesine göre şirket hisseleri 200'e bölünerek %100'ü Uşakizade Muammer Bey'e, %25'i Manisalı Tahir Bey'e ve %75 hissesi de şirketin meclis idaresine ait olacaktı⁹⁵. Hissedarları 27 Nisan 1927 tarihinden Temmuz 1944 tarihine kadar geçen 17 sene boyunca madeni doğru düzgün çalıştırmadılar. Şirket, bu 17 sene boyunca sadece 17 kilo maden cevheri çıkarttı. Şirketin kuruluşundan itibaren İktisat Vekâleti'nden onaylı bir mesul müdürü yoktur. Maden, şirket tarafından metruk bir halde bırakılmıştır. Bu yüzden şirketin maden üzerindeki imtiyazı 1932 yılında fesh edilmek istendi. Bunun üzerine Muammer Bey tarafından İktisat Vekâleti'ne iki itiraz yapıldı. Muammer Bey bu itirazlarda ülkede iktisadi buhran olduğuna ve madende çalışacak amele bulunamaması yüzünden madende üretime başlayamadıklarını dikkat çekerek, madenin önemli bir mevkiîde bulunduğunu imtiyaz fesh edilirse yabancı tebaadan kişilerin eline geçebileceğini savundu. Fakat Hükümet madenin yabancı tebaa

⁹² BCA. 310. 10. 00. 35. 1424. 1989. 506; Bkz. Ek 1.

⁹³ BCA. 30. 18. 1. 2. 84. 84. 1. 96222.

⁹⁴ BCA. 310. 10. 00. 35. 1424. 1989. 506.

⁹⁵ BCA. 310. 10. 00. 09. 317. 408. 30.

vatandaşların eline geçse bile Türk mühendislerle çalıştırabileceğini böylesinin memleket için daha hayırlı olacağını savunarak imtiyazı 20 Eylül 1931 tarihinde iptal etti⁹⁶. Buradan anlaşılacağı gibi şirketin ömrü çok uzun olmadı.

c- Sturzenegger ve Rees Antimuan Şirketi

Ödemiş Halıköy Emirli mevkiisindeki antimuan madeni 1870'li yıllarda J.W. Wilkinson adlı tüccar tarafından bulundu. Sermaye yokluğundan üretime başlayamayan Wilkinson, 1889 yılında Whittalllerden ve diğer bazı İzmirli tüccarlardan borç alarak sınırlı ölçüde maden çıkarmaya başladı. 1890 tarihinde de maden üzerindeki haklarının bir kısmını 99 yıllığına bir İngiliz-İsviçre şirketi olan Sturzenegger ve Rees Antimuan Şirketi'ne devr etti. Bir müddet sonra Wilkinson elinde bulunan madenin bütün haklarını şirkete aktardı. Şirket, devraldığı hakların yarısını Londra'da yeni kurulmuş olan İzmir Antimuan Şirketi'ne sattı. Gittikçe büyüyen bu şirket, 1913 yılında Sturzenegger ve Rees Antimuan Şirketi'ni tümüyle satın aldı⁹⁷. Şirket maden sahasındaki üretimlerini Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürdürdü. 1940 yılından itibaren madende yapılan çalışmaları Maden Tetkik Arama Enstitüsü üstlendi⁹⁸.

d- Diğer Şirketler

İzmir Antimuan Şirketi (Smyrna Antimony Company) 10.000 paya bölünerek 100.000 Sterlin sermaye ile kuruldu. Kurucuları olan beş kişiden üçü İngiltere'de ikisi İzmir'de bulunmakta idi. Bu beş kişi 5.106 pay senedini ellerinde tutarak şirketin yönetimine egemen oldular. Şirket 1931 yılında bütün haklarını *Ödemiş Madencilik Şirketi'ne (Ödemish Mining Co. Ltd)* devretti⁹⁹. Fakat kurulan bu şirket hakkında bir bilgi tespit edilememiştir.

Halıköy Madeni Osmanlı Anonim Şirketi, Tantanvizade Halit Bey tarafından 3 Mayıs 1903 tarihinde 20.000 Osmanlı lirası sermaye ile kuruldu. Şirketin nizamnamesi Dâhiliye Nezareti tarafından hükümetçe tasdik edildi. Halit

⁹⁶ BCA. 310. 10. 00. 09. 363. 537. 805.

⁹⁷ Kurmuş, a. g. e. , s. 133.

⁹⁸ "Halıköy Maden İşletmeleri Müessesesi Hakkında Bilgiler", *Etibank Bülteni*, S: 100-101,(Temmuz-Ağustos 1988), s. 20.

⁹⁹ Kurmuş, a. g. e. , s. 133.

Bey'de hisselerini bu şirkete devr ederek madende imalata başladı¹⁰⁰. Şirketin işleyişi hakkında detaylı bir bilgi bulunamamıştır.

İzmir dâhilinde bulunan *Hiller ve Şirketi* Kuşadası'nda çok iyi kalitede zımpara taşı yatakları buldu ve bu madenleri işletmek için Hükümetten izin aldı. Fakat bir müddet sonra bütün haklarını Amerikalı *O. A. Longdon Şirketi*'ne devretti. İki şirket arasında yapılan anlaşmaya göre Longdon, ürettiği zımparayı ucuz fiyata Hiller'e satacaktı. Bir süre sonra Türkiye'deki işlerini tasfiye eden Longdon Şirketi zımpara yatakları üzerindeki bütün haklarını İngiliz tüccar Ernest F. Abbott'a devretti¹⁰¹.

Türkiye dâhilinde zımpara ve diğer madenleri işletmek için 50 sene müddet ve 600.000 TL. sermaye ile 12 Mayıs 1936 yılında merkezi İzmir olarak *Anadolu Zımpara Madeni Türk Anonim Şirketi* kuruldu¹⁰². Şirketin ne kadar etkin olduğuna dair bir belge mevcut değildir.

Whittall Şirketi, İngiltere'de kuruldu. İzmir'de Karaburun'da bulunan bütün cıva madenlerinin imtiyazlarını kendi şirketlerinde toplamayı başardılar¹⁰³. 1913 yılında Abbott ailesi ve Amerikan Zımpara Taşı Tröstü'yle güçlerini birleştirdi.

Foçateyn Değirmen Taşocakları Şirketi (TAŞ) merkezi İstanbul'da olup 1926 yılında 25.000 TL. sermaye ile kuruldu¹⁰⁴.

2- Yardım Amaçlı Olan Teşebbüsler

a- Donanma-i Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti

Ödemiş'te bulunan cıva madenlerini 29 Kasım 1903 tarihli fermanı âli ile Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi üyesi Ahmet Muhtar Bey'e 99 yıllığına ihale edildi. Ahmet Muhtar Bey'de madeni Niyazi ve Enver Beyler namına alınacak kruvazörler ianesine için¹⁰⁵ 13 Aralık 1908 tarihinde¹⁰⁶ Donanma-i Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti'ne hibe etti¹⁰⁷. Madenler bir müddet bu cemiyet için çalıştı.

¹⁰⁰ BOA. ŞD, 547/5, 1328 C 28/7. 7. 1910.

¹⁰¹ Kurmuş, a. g. e. , s.134.

¹⁰² BCA. 30. 18. 1. 2. 64. 38. 11. 45662.

¹⁰³ 1927 Ticaret Salnamesi, (İstanbul: 1927), s. 48.

¹⁰⁴ BCA. 30. 18. 1. 1. 19. 30. 3. 3544.

¹⁰⁵ BOA. ŞD, 2795/52, 1329 Ş 2/29. 7. 1911.

¹⁰⁶ BOA. BEO, 3855/289106, 1329 Ş 11/7. 8. 1911.

¹⁰⁷ BOA. ŞD, 2835/34, 1334 Ca 14/19. 3. 1916.

b- Türk Tayyare Cemiyeti

Donanma-i Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti'nin elinde olan Ödemiş cıva madenlerinin imtiyazları 12 Aralık 1925 yılında fesh edildi. İmtiyaz 15 Eylül 1926 tarihinde Türk Tayyare Cemiyeti'ne devr edildi¹⁰⁸. Bu cemiyetin madenleri çalıştırılıp çalıştırmadığına dair bir bilgiye ulaşılamadı.

c- İzmir Hilal-i Ahmer Cemiyeti

İzmir'in Hilal-i Ahmer Şubesi İzmir halkının sağlığına hizmet etmek için Çeşme'de bulunan iki ılıcanın 30 yıl müddetle imtiyazını aldı. Kaplıcalarda sıhhi banyolar ve tedavi merkezleri inşa edildi. Kaplıca yurt dışından da büyük rağbet görmüştür¹⁰⁹.

3-Devlete Ait Olan Teşebbüsler

a- Foça Tuzlası

Foça Tuzlasının tarihi çok eskiye gitmekle beraber, 1888 senesinde tuz tavaları parça parça Rum ve Ermenilerin elinde bulunuyordu. Tuzladan çıkarılan tuzlar 1881 tarihinde yayınlanan “*Muharrem Kararnamesi*” ile çeşitli ürünler üzerinde egemenlik sahibi olan ve yabancıların kontrolünde kurulan Düyunu Umumiye'ye satılıyordu¹¹⁰. Tuzlanın fazla gelir getirdiği görülmesi üzerine 1913 yılında tuzla Düyunu Umumiye'nin eline geçti¹¹¹. Düyunu Umumiye'nin kontrolü altına girince tuzlada bir işçi kadrosu teşkil edildi¹¹². Bunun sonucunda tuzla uzun bir müddet buraya atanan müdürler vasıtasıyla işletildi. Düyunu Umumiye yönetimi Osmanlı tuzlarının gelir sağlamada tahminlerin ötesinde sonuçlar yaratabileceğini anlayınca tuz gelirinin en yüksek seviyeye çıkararak tuz ihracını ön plana aldı. 1927 yılında tuz üretimi Hükümete geçti. Hükümet devr aldığı tuz üretiminin daha başarılı olması için bir program tespit etti¹¹³. 1931 yılında da tuzlaların yönetimi Gümrük ve Tekel Vekâletine geçti¹¹⁴.

¹⁰⁸ BCA. 30. 18. 1. 1. 20. 59. 3. 4121.

¹⁰⁹ BCA. 310. 10. 00. 35. 1432. 1999. 614.

¹¹⁰ Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, (İstanbul: 1970), s.92-95; Bayram Kodaman, “Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğuna Giriş Vasıtaları (1838-1914)”, *Milli Kültür*, C:2, S:1, (Haziran 1980), s.29.

¹¹¹ *Cumhuriyet*, 9 Ocak 1936.

¹¹² *Ulus*, 2 Temmuz 1936.

¹¹³ *Hâkimiyeti Milliye*, 10 Kasım 1934.

¹¹⁴ Meral Kayhan, *Türkiye Tuz Envanteri*, (Ankara: MTA Enstitüsü Yayınları, 1977), s.11.

Yukarıda değindiğimiz şirketlerden de anlaşıldığı gibi Osmanlı Devleti kontrolü altında çıkarmakta olduğu madenleri modern bir hale getirip, yeni madenler bulma ve işletme başarısını gösteremedi. Bundan dolayı madencilikten gelir elde etmek ve madenlerin en verimli usulde işletilmesini gerçekleştirmek için devlet yabancı sermayeden yararlanma yoluna gitti. Buna bağlı olarak yabancılara imtiyaz verilmeye başlandı. Avrupalıların da Osmanlı Devleti'nin zengin kaynaklarına çok çeşitli amaçlarla ilgi duymaları, maden imtiyazlarına sahip olmalarına imkân sağladı¹¹⁵. İttihat ve Terakki yönetimi *Milli İktisat* çabaları çerçevesinde, ekonomiyi millileştirmek ve yabancı şirketleri denetim altına almak için gayret gösterdi¹¹⁶. Milli politikanın ilk hedefi olarak da kapitülasyonları kaldırdı¹¹⁷. Fakat yapılan bütün çabalara rağmen istenen başarı sağlanamadı. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte ülkede görülen değişiklikler ticaret hayatında da görülmeye başlandı. Türk Anonim Şirketlerinin kurulması için çaba harcandı. Fakat İzmir de kurulan Türk Anonim Şirketleri madencilik alanında başarılı olamadı. Madencilik hayatına yine yabancı sermaye egemen oldu.

B- MADEN İŞÇİLERİ

1-Maden İşçilerinin Temini

Osmanlı Devleti, Tanzimat dönemine gelinceye kadar madenleri şer'î hükümlerle yönetmiştir. Buna bağlı olarak, madenlerde çalışanlarla ilgili düzenlemelerde şeriata bağlı olarak yapıyordu. Madenlerde çalışanlara genel olarak küreci adı verilmektedir¹¹⁸.

Doğrudan doğruya devlet tarafından işletilen madenlerde, üretimi sağlamak için maden ocağı çevresinde bulunan köy halkına kürecilik adı verilen bir mükellefiyet verilerek, bazı vergi ve yükümlülüklerden muaf tutulurdu¹¹⁹. *Madenciyan Taifesi* olarak adlandırılan madencilerin işletme kadrosu şu şekildeydi; ustalar; hutmanlar, kalkıcılar, prustadlar, şafarlar, lüpçüler, ifrazcılar, sahib-i ayarlar, meremmetçiler, çilingirler, demirciler ve marangozlar, yardımcılar; odun, kömür ve sıruk getiriciler, nakliye işinde çalışan mekkariler, madencilerin yiyeceklerini

¹¹⁵ S. Mübahat Kütükoğlu, "Tanzimat Devri' nde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri" , *150.Yılında Tanzimat*, (Ankara: TTK Yayınları, 1992), s.108.

¹¹⁶ Zafer Toprak, *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi*, (İstanbul: Homer Kitapevi 2003), s. 39.

¹¹⁷ Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, (Ankara: Yurt Yayınları 1982), s.70, 71.

¹¹⁸ Ahmet Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri*, (İstanbul: Enderun Kitapevi 1989), s. V.

¹¹⁹ Refik, *a. g. e.* , s. V.

sağlayan ve maden işlerine yardım eden çevre köyler halkı ve muhafızlar şeklindeydi. Ayrıca yaya ve müsellemler, yörükler, gayrimüslimler ve esirlerde madenlerde çalıştırılıyorlardı. Bunlardan sadece ustalar yerlerine vekil bırakmak kaydıyla kısa bir süre görev yerlerinden ayrılabilirlerdi¹²⁰.

Maden üretimi bütün bir köy ahalisine verildiği için madencilik babadan oğula geçen bir meslek durumundaydı. Maden işlerinde çalışanlar öldüğü zaman yerine oğlu, kardeşi bunlar yoksa en yakın akrabası getirilirdi. Madenlerde çalışmak istemeyenler sürgün ile cezalandırılırdı. Bu maden politikası 1850'lerden sonra etkinliğini giderek yitirdi. 1868 maden nizamnamesinin 61. maddesinde geçen “*maden imalinde ahaliden istihdam olunacak amele ücret-i layika ve kendi rizalarıyla kullanılıp bu yüzden kimseye bir gün zarar ve hasar vukû götürülmemesini vali, vilayet ve mühendisleri tarafından daima takayyüd ve ihtimam olunacaktır*”¹²¹ ifadesiyle madenlerde zorunlu çalışma yasaklandı

Osmanlı topraklarının kapitalizmle tanışması sonucu madenlerde çalışanların da nitelikleri değişmeye başladı. Yabancı sermayenin girişinden sonra işçi net bir şekilde ortaya çıktı. Yeni birçok madenin keşfedilerek işletmeye açılmasıyla çok fazla mevsimlik veya sürekli işçiye gerek duyuldu. Madenlerin mültezimlerin eline geçmesiyle birlikte madenlerde çalışanlarda değişime uğradı. Maden yönetmeliğinde madenlerde çalışacak işçilerin madenlerin yakınındaki yerlerden olması zorunlu tutulmasına rağmen buna çoğu zaman uyulmadı.

Maden mühendisleri, madenin içinde ve dışında çalışan kadın ve erkek işçiler hakkında hazırladığı raporlarla işçinin kaç yaşında olduğunu, her birinin çıkardığı hâsılâtın miktar ve satışını hazırladıkları raporlara yazarak devlete sunmuşlardır. Bu şekilde işçilerin belli bir düzen içinde bulunmasını ve çalıştırılması amaçlanmaktadır¹²². Nizamnamelerle işçini güvenliği kanunlar nezdinde güvenceye alındı. İş kazalarına karşı alınması gereken önlemler nizamnamelerde belirtildi. Maden nizamnamesinin 67. maddesindeki “*Madende imalattan dolayı kazazede olanlara ve ailelerine itası mahkeme-i nizamiyede hükm olunacak tazmin ve ianeyi imtiyaz sahipleri ifaya mecbur olacakları gibi eğer o kaza madenin sû idaresinde ve*

¹²⁰ M. Bülent Varlık, “Osmanlı Devleti’nde Madenlerde Çalışma Koşulları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C: 4, (İstanbul: İletişim Yayınları 1985), s. s. 917.

¹²¹ 1868 Maden Nizamnamesi, Mad: 61.

¹²² *Ahenk*, 9 Şubat 1908.

*kezâ lazım olan şeylerin noksanından neş'et itmiş ise onun için dahi başkaca 5 Osmanlı altınından 20 altına kadar ceza-i nakdi alınacaktır*¹²³” hususuna göre kazaya uğrayanlara ve ailelerine ödenecek tazminat miktarı nizamname ile güvence altına alınmıştır.

İncelediğimiz dönem içerisindeki İzmir’deki maden ocaklarının nasıl işçi temin ettiğine dair detaylı bir bilgi bulunamamasına rağmen tahminimizce madende çalışan amelelerin büyük kısmı madene yakın köylerden bulunuyordu, kalifiye işçiler ise İtalya ve Yunanistan’dan temin ediliyordu.

TBMM’nin açılışını takip eden yıllarda madenlerde çalışan işçilerin durumunu ve çalışma şartlarını düzene sokacak bir kanun hazırlanarak yürürlüğe konuldu. 12 Eylül 1921 tarihinde yürürlüğe konulan *Maden İşçisinin Hukukuna Dair Kanun* ile maden işlerinde zorla işçi çalıştırılması ve 18 yaşından küçük olanların madende çalıştırılması yasaklandı. İş dolayısıyla kazaya uğrayanlara ve ölenlerin varislerine mültezime tazminat davası açılabilmesi uygulaması başlatıldı. Kaza, madenlerden sorumlu kimselerin kötü idaresinden veya fenni yönden yapılması lazım gelen hususların yapılmamış olmasından kaynaklanıyorsa, tazminattan başka amel veya mültezimlerden 500 liradan 5000 liraya kadar nakdî ceza alınması esası getirildi¹²⁴.

İzmir’de 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan İktisat Kongresi’nde işçilerin çalışma şartlarının düzene sokulması için İşçi Grubunun İktisat Esasları başlığı altında bazı kararlar alındı. Amele namıyla hitap edilmekte olan kadın ve erkek erbab-ı sây ve ameleye bundan böyle işçi denilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca günlük olarak madenlerde çalışma süresi 8 saat olarak belirlenerek, bu süreden fazla çalışmaya hiç kimse zorlanamayacağı belirtildi. Yeraltında çalışanlar için, iş yerine inme ve iş yerinden çıkma için geçen süre çalışma süresine dâhil olup, çalışma saati dışında fazla çalışıldığı takdirde, ücretin iki katı ödenmesi esası konuldu. İşçilerin ücretlerinin, ocak amili, Amele Birliği ve İktisat Vekâleti tarafından tayin edilen üç kişilik bir heyet tarafından tespit edileceği belirtildi. Maden ocağı amilleri, genç işçilere gece dersleri vermek üzere okul yapmaya ve öğretmen tutmaya mecbur edildi¹²⁵.

¹²³ 1868 *Maden Nizamnamesi*, Mad: 67.

¹²⁴ İleri, *a. g. t.*, s.78 - 79.

¹²⁵ İnan, *a. g. e.*, s. 51.

Maden nizamnamesine göre “*Maden İdaresi cenabından her vilayet merkezinde bir maden mühendisi bulundurulacaktır.*” Bu mühendis maden işletmelerinin bulunduğu yerlerde binaların ve maden ocaklarının durumunu kontrol altında tutarken maden işçilerinin de istekle çalışmalarını sağlayıp kimseye zarar gelmemesine dikkat edecekti¹²⁶. Devlet tarafından özellikle askeriye açısından önemli yerlerin yakınlarında maden üretimine izin verilmiş ise bu madenlerde Türk mühendis çalıştırılmasına dikkat edilmiştir. Yabancı mühendislerin çalıştığı madenlerde mühendis askeri yönden önemli olan bu sahaya Hükümetten belli bir süre izin alarak çalışma yapabiliyordu. İncelediğimiz dönem içerisinde alınan bu izinlerin en uzun mühletlisi bir aydır¹²⁷. Bu yüzden de yabancı maden mühendisleri üretim sahasında yeteri kadar etkin olamıyordu.

Ülkede 1925 tarihinden sonra kalifiye işçilik artmaya başladı. Artık işçiler direk yakındaki köylerden gelişigüzel seçilmiyordu. Çamaltı Tuzlası müdürlüğü işçi temin etmek için gazete ilanı yoluna giderek tuzlada tuz sevk edecek ve toprak işlerinde çalıştırmak için 250 işçiye ihtiyacı olduğunu, yevmiye olarak azami 140 kuruş vereceğini ilan yoluyla duyurmuştur¹²⁸. Yine mültezim, Arapgözü kuvarşlı altın madenini işletmek üzere bir diplomalı Türk mühendisi gazete ilanıyla aramaktadır¹²⁹.

2- Yabancı İşçi Çalıştırma Sorunu

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupa’daki teknolojik gelişmeleri takip ederek bunları transfer etmeye başladı. Fakat teknoloji transfer edilirken beraberinde bilgi donanımı yüksek kalifiye elemana da ihtiyaç duyuldu. Hem özel girişimciler hem de devlet yalnız makineyle yetinmiyor, beraberinde ustasını da getiriyordu. Teknoloji transferi yabancıların işgüçleriyle birlikte daha çabuk oluyordu. Yabancı teknolojinin ülkeye girmesinde ki bir diğer etken de yabancı sermayenin geliyordu. Ülkede yatırım yapan yabancı şirketler beraberlerinde az ya da çok sayıda işçi getirdi¹³⁰.

Maden nizamnameleri, “*maden imalatı ve imaliyatı için istihdam olunacak memurlardan mühendis ve ustabaşından maada sair memurin ve amelenin tebaayı*

¹²⁶ 1906 Maden Nizamnamesi, Mad:72.

¹²⁷ BCA. 30. 18. 1. 2. 6. 60. 2. 8638.

¹²⁸ Anadolu, 15 Mayıs 1937.

¹²⁹ Ahenk, 23 Temmuz 1928.

¹³⁰ Yorulmaz, a. g. t. , s. 259.

Osmaniyeden ve madenin bulunduğu mahal ahalisinden olması meşruttur. Mültezimler bu şarta muhalif harekette buldukları halde Maden İdaresinden mültezimlere tebliğ keyfiyetle ilk defası için 100 altın ceza-i nakdi alınır ve tekrarı halinde madenin fesh muamelesi icra kılınmasını” zorunlu kılıyordu¹³¹. Fakat maden mültezimlerinin bu kurallara uyduklarını ifade etmek pek mümkün değildir.

II. Meşrutiyetin ilanından Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen dönemde Osmanlı'nın iktisadi hayatında ciddi canlanmalar görüldü. 1908 Meşrutiyetini gerçekleştiren İttihat ve Terakki Fırkası'nın belli başlı hedeflerinden biri, Avrupa'dan bağımsızlaşabilmek amacıyla milli bir ekonomi ve milli burjuvazi yaratabilmektir. İttihatçılar bu hedeflerine ulaşabilmek için kararlı davrandırlarsa da Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine kadar ki altı yıl boyunca, mücadeleleri esas olarak siyasal nitelikte kaldı¹³². Birinci Dünya Savaşı'yla beraber dış iktisadi ilişkilerin kesildiği bir ortamda Osmanlı Devleti kendi olanaklarıyla yetinmek zorunda bırakıldı¹³³. Devlet, iktisadi yaşama doğrudan doğruya katılarak milli iktisadın temelleri oluşturdu¹³⁴. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar ekonomiyi uluslaştırarak denetimi altına almaya çalışan İttihat ve Terakki Fırkası bu uygulamalarına İzmir'de ağırlık verdi. İzmir'de iktisadi güç Levantenlerin, yabancı tüccarın ve azınlıkların elindeydi. Ekonomiyi millileştirmek için Türkçe bütün işletmelerde mecburi tutuldu. Türk eleman çalıştırma zorunluluğu getirildi. İzmir'de Türk yönetimi özellikle 1914-1918 arasında Türklerin çıkarları doğrultusunda çalışmalar yürüttü. Fakat savaş koşullarının yarattığı güçlükler, yoksulluk, pahalılık ve İzmir şehrinin İngiliz donanması tarafından bombardıman edilmesi İzmir'de istenilen sonuçlara ulaşılmasını engelledi¹³⁵.

Abbott Şirketine ait zımpara ocakları İtalyan ve Yunanlı işçilerle doluydu. Bu şirket İtalya ve Yunanistan'dan zımpara madenlerinde çalışmak üzere gelen galeri işçilerini İzmir ve Kuşadası iskelelerine ayak basar basmaz şirket hesabına

¹³¹ 1906 Maden Nizamnamesi, Mad: 71.

¹³² Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizm'e*, Çev: Fatmagül Berktaş, (İstanbul, 1999), s. 30.

¹³³ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908 - 2002*, (Ankara, 2003), s. 27

¹³⁴ Zafer Toprak, "Tanzimattan Cumhuriyete Osmanlı Ekonomisinde Gelişmeler (Tarım-Ticaret – Sanayi)," *1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100.Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu, İzmir, (21-23 Kasım 1985)*, (İzmir: 1985), s. 26.

¹³⁵ Zeki Arkan, "II. Meşrutiyet Döneminde İzmir ", *Üç İzmir*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, (Aralık 1992), s. 224.

çalışmak üzere kontrat imzalıyor ve böylece becerili işgücü kaynaklarını tekelleştirmiş oluyordu¹³⁶.

Devlet, şirketler nezdinde Türk çalışanlarını yoklamayla tespit ederdi. Yapılan yoklamalar sonucunda şirketlerde bulunan Türk işçi ve memur adedinin çok önemsiz sayıda olduğu anlaşıldı. Araştırmalar neticesinde şirketler, o listelere Salapuryan Efendi gibi isimler kullanarak Türk tebaasından işçi çalıştırıldığı izlenimini vererek hileye başvurdukları da görülür¹³⁷. Bu olayın sonucunda Ticaret Vekâleti'nin ne gibi tedbirler aldığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

İzmir'de bulunan madenlerin neredeyse hepsi yabancılar tarafından işletilmekteydi. Türkler de onların maiyetinde amelelik ya da ufak tefek memuriyetler yapıyorlardı¹³⁸. Whittall Şirketi'nin 5 Temmuz 1914 tarihinde Şura-yı Devlet'e yaptığı müracaatta Karaburun'da Sahip Ahırlı köyünde bulunan cıva madenlerinde çalıştırılmak üzere Müslüman amele isteğinin yanında maden çıkarmada uzman olan Rumların tedarik edilip madenlerinde çalışmasını Aydın Vilayeti'nden talep eder¹³⁹. Çünkü madenlerde çalışan Rumların Sakız ve Midilliye göç etmeleri neticesinde Karaburun cıva madenleri amelesiz kalır. Eğer bir müddet daha böyle giderse maden kapatılmak zorunda kalacaktır. Şirket, madenlerde çalıştırılmak üzere 85 ameleye ihtiyaç olduğunu Şura-yı Devlet'e bildirir. Şirketin isteğiyle de Rum metropolinin Karaburun vekili de Rumları tekrar Karaburun'a getirmek için ikna faaliyetlerine girişir¹⁴⁰. Fakat biliyoruz ki Rumlar tekrar Karaburun'a dönemez ve böylece şirket yüksek ücretlerle çalıştırdığı galeri işçilerini tamamen kaybeder. Maden işinde çalışacak kalifiye Türk işçi bulunması oldukça güçtü. Şirketler madenlerinde gayrimüslim ve yabancı işçi çalıştırıp belki o işçilerin denetiminde Türk işçileri maden konusunda eğitime yoluna gitseydi madenlerin ülkeden göç eden Rumların ayrılmasıyla işçi sıkıntısı gerçekleşmeyeceği gibi kapatılma sorunuyla karşılaşmazdı. Ne yazık ki incelenen hiçbir şirkette böyle bir çalışma yapıldığına rastlanılmamıştır.

Şirketlerin çalışan işçileri gibi mühendisleri de yabancıdır. Yabancı mühendislerin askeriye açısından yasak bölgelerde bulunan bazı maden sahalarına

¹³⁶ Kurmuş, *a. g. e.*, s. 131.

¹³⁷ *Yanık Yurt*, 22 Ocak 1926.

¹³⁸ *Ahenk*, 3 Aralık 1913.

¹³⁹ *BOA*. DH. ŞFR, 42/197, 1332 § 11/5. 7. 1914.

¹⁴⁰ *BOA*. DH. KMS, 25/28, 1332 § 22/16. 7. 1914.

girmeleri devlet tarafından verilen özel izinlerle sağlanırdı. Karaburun'un Çullu ve Sahip Ahırlı köylerinde bulunan cıva madenlerinin müdürü Polonya tebaasından M. Kapes madenleri teftiş etmek üzere devlet tarafından aldığı 1 aylık¹⁴¹, ya da 10 günlük¹⁴² izinlerle madene giderdi¹⁴³.

Foça Çamaltı Tuzlasındaki tuzların nakliyatı Düyünü Umumiye tarafından 13 Şubat 1915 tarihinde Fransa Devleti tebaasından Mösyö Yetsu'ya verildi¹⁴⁴. Yetsu yerli kayıkçıların yeteri kadar tuz nakil edemediğini ileri sürerek ecnebilere ait küçük seyri seferlerini nakliyatta kullanmaya başladı. Hatta Düyünü Umumiye nakliyatı ecnebiye ihale etmek için bazı yerli kayık sahiplerinin nakliyeden vazgeçtiklerine dair ellerinden imzalı senet alınarak, bazılarına ise para vererek gayri meşru durumlara da giriştiğine dair bilgiler mevcuttur¹⁴⁵. Bu olaylar üzerine yerli kayıkçıların vekili olan Kiryako Efendi tarafından Yetsu protesto edildi. Yetsu'nun nakliye mavnaları mahalli hükümet tarafından nakliyeden men edilerek 4 ay suda bağlı kaldı. Fakat Birinci Dünya Savaşı yaşandığı için ordunun tuza ihtiyacı vardır. Böyle bir zamanda önemli bir gıda ürününün azalması sıkıntıya sebep olabilirdi. Bunun içinde Yetsu'nun Dâhiliye ve Maliye Nezâretlerine yaptığı itirazları üzerine ecnebi mavnaları Osmanlı sularında tekrar nakliyata başladı. Nakliyatın yerli kayıkçıların ellerinden alınıp ecnebilere verilmesinden sonra yerli kayıkçılar işsiz kalınca aç ve perişan olurlar¹⁴⁶. Bu durumlarını Dâhiliye Nezareti'ne bildirmelerine rağmen savaş döneminde bulunulması yüzünden Nezaret tarafından bir önlem alınamaz¹⁴⁷.

Ülkede yeteri kadar tuz hakkında uzman kişiler bulunmadığından tuzlada görev yapacak uzmanlar izinle Avrupa'dan getirilmekteydi¹⁴⁸. 29 Mart 1933 tarihinde Avrupa'dan gelen 3 uzman tuzlada incelemelerde bulunarak düşüncelerini Gümrük ve İhisarlar Vekâleti'ne bildirdi¹⁴⁹.

Türkiye'de faaliyette bulunan ecnebi şirketlerin Türk amele ve memur istihdam etmeleri Cumhuriyet hükümetinin önemli iktisadi siyasetlerinden birisidir.

¹⁴¹ *BCA*. 30. 18. 1. 2. 6. 60. 2. 8638.

¹⁴² *BCA*. 30. 18. 1. 2. 15. 77. 6. 10262.

¹⁴³ *BCA*. 30. 18. 1. 1. 30. 56. 16. 7122; *BCA*. 30. 18. 1. 2. 4. 32. 8. 8080.

¹⁴⁴ *BOA*. HR. HŞ. İŞO. 120/54, 1332 Za 21/11. 10. 1914.

¹⁴⁵ *BOA*. ŞD, 2820/37, 1332 Ra 7/3. 2. 1914.

¹⁴⁶ *BOA*. DH. İD, 134/15, 1332 C 9/5. 5. 1914.

¹⁴⁷ *BOA*. DH. İD, 134/15, 1332 C 9/5. 5. 1914.

¹⁴⁸ *Hizmet*, 11 Mayıs 1927.

¹⁴⁹ *BCA*. 30. 18. 1. 2. 34. 20. 7. 14064.

Hükümetin, şirket sahipleriyle zaman zaman gerçekleştirdiği görüşmelerde şirketlerde Türk amele ve memur istihdam edilmesi arzularını dile getirmişlerdir. Fakat bu isteklere şirketler nezdinde cevap verilmediği görülmektedir. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ülkede işsizlik hüküm sürdü. Ecnebler, Türk gençleri işsiz dururken memleketlerinden buraya gelirken tabur tabur yabancı amele ve memur getirerek veya burada bulunan ecnebleri kendi bünyelerinde çalıştırma yolunu takip ettiler¹⁵⁰. Bu uygulama sonucunda ülkede büyük bir işsizlik oluştu. Türk gençleri ne yurtdışından gelenler kadar ne de ülkede bulunan gayrimüslimler kadar kalifiye eleman değildiler. Türkler hayatlarının büyük bölümünü savaşlarla geçirmesi yüzünden veya devletin takip ettiği politikalar neticesinde örneğin devlet maden ocaklarının yakınında bulunan köylerdeki halkın bir kısmını bir müddet madende çalıştırıp vergiden muaf tutuyordu. Köylü madende işi bitince tarlasında çalışıyordu. Bunun sonucunda kalifiye işçi yetişmediği için de ülkedeki işleri gayrimüslim ve yabancılara kaptırıyordu. Ülkede işlerini gayrimüslim ve yabancılara kaptıran Osmanlı vatandaşları bazen yabancı karşıtlığı da yapabiliyordu. Bu karşıtlıkta başlıca iki faktör etkiliydi. Öncelikle şirketler yabancı işçilere daha fazla ücret veriyor, her anlamda yerli işçiye göre yabancıların hayat standartlarını hep üst düzeyde tutma gayreti içinde oluyordu. İkincisi, yabancı işçilerin gelmesi yerlilerin işini kaybetmesine ya da ücretlerinin düşmesine yol açıyordu. Bu olaylar neticesinde ülkede belli bir amaç taşımayan nedenlerden dolayı münferit ve küçük boyutlu olaylar meydana gelebilmekte idi. Bunlara rağmen ülkedeki yabancı işçilere karşı şiddetli ve top yekûn bir hareketin olmadığı da bir gerçektir¹⁵¹.

3- İşçi Grevleri

Osmanlı İmparatorluğunda işçilerin bilinçli bir şekilde örgütlenmeleri ancak 1908'den itibaren gerçekleşti. Örgütlenmeyi birbiri ardına gelen grevler izledi. Meşrutiyetin ikinci kez ilanını izleyen günlerde başlayıp, iki ay boyunca imparatorluğun işçi birikiminin bulunduğu tüm kentlerinde ve değişik iş kollarında baş gösteren grevlerin Türkiye işçi hareketleri tarihinde ayrı bir yeri vardır. Yapılan grevler işçilerin, II. Meşrutiyetin uzun baskı döneminin ardından getirdiği siyasal özgürlük ortamından yararlanılarak ortaya koyduğu eylemlerdir. İşçiler artık yeni

¹⁵⁰ *Sada-yı Hak*, 17 Ocak 1924.

¹⁵¹ Cevdet Kırpık, *Osmanlı Devleti'nde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914)*, (Basılmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta: 2004), s. 56.

özgürlük döneminde haklarını istemek üzere gerekli yerlere başvurmakta engel ya da sakınca olmadığını bildiklerinden haklarını daha açık biçimde çeşitli grevlerde dile getirdiler. Ülkede çıkan grevler karşısında yabancı sermaye ortaklıkları Osmanlı yöneticilerine başvurarak hızlı bir şekilde önlemlerin alınmasını istediler. İşçileri tek yanlı olarak belirledikleri koşullar içinde çalıştırmaya alışmış olan işverenlerin bu istekleri Meclis-i Mebusan'ın henüz toplanmadığı bir sırada 10 Ekim 1908'de Kanun-ı Esasi'nin 36. maddesinden yaralanan hükümetin Tatil-i Eşgal Cemiyetleri hakkında Kanun-ı Muvakkat'i kabul etmesiyle noktalandı. Bu geçici yasa Meclis-i Mebusan'ın 1909 Mayıs, Haziran ve Temmuz aylarındaki toplantılarında ve Meclis-i Ayan'da görüşüldükten sonra Padişah tarafından onaylandı ve 9 Ağustos 1909 tarihinde *Tatil- i Eşgal Kanunu* olarak yürürlüğe girdi¹⁵².

İzmir'de madencilik alanında tespit edilen tek grev ise 30 Ekim 1908 tarihinde Foça Çamaltı Tuzlasında meydana geldi. Foça'daki Çamaltı, Ada ve Aliağa memlehalarda bulunan amele ve ustabaşları yevmiyelerine %25 oranında zam yapılması için greve gittiler¹⁵³.

Düyunu Umumiye İdaresi çalışanlara belli bir miktar zam yapmayı kabul etmesine rağmen yapılan zammın az olduğu sebebiyle çalışanlar tarafından kabul edilmedi¹⁵⁴. Memlehalarda grevin devam etmesiyle tuzlada çalışmalar durdu, tuz üretilmezse tuz ithalatına sebep olacağı için Düyunu Umumiye Dâhiliye Nezareti'nden ustabaşı ve amele tedarik edebilmek için izin istedi¹⁵⁵. Maliye Nezareti greve gidenlerin Düyunu Umumiye'nin yaptığı zam teklifini kabul etmelerini aksi takdirde imtiyazlarının fesh edeceğini duyurdu¹⁵⁶. Düyunu Umumiye de tuzlada bulunan aletlerin grev sırasında bir zarar gelmemesi için iyi bir şekilde korunmasını¹⁵⁷ ve tuz ihtiyacı arttığı için greve gitmeyen çok az sayıdaki amelenin çalışmasına devam etmesini nakliyatların durmamasını talep etti¹⁵⁸. Düyunu Umumiye tuzladaki amele ve reislerle anlaşma sağlamak için bir memurunu tuzlaya

¹⁵² Mesut Gülmez, "Tanzimat'tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919)", *Türkiye Cumhuriyeti Ansiklopedisi*, C: 3,(1985), s.794, 796.

¹⁵³ BOA. DH. MKT, 2830/98, 1327 Ca 14/3. 6. 1909.

¹⁵⁴ BOA. DH. MKT, 2847/86, 1327 Ca 28/17. 6. 1909.

¹⁵⁵ *Ahenk*, 21 Haziran 1909.

¹⁵⁶ BOA. BEO, 3570/267744, 1327 Ca 20/9. 6. 1909; BOA. DH. MKT, 2841 / 27, 1327 Ca 23/12. 6. 1909.

¹⁵⁷ BOA. DH. MKT, 2861/13, 1327 C 10/29. 6. 1909.

¹⁵⁸ BOA. BEO, 3419/256401, 1326 N 29/25. 10. 1908; BOA. BEO, 3425 / 256871, 1326 L 10/5. 11. 1908.

göndermesine rağmen grevdekiler buna yanaşmamış tuzlaların anahtarlarını teslim etmeye niyetlenmişlerdir¹⁵⁹. Bu olaylar üzerine Düyunu Umumiye Aydın Vilayeti zabıta ve zabıta başlıklarınca tuzlalarda bulunan işçi ve aletlere el konulmasını¹⁶⁰, amelelerin işlerini bırakmasına meydan verilmemesini¹⁶¹ ve amelelerin reisi, aynı zamanda grevi başlatan Papa Yani Aristidi'nin durdurulması için Aydın Vilayeti'nin elinden geleni yapmasını istedi¹⁶².

Grevin nasıl son bulduğuna dair eldeki bilgiler yetersiz durmaktadır. Bu konudaki bilgi sığınağına rağmen tuzlada başka bir grevin olmaması sebebiyle işçi ve reislerin Düyunu Umumiye'nin teklif ettiği zam miktarını kabul ettiğini düşündürmektedir.

4- Madencilerin Ücretleri

Maden ocaklarında ustalar ve emrinde çalışan işçiler belli bir ücret karşılığında çalıştırılmaktadır. 1890'da Ege yöresinde maden işçileri için belirlenen günlük ücret 6-10 kuruş arasındaydı. Bu ücret işçinin düz işçi ya da nitelikli işçi olmasına göre ayarlanmış olmalıdır. 1911'e gelindiğinde ortalama ücret 11 kuruşa yükseldiği görülmektedir¹⁶³.

Madenler, toprak altında daha uzağa ve derine doğru genişledikçe dışarıya çıkarılması işi çok daha fazla vasıf ister hale gelmekteydi. Dışarıya çıkarılan madenin işi de hem sayıca hem de gerektirdikleri vasıflar bakımından artmaktaydı. Madenlerde teknolojinin giderek artan biçimde kullanılmasıyla yerüstünde destek ve bakım işçilerine daha fazla ihtiyaç duyuluyordu. Bu da işçi sayısının artması anlamına geliyordu. İşçi sayısının artmasıyla madencilerin ücretlerinde ufakta olsa bir azalma yaşandı.

Foça Çamaltı Tuzlasındaki amelelerin ve kayıkçıların ücretleri Düyunu Umumiye zamanında çok düşük olduğunu biliyoruz. Tuzla, devlete geçtikten sonra düz amelenin günlük ücretinde bir artış yaşandığı biliniyor fakat ne kadar bir zam olduğu bilinmemektedir¹⁶⁴. Tuzlada çalışan amelelerin çoğu sürekli çalışmıyordu.

¹⁵⁹ BOA. DH. MKT, 2850/33, 1327 C 1/20. 6. 1909.

¹⁶⁰ BOA. DH. MKT, 2861/13, 1327 C 10/29. 6. 1909.

¹⁶¹ Köylü, 19 Ekim 1324.

¹⁶² BOA. DH. MKT, 2879/69, 1327 C 29/18. 7. 1909; BOA. DH. MKT. 2664/ 80, 1326 L 26/21. 11. 1908.

¹⁶³ Yorulmaz, a. g. t. , s. 262.

¹⁶⁴ Anadolu, 15 Mayıs 1937.

Üretimin arttığı aylarda işçi sayısında da bir artış oluyordu. Maden ocaklarında verilen gündelik ücretler şu şekildedir:

Tablo 1: İzmir’de 1936-1937 Yıllarında Madencilere Verilen Gündelik Ücretleri

Mültezimler	Gündelik Verilen Ücret (Kuruş)	
	1936	1937
Abbott Zımpara Madenleri	1, 06	0, 64
Whittall Cıva Madenleri	1, 06	0, 50
Alber Yaşova Zımpara Madenleri	-	0, 73
Çamaltı Tuzlası	-	140
Hipolit Gliviç Cıva Madenleri	0, 90	0, 87
Kadri Bey Ve Ortakları Cıva Madeni	0, 62	0,65

Kaynak: *İktisat Vekâleti Maadin Umum Müdürlüğü 1936 ve 1937 Maden İstatistiği*, (29 Ekim 1938), s. 62, 78; *Anadolu*, 15 Mayıs 1937.

Tabloda da görüldüğü gibi maden işçisine verilen ücretlerde 1936 senesine göre 1937 senesinde oldukça bir düşüş vardır. Tespit edilen ücretler arasında sadece Kadri Bey ve Ortaklarına ait cıva madeninde üç kuruşluk bir artış bulunmaktadır. Abbott ve Whittall şirketleri başta olmak üzere diğer madenlerde ücretlerin düştüğü yukarıdaki tabloda bariz olarak görülmektedir. Çamaltı Tuzlasında ise işçi ücretleri en düşük 140 kuruştan başlamaktadır.

Ücret miktarının işçinin niteliğine göre değiştiğini biliyoruz. Özellikle madenin içinde çalışan ve az sayıda bulunan galeri işçilerinin diğer işçilere göre biraz daha fazla ücret aldığı tahmin edilmektedir. Madende çalışan mühendislerin ve Anonim Şirketlere devlet tarafından atanan komiserlerin ücretleri ise işçilere göre daha iyi durumdaydı¹⁶⁵.

Urla Kavacık ve Efem Çukuru kuvarslı altın madeninde çalışmak üzere 1 Mayıs 1928 yılında Fuat Bey isminde bir komiser tayin edildi. Komiserin maaşı hükümetin belirlediği şekilde Kavacık ve Efem Çukuru Altın İle Mahlût Simli Kurşun Madeni Türk Anonim Şirketi tarafından ödenmekteydi. Hükümetin komiser için belirlediği ücret ayda 75 liradır¹⁶⁶. Şirketin komiseri olan Fuat’a 1 Haziran 1928 tarihinden 9 Ekim 1930 tarihine kadar aylık 75 lira üzerinden ücret bağlandı. Bu ücret takvimi şu şekildedir:

¹⁶⁵ BCA. 310. 10. 00. 09. 317. 408. 30.

¹⁶⁶ BCA. 310. 10. 00. 09. 317. 408. 30.

Tablo 2: Efem ukuru Maden Komiseri Fuat Bey'in Ücret Pusulası

Aylar	Lira	Kuruş
Haziran 1928	72	64
Temmuz 1928	72	64
Ağustos 1928	72	64
Eylül 1928	72	64
Ekim 1928	72	64
Kasım 1928	72	64
Aralık 1928	72	64
Ocak 1929	72	64
Şubat 1929	72	64
Mart 1929	72	64
Nisan 1929	72	64
Mayıs 1929	72	64
Haziran 1929	71	25
Temmuz 1929	71	25
Ağustos 1929	71	25
Eylül 1929	71	25
Ekim 1929	71	25
Kasım 1929	71	25
Aralık 1929	71	25
Ocak 1930	71	25
Şubat 1930	71	25
Mart 1930	71	25
Nisan 1930	71	25
Mayıs 1930	71	25
Haziran 1930	71	25
Temmuz 1930	71	25
Ağustos 1930	71	25
Eylül 1930	71	25
Ekim 1930	71	25

Kaynak: BCA. 310. 10. 00. 09. 317. 408. 30.

Fuat Bey'e aylık 75 lira üzerinden maaş bağlanmasına rağmen tabloda da görüldüğü gibi verilen yıllarda Fuat Bey'in maaşı hiçbir zaman 75 lira olmamıştır.

Şirket, komiserin yukarıda belirtilen ücretini kasasında para bulunulamaması yüzünden ödeyemez. Fuat Bey'de 9 Ekim 1930 tarihinde kendisine ödenmeyen iki sene yirmi günlük ücreti olan 1.857 lira 55 kuruşu ödemeye mecbur bulunan şirkete ücretin tahsili için dava açtı. İktisat Vekâleti komiserin belirlenen ücretini Mal Sandığına ödemesi için şirkete bir ay müddet verdiği gibi şirket, verilen müddet zarfında hesap edilen ücreti ödemez ise zorla tahsil edileceğine dair

ihbarname gönderdi. Fakat verilen müddet içinde belirlenen miktarı ödeyemeyen şirketin, imtiyazı fesh edildi¹⁶⁷.

5- Madende Yaşam

İzmir'deki madencilerin madendeki yaşamlarını bulabildiğimiz iki mekân üzerinden incelenmeye çalışıldı. Birincisi Ödemiş Mescitli antimuan madeni, ikincisi ise Foça Çamaltı tuzlasıdır.

İzmir Antimuan Şirketine ait olan Mescitli madeninde şirket bulunması çok güç olan galeri işçilerini elinden kaçırmamak için ocakların yakınına üç yatakhane yaptırdı¹⁶⁸. Ayrıca işçilerin gereksinimlerini truck¹⁶⁹ yöntemiyle karşılayan iki dükkân açtı¹⁷⁰.

Mevcut krokilerde işçilerin kaldıkları yerler çok küçüktür. Duvarları kireçle boyalı, tabanı çimento doldurulmuş, tavanı tahta çakılı ve üstüde kiremitle kaplıdır¹⁷¹. Madendeki diğer hizmetlilerin kaldıkları yerler ise işçilerin kaldıkları yerlere göre daha büyüktür. Bu yerlerinde duvarları kireçle boyalı, tabanı çimentoyla doldurulmuş, tavanı tahta çakılı ve üstüde kiremitle örtülüdür¹⁷².

Şirketin, madende çalışanları elinden kaçırmamak için her türlü ihtiyaçları gidermeye çalıştığı görülür. Ayrıca maden nizamnamesine göre “*maden mültezimleri madenlerde bir eczane ile bir mikdar tabib bulundurmağa mecburdur*¹⁷³”. Görüldüğü gibi müteşebbisler madenlerde her türlü tedbiri almaya çalışmışlardır.

Foça Çamaltı Tuzlası ise Düyunu Umumiye ardından da devlete geçtiği için çok daha düzenli ve kalabalıktı. Devletin elinde olan bu maden içinde sürekli denetim yapılarak tuzlanın eksikleri giderilmeye çalışıldı¹⁷⁴.

Tuzla tesisatı, memur ve amele evleri, dükkânları ile küçük bir tuz şehri haline dönüştü. Bir etüt dairesi, bir doktor ve eczanesi vardır¹⁷⁵. Amele için 12

¹⁶⁷ BCA. 310. 10. 00. 09. 317. 408. 30.

¹⁶⁸ Bkz: Ek: 4.

¹⁶⁹ İşçilerin ocakları terk etmesini önlemek için ocakların yakınına bakkal dükkânı, yemekhane gibi tesisler açılarak buralarda maden işçileri ellerinde bulunan madenleri açılan bu tesislerden aldıkları ürün karşılığında değiş tokuş etmektedirler. Bu uygulama 1902 yılına kadar devam etmiştir.

¹⁷⁰ Kurmuş, *a.g.e.*, s.133.

¹⁷¹ BCA. 310. 10. 00. 35. 1432. 1997. 587; Bkz. Ek 2.

¹⁷² BCA. 310. 10. 00. 35. 1432. 1997. 587; Bkz. Ek 3.

¹⁷³ 1868 Maden Nizamnamesi, Mad: 66.

¹⁷⁴ *Anadolu*, 2 Eylül 1932; *Anadolu*, 20 Temmuz 1934.

yataklı bir revir, geceleri memurların toplandığı küçük bir kulüp açılmıştır. İzmir'e otomatik telefonla bağlıdır. Gündelik ihtiyaçlarını karşılayacak bakkal, aşçı, tuhafiyeci gibi esnafa ait mağazalar bulunmaktadır¹⁷⁶.

Çamaltı Tuzlasında 1936 yılında, işçilerin çocukları için beş dershaneli bir ilkokulla bir tuz ihraç iskelesi inşası kararlaştırılarak planları hazırlandı¹⁷⁷. Planları hazırlanan ve inşaatına başlanan beş dershaneli ilkokul ve amele hamamı inşaatı 8 Temmuz 1936 yılında sona erdi ve yeni amele evleri inşaatına başlandı¹⁷⁸. İşçiler için sağlık ve sosyal yardım tedbirleri alındı. Tuzlanın çok güzel bir çarşısı da vardı¹⁷⁹.

Çamaltı tuzlasına içecek su Foça ve Urla'dan getirilmektedir. Tuzlanın, Düyunu Umumiye tarafından işletildiği sırada temiz su için artezyen kuyusu açıldı ve 63 metreye kadar inildi fakat su bulunamadı. Bu yüzden daha derine inilmesi düşünüldü¹⁸⁰. Tuzlada tatlı su aramak üzere, 7 Ağustos 1936 yılında Alman tebaasından Diedrich Sehütte'ye¹⁸¹, 7 Aralık 1937'de Jeolog Prof. Salamon Kalvi'ye¹⁸² ve 4 Ocak 1937 yılında da Türk Sondaj Şirketinin sondaj makinisti Avusturya tebaasından Jozaf Haybak ile ustabaşı Alman tebaasından Richard Döring Çamaltı Tuzlasına giderek incelemelerde bulunmalarına Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti tarafından izin verildi¹⁸³.

Tuzla, 1937 yılında Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti tarafından filme çekildi. Filmde tuzun nasıl üretildiği ve nasıl hazırlandığı bütün ayrıntılarıyla anlatıldı. Film gösterilirken Tuzla Müdürü Sezai Bey'in tuzla hakkında verdiği bilgilerde dinlenmektedir. Vekâlet bu filmi ülkedeki sinemalarda ve okullarda göstererek birkaç kopyasını da yabancı ülkelere gönderdi¹⁸⁴.

Verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere mültezimler kalifiye işçi bulmakta zorlandıkları için ve elinde bulunan işçileri kaybetmemek için işçilerin aileleriyle birlikte rahat bir şekilde yaşamaları için uğraştılar. İzmir'de bulunan diğer madenlerde de büyük bir ihtimal böyle bir sistemi bulunmaktadır. Onlarla ilgili bu

¹⁷⁵ *Anadolu*, 7 Ocak 1936.

¹⁷⁶ *Cumhuriyet*, 9 Ocak 1936.

¹⁷⁷ *Ulus*, 8 Ocak 1936.

¹⁷⁸ *Ulus*, 8 Temmuz 1936.

¹⁷⁹ *Hâkimiyeti Milliye*, 10 Kasım 1934.

¹⁸⁰ *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1936.

¹⁸¹ *BCA*. 30. 18. 1. 2. 68. 75. 9. 53102.

¹⁸² *BCA*. 30. 18. 1. 2. 80. 100. 18. 78102.

¹⁸³ *BCA*. 30. 18. 1. 2. 70. 99. 2. 57852.

¹⁸⁴ *Anadolu*, 26 Ocak 1937.

çeşit bir bilgiye ulaşılamaması, konuya dair bulguların yetersizliğinden kaynaklanmaktadır.

6- Yabancı Devletlerin Madenlerin İşlerine Karışması

İzmir’de madencilikle uğraşanlar genelde yabancılardı ve onlarla ilgili bir sorun olduğu zaman mensubu buldukları devletler Osmanlı Devleti’ne bizzat başvuruyordu. Osmanlı Devleti’nde 23 Ağustos 1899 ve 24 Ağustos 1899 tarihlerinde gerçekleşen İzmir’de Karaburun cıva madeni imtiyazının feshi ve Ermeni karışıklıklarından dolayı İngiltere ve Amerika kendi tebaasındaki kişilerin karşılaştıkları zararları devletin ödemesini istediler. İngiltere Devleti tarafından 100.000 lira ve Amerika Hükümeti tarafından da 25.000 dolar tazminat ödenmesini talep ettiler. Osmanlı Hükümeti nerde ve hangi devlette olursa olsun bu tür isteklerin hukukta yeri olmadığını söyleyerek bu küçük düşürücü isteği reddetti¹⁸⁵.

Foça Çamaltı tuzlasında da İtalya Devleti tebaasından olup İzmir Düyunu Umumiye İdaresi Fen Kalemi’nde müstahdem bulunan memurlarla tuzlada çalışan İtalyan amelelerin görevlerinden çıkarılması İtalya Konsolosluğuna şikâyet edildi. Bu olay üzerine Konsolosluk yapılan şikâyetleri Hariciye Vekâleti’ne bildirdi. Vekâlet, 13 Ekim 1923 tarihinde İtalya Konsolosluğunun bu işe karışmasının doğru olmadığı cevabını ilettiler¹⁸⁶.

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti’nin her döneminde ülke için önemli olan madencilğe yabancı devletlerin karıştığı görülür. Karışmakta kalmayarak tanzimat isteme cesaretini de gösterirler. Bu da o dönemlerde ülkede bulunan yabancı tebaa vatandaşlarının ve ülkelerinin gücünü gösteren önemli bir bulgudur.

¹⁸⁵ Yorulmaz, *a. g. t.*, s.149.

¹⁸⁶ BOA. HR. İM, 83/39, 1923 9 13.

İKİNCİ BÖLÜM

İZMİR VİLAYETİ MADENLERİNİN COĞRAFI DAĞILIŞI

A- İZMİR'İN GÜNEYİNDE MADENCİLİK

İzmir'in güney ve güney doğusunda Buca, Seydiköy, Tire, Torbalı ve Kuşadası ilçeleri bulunur. Bu üç ilçe de oldukça çeşitli madenler var olmasına rağmen, özellikle zımpara madeni açısından oldukça verimlidir. II. Abdülhamit'in Çiftlikat-ı Hümayunları arasında kalan Tire ve Torbalı'da bazı zımpara madeni sahaları bu çiftlikler içinde kalmakta ve devlet tarafından çıkarılmaktaydı. Daha ileri ki yıllarda ise maden arazileri özel teşebbüslere açılmıştır. Kuşadası günümüzde Aydın ilinin sınırları içinde yer almasına rağmen çalışılan zaman dilimi içerisinde mülkî-idarî açıdan İzmir'in bir kazası olması sebebiyle incelenen konu dâhilinde bulunmaktadır. Ayrıca günümüzde Menderes ilçesinde yer alan Değirmendere, incelenen istatistiklerde çoğunlukla Torbalı'ya bağlı bir yerleşim yeri olarak geçmektedir. Bundan dolayı Değirmendere'deki madencilik faaliyetleri Torbalı içerisinde yer verilmiştir. Seydiköy'de incelediğimiz zımpara madenleri mevkiîleri ise günümüzde Torbalı sınırları içinde bulunmaktadır.

1-TİRE

a- Zımpara Madeni

a.1- Kurşak ve Alacalı Çiftliği

Sultan Abdülhamit Vakfı'na bağlı olan Alacalı Çiftliğindeki zımpara madeni 1872 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere 99 sene müddetle İngiltere tebaasından Madam Elen Abbott ile oğlu Ernest Frederik Abbott'a verildi. 950 ceribten¹⁸⁷ ibaret olan maden arazisi, Kum Tepesi, Mezaristan, Karakol Çayı yakınındaki Arıtaş Dağı, Kizirin Çeşmesi ve Kurukuzu Dağı arasında kalmaktadır¹⁸⁸.

Zımpara madeninin imtiyazı 16 Ekim 1878'de yenilendi. Yeni imtiyazda maden için ayrılan arazinin miktarı ve sınır noktalarında değişiklikler oldu. Arazi

¹⁸⁷ Osmanlı İmparatorluğu döneminde Arap ülkelerinde kullanılan yüzölçümü birimidir. Ceribin miktarı konusunda değişik rakamlar verilmektedir. Bu ölçünün 1000 arşın kare (yaklaşık 469 m²) veya 60 ayak karelik bir yüzey ölçüsü olduğunu bildiren kaynakların yanında Şemseddin Sâmî *Kâmûs-i Türki*'de ceribin, kenarları 60 arşın olan kare bir yüzey ölçüsü olduğunu kaydeder. Bir arşının yaklaşık 68,5 cm. olduğu düşünülürse ceribin 246 m² civarında bir yüzey ölçüsü olduğu ortaya çıkar.

¹⁸⁸ BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 1, s. 75.

10.710 cerib olup sınırları içine, Kumtepe, Alacalı Çiftliği, Kalpak Tepesi, Kurtkonuğu Tepesi üstündeki Yörük Mezarlığı, Kızılın Deresinde bulunan Madam Abbott Kilise'si, Arıtaşı, Korsan Mezarlığı ve Suçikan adlı yerleri de alarak maden alanı daha da genişledi.¹⁸⁹

İzmir'de Karataş'ta oturan Çeşmelizade'nin vefatıyla kız kardeşleri Tuti Zeliha Hanım, Fatma Refika Hanım ve Refika Hanımın eşi Hüseyin'e intikal eden Kurşak ve Alacalı Çiftlikleri dâhilindeki zımpara madenindeki maden arama haklarını 30 Mart 1897 yılında İngiltere Devleti tebaasından Mösyö Ernest Abbott'a devr ettiler. 342 cerib arazinin sınırları içinde; batısında Kum Tepe, Kermes, Pınarlık ve Sivri Kaya noktaları ve Akkaya Tepesi, güneyinde Sandal Tepesi ve Eski Kale Harabesi, doğusunda Suçikan mevkiîsi, kuzeyinde Kum Tepesi bulunan zımpara madeni yığın halde olduğu için 60 sene müddetle Abbott'a ihale edildi¹⁹⁰. Böylece Abbott'un sahip olduğu maden arazileri genişleyerek artmaya başladı.

Abbott, madenden çıkan cevher numunesini 12 Eylül 1897 tarihinde vilayete gönderdi. Tahlil Memurluğu tarafından 16 Kasım 1897 yılında hazırlanan tahlil raporunda madende, %9,44 silis, %39,76 demir oksit ve %50,80 alomin bulunduğu anlaşılarak zımparanın imal edilebilecek seviyede olduğu tespit edildi. 2 Eylül 1899 tarihinde Harbiye Nezareti'nden gönderilen tezkereyle de madenin işletilmesinde askeriye açısından bir mahzuru olmadığı bildirildi. Fakat 6 Aralık 1902 senesinde Tire'de oturan Ahmed Tevfik Efendi Aydın Vilayeti Meclis İdaresi'ne başvurarak madenin Abbott'a verilmesini itiraz etti. Madenin Abbott'a verilmesine neden ve niçin itiraz ettiği bilinmeyen Ahmet Tevfik Efendi itirazını 13 Nisan 1903 yılında geri çektiği görülür¹⁹¹.

Ernest Abbott'un vefat etmesiyle maden imtiyazının 3 sehimi eşine, 14 sehimi ortağı Rişard Abbott'a ve 7 sehimi de kız kardeşi Ellen Abbott'a ihale edildi¹⁹². Maden ocağı, 6 Eylül 1938 tarihinde Abbott Limited Türk Şirketine,¹⁹³ 18 Mayıs 1964 yılında da Lütfullah E. Kitapçıya devr edildi¹⁹⁴.

¹⁸⁹ BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 1, s. 102-103.

¹⁹⁰ BOA. ŞD, 1273/32, 1340 Ş 10/8. 4. 1922.

¹⁹¹ BOA. İ.DUİT, 32/2, 1340 Z 21/15. 8. 1922.

¹⁹² BOA. MV, 256/107, 1340 Z 20/14. 8. 1922.

¹⁹³ BCA. 30. 18. 1. 2. 84. 84. 1. 96222.

¹⁹⁴ BCA. 310, 10. 00. 35. 1424. 1989. 506.

a.2- Dağ-Yeniköy Çiftliği

Dağ-Yeniköy Çiftliğindeki zımpara madeni, Karabet ve Kızılaydın Tepeleri, Kızıl Kaya, Yeniköy Câmi-i Şerifi arasında kalır. 122 cerib arazi 11 Kasım 1909 yılında yığın halinde bulunmasından dolayı 60 sene müddetle İngiltere Devleti tebaasından Mösyö Edward Whittall'e devr edildi¹⁹⁵. Madenin her ceribi için yıllık 10'ar kuruş hesabıyla 1.220 kuruş resmi mukarrer ile bunun %6 hesabıyla teçhizatı askeriye akçesi olan 73 kuruş 10 para ve madenden ihraç olunacak cevherden %20 resmi nisbi alınacaktır¹⁹⁶. Whittall'de madeni 4 Haziran 1914 senesinde Osmanlı tebaasından İzmir'de oturan Artin Boyacıyan Efendi'ye bıraktı¹⁹⁷. Boyacıyan Efendi de madeni, Osmanlı tebaasından ve dava vekillerinden Barvizbanyan Vahon Efendi'ye ihale etti¹⁹⁸.

Tahlil memurluğundan 1 Kasım 1910 tarihinde verilen tahlil raporunda madenin %65,5 zımpara içerdiği ve askeriye açısından bir mahzuru olmadığı Harbiye Nezareti vasıtasıyla mültezime bildirildi¹⁹⁹. Maden daha sonra yine Abbott'ların eline geçti. Onlar da madeni 18 Mayıs 1964 yılında Lütfullah E. Kitapçıya devr etti²⁰⁰.

a.3- Akçaşehir

Tire'nin Akçaşehir köyünde bulunan zımpara madenini aramak için 24 Şubat 1916 tarihinde yüz hisse itibariyle %25 hissesi Osmanlı tebaasından Mustafa Keşfi Efendiye ve %75 hissesi de madenci Abdullah Ağa'ya ait bir ruhsatname verildi²⁰¹. Mustafa Keşfi Efendi hissesini Osmanlı tebaasından ve tüccardan Yorgi Kominos Efendi'ye devr etmek istedi²⁰². Yapılan tahkikat neticesinde Abdullah Ağa'nın varislerinden bir itirazın olmadığı anlaşılması üzerine maden, 9 Ocak 1921 tarihinde Yorgi Kominos'a devri gerçekleşti²⁰³.

¹⁹⁵ BOA. BEO, 3665/274806, 1327 Za 6/19. 11. 1909; BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 4, s. 49 - 50.

¹⁹⁶ BOA. İ.İMT, 8/4, 1327 L 20/4. 11. 1909.

¹⁹⁷ BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 5, s.78.

¹⁹⁸ BOA. BEO, 4082/306076, 1330 N 25/7. 9. 1912.

¹⁹⁹ BOA. ŞD, 1239/48, 1330 Ş 26/10. 8. 1912.

²⁰⁰ BCA. 310, 10. 00. 35. 1424. 1989. 506.

²⁰¹ BOA. MV, 221/12, 1339 R 29/10. 1. 1921.

²⁰² BOA. ŞD, 1272/9, 1339 M 11/25. 9. 1920.

²⁰³ BOA. BEO, 4670/350227, 1339 R 29/10. 1. 1921.

a.4- Küçük Kadife

Tire'nin Küçük Kadife köyünde zımpara madeni aramak için 23 Ocak 1918 tarihinde Bulgar Dağı madeni eski müdürü Ali Salih Efendi'ye bir ruhsatname verildi²⁰⁴. Salih Efendi bir müddet sonra madenin 25 hisse hukukundan 12 buçuk hissesini İtalya Devleti tebaasından İstilo Salviyani'ye devr etti²⁰⁵.

a.5- Halkapınar Çiftliği

Tire'nin Halkapınar Çiftliği içinde bulunan ve Selahaddin Hendeği ile Şakla Deresinin birleşim noktasından başlayıp Küçük Bedin Tepesi, Kartal Gediği, Tarassul Kalesi ve Selahaddin Hendeğinin sınırları içindeki²⁰⁶ 142 cerib arazi²⁰⁷ de keşf edilen zımpara madenini işletmek üzere 15 Şubat 1871 tarihinde Beşmeşoğlu Mosis'e 99 yıllığına ihale edildi²⁰⁸.

Mosis Efendi 1876 yılı Ağustos'una kadar olan sürede madeni sürekli işler halde tutamaz, terk ederek işletmeyi durdurduğu gibi devlete vermesi gereken vergileri de ödeyemedi. Bu suretle madenin imtiyazı iptal edildi. Mosis Efendi kendi iltizamında iken feshedilmiş olan bu zımpara madeni üzerindeki hakkını İngiltere tebaasından Frederik Şarno (Charnaud)'ya terk ettiğini belirterek imtiyazın Şarno'ya verilmesi için başvuruda bulundu. Fakat Mosis Efendi'nin hukuki yükümlülüklerini yerine getiremediği için imtiyazın feshedilmesi dolayısıyla kendisinin maden üzerinde herhangi bir hakkının olmadığı ortaya çıktı. Bundan dolayı Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti madeni doğrudan Frederik Şarno'ya ihale etti²⁰⁹. Fakat Şarno'da madeni işletmedi. Bu yüzden madenin devlete intikal ettiği tahmin edilmektedir. Çünkü 24 Mart 1913 tarihinde 60 sene müddetle madenin imtiyazını alan²¹⁰ Alber Yaşova Efendi madenin ruhsatını almak istediğini 1912 senesi Nisan ayının 17. Salı günü ve saat üçe kadar kapalı bir zarf içinde Evrak Müdüriyeti'ne bildirdi²¹¹. Böylece Yaşova, madenin imtiyazını devletten aldı.

²⁰⁴ BOA. ŞD, 1271/37, 1338 Za 28/13. 8. 1920.

²⁰⁵ BOA. İ.DUİT, 30/12, 1339 M 26/10. 10. 1920.

²⁰⁶ Bkz. Ek 5.

²⁰⁷ BOA. İ.MMS, 163/10, 1331 R 15/24. 3. 1913.

²⁰⁸ BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 1, s.23-24.

²⁰⁹ Yorulmaz, *a. g. t.*, s. 169.

²¹⁰ BOA. BEO, 4161/312035, 1331 R 29/7. 4. 1913.

²¹¹ BOA. İ.MMS, 163/10, 1331 R 15/24. 3. 1913.

Zımpara madeninin, Alber Yaşova'ya intikal etmesinden sonra, depozito akçesi olarak 200 lira, arazinin her ceribi için 100 kuruş hesabıyla yıllık 10'ar kuruştan 1.408 kuruş, %6 hesabıyla teçhizatı askeriye akçesi olarak 85 kuruş ve bir defaya mahsus olan ferman harcı için 150 Osmanlı altınına Yaşova, her sene Mart ayında Ticaret ve Ziraat Nezareti vasıtasıyla Maliye Nezareti Veznesine yatıracaktır²¹².

Alber Yaşova cevher çıkarmak için aldığı alanı işletmediğinden, Maden Müdürlüğü tarafından 1924 yılında bir ihbarname gönderildi. Bu ihbarname dönemin gazetelerinde de ilan edildi. İhbarnameye göre mültezimin 6 ay içinde imalata başlaması gerekmektedir aksi takdirde madenin imtiyazı fesh edilecekti²¹³. Verilen 6 aylık müddet 17 Mart 1925 tarihinde bitmiş olmasına rağmen imalata başlanılmadığı Ticaret Vekâleti tarafından anlaşıldı. İmtiyaz, iptal edilmesi için Başvekâlet'e havale edildi. Eğer mültezimin bu feshe bir itirazı var ise 3 ay içinde İktisat Vekâleti'ne başvurulması gerektiği bildirildi²¹⁴. Bir itiraz olmadığı içinde 26 Ocak 1926 yılında ve 11647 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile maden imtiyazı fesh edilerek mekşuf madenler arasına alındı. Maden kanunu gereğince de 26 Ocak 1942 tarihinde mekşufiyetin kalkmasıyla saha tekrar aramalara açıldı²¹⁵.

a.6- Hasançavuşlar ve Mircanoğlu Arazisi

Hasançavuşlar ve Mircanoğlu arazilerinde keşf edilen zımpara madeninin imtiyazı 1878 yılı başından itibaren geçerli olmak üzere 15 Ocak 1880 yılında 99 yıllığına İzmir'de oturan Şeyhzade Mehmed Said Efendi'ye verildi. 4330 dönüm olan arazi, Çorlu Burnu, Uzun, Kazıntı, Değirmen, İn ve Yataklık Tepeleri arasında kalmaktadır²¹⁶.

Madenin imtiyazı, Şeyhzade Mehmed Said Efendi'nin vefatıyla varisleri olan eşi Sadıka, kız kardeşleri Bedriye, Huriye, Şeriya, Sabiha, Seher ve kız kardeşi Fatma Hanımlara devr edildi. Fakat maden yeteri derecede çalıştırılmadı. Şeriya Hanım 9 Kasım 1916 tarihinde Maden Müdüriyeti'ne yazdığı yazıda zımpara madeninin yiğın halinde bulunduğunu, vaktiyle madende ihracat yapıldığını, harp

²¹² BOA. ŞD, 1239/49, 1331 R 2/11. 3. 1913.

²¹³ Hâkimiyeti Milliye, 16 Kasım 1924.

²¹⁴ Resmi Ceride, 29 Temmuz 1925; Hâkimiyeti Milliye, 29 Temmuz 1925.

²¹⁵ BCA. 310. 10. 00. 09. 346. 479. 296.

²¹⁶ BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 1, s. 119-120; Bkz. Ek 6.

sebebiyle madeni tatil etmeye mecbur kaldıklarını dile getirdi²¹⁷. Anlaşıldığı kadarıyla maden bu süre zarfında da çalıştırılmayarak 20 Aralık 1927 tarihinde ve 5846 sayılı kararname ile fesh edilerek mekşuf madenler arasına alınmıştır²¹⁸.

b- Manganez Madeni

b.1- Hasan Çavuşlar

Hasan Çavuşlar ve Mircanoğlu arazisinde bulunan manganez madeni, Çorlu Burnu, Uzun, Kazıntı, Değirmen, İn ve Yataklık Tepeleri arasında kalmaktadır. Arazi 4.330 dönüm olup işletmek üzere İzmir’de oturan Şeyhzade Mehmed Said Efendi’ye 1879 başından itibaren geçerli olmak üzere 16 Ocak 1880 yılında 99 yıllığına verildi²¹⁹.

Şeyhzade Mehmed Said Efendi’nin vefatı üzerine 1912’de varisleri olan eşi Sadıka, kız kardeşleri Bedriye, Huriye, Şeriya, Sabiha, Semiha ve kız kardeşi Fatma Hanımlara devr edildi. Fakat varisleri madeni çalıştıramadılar. Bunun üzerine Maden Müdüriyeti varislerine bir ihtarname göndererek madeni 6 ay içinde çalıştırmalarını aksi takdirde fesh edileceğini bildirdi. Verilen süre içinde madeni çalıştıramadıklarından dolayı da Maden Müdüriyeti yine bir ihtarname gönderdi. İhtarnameye madenin fesh edileceği ve feshe karşı bir itirazlarının bulunması halinde 3 ay içinde Şura-yı Devlete müracaat etmelerini istedi. Şeriha Hanım bu ihtarname üzerine 9 Kasım 1916 tarihinde Maden Müdüriyeti’ne yazdığı yazıda, harp sebebiyle madeni tatil etmek mecburiyetinde kaldıklarını, maden için birkaç şirketle anlaşıldığını fakat yeterli miktarda madene ulaşılmadığından madende üretime başlanılmadığını dilekçesinde dile getirdi. Ayrıca bu güne kadar madenin bütün vergilerini ödediklerini bu yüzdende imtiyazın fesh edilmemesini istedi²²⁰. Yapılan bütün bu çabalara rağmen maden 6 Ocak 1917 yılında fesh edildi²²¹.

²¹⁷ BOA. İ.DUİT, 24/8, 1335 Ra 12/6. 1. 1917.

²¹⁸ BCA. 310. 10. 00. 09. 318. 412. 50; BCA, 30. 18. 1. 1. 26. 63.16. 5846.

²¹⁹ BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 1, s. 118-119.

²²⁰ BOA. İ.DUİT, 24/8, 1335 Ra 12/6. 1. 1917.

²²¹ BOA. MV, 246/62, 1335 Ra 10/4. 1. 1917; *Takvim-i Vekayi*, 23 Ocak 1917, s. 4.

c- Demir ve Cıva Madeni

c.1- Topalak ve Dede Musalar

Tire'nin Topalak ve Dede Musalar köyleri civarındaki Kuru Çeşme, Hamza Bey Tepesi ve Ulu Kavak sınırları içinde 10.000 dönüm arazideki bakır, cıva, antimuan, demir, kalay, simli kurşun ve kalamina madenlerini aramak için 99 sene müddetle Osmanlı Devleti tebaasından Eczacı Vasilaki Efendi ile Çukacı Manuel Doli'ye 20 Şubat 1909 yılında ruhsatname verildi²²². Madenin bazı hisseleri 11 Mart 1911 yılında Yunanistan tebaasından Doktor Yorgi Marvilya'ya devr edildi²²³. 21 Ağustos 1915 senesinde madenin 33 hissesi Eczacı Vasili Efendiye, 33 hissenin 2.376 sehiminden 148 sehimini Manuel Doli'nin varislerinden olan oğullarına, 224 sehimini kızlarına, 360 sehimini de eşine, 33 hissesi de Yorgi Marvilya'nın varislerine ihale olundu²²⁴.

Tahlil Memurluğu'ndan 14 Aralık 1911 tarihinde verilen rapora göre madende %42,18 demir ve %2,45 cıva bulunduğu ayrıca askeriye açısından bir mahzuru olmadığı anlaşıldı²²⁵. Madenin %60 hissesi de 2 Mayıs 1917 tarihinde Almanya tebaasından Mösyö Henri Goldirga'ya bırakıldı²²⁶.

c.2- Sarılar

Tire'nin Sarılar köyünde cıva, bakır ve gümüş madenleri aramak için Minas Efendi ve Osman Nuri Efendi'ye 17 Nisan 1909 yılında ruhsatname verildi. Ruhsatname, 27 Mart 1911 tarihinde 100 hisse itibariyle 20 hissesi Abdülvahab Naimi Bey'e 16 hissesi Ahmet Tevfik Bey'e, 18 hissesi Habib ve 4 hissesi de Hulusi Efendilere devr edildi²²⁷.

d-Arsenik Madeni

Tire'de bulunan mevkiîsi tam olarak bilinmeyen 355 dönüm arazideki arsenik madeni 99 yıl müddetle 8 Ekim 1895 tarihinde Karabet Arabyan Efendi'ye

²²² BOA. ŞD, 547/10, 1328 C 25/4. 7. 1910.

²²³ BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 5, s. 82.

²²⁴ BOA. MV, 241/85, 1333 L 8/19. 8. 1915; BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 5, s. 83.

²²⁵ BOA. İ.DUİT, 23/9, 1334 B 17/20. 5. 1916.

²²⁶ BOA. MV, 208/5, 1335 B 14/6. 5. 1917.

²²⁷ BOA. ŞD, 549/29, 1329 Ş 21/17. 8. 1911.

ihale edildi²²⁸. Madenin %40 hissesi 26 Ağustos 1900 tarihinde İngiltere Devleti tebaasında Mister Hadkinson'a devr edildi. Tahlil Memurluğu'nda yapılan incelemeler sonucunda madenin %38,55 arsenik içerdiği belirlendi²²⁹.

e- Altın Madeni

e.1- Fata (Gökçen)

Tire kazasının Fata köyünde altın madeni aramak üzere Ahmed Nureddin Efendi ve ortaklarına 5 Nisan 1919 tarihinde bir ruhsatname verildi. Madenin %25 hissesi 7 Temmuz 1920 tarihinde İzmir'de oturan İtalya Devleti tebaasından İstilo Saloyani ile biraderi Petroki Saloyani'ye devri gerçekleşti.²³⁰

2- TORBALI

a-Kömür Madeni

a.1- Tiryande

Torbalı'ya bağlı Tiryande Nahiyesinin Karaot ve Karakızıl köyleri sınırlarında bulunan linyit madeni, 1871'den itibaren 99 yıllığına Fransa Devleti tebaasından Alberto Kozinari'ye ihale edildi. Arazi 16.740 dönüm olup Karakayabaşı, Asar, Peyamonu, Karaün ve Arkkaya Tepeleri arasında kalmaktadır²³¹. Dimitri Küpecioğlu'nun kefaletiyle Kozinari'ye verilen 9 Nisan 1879 tarihli imtiyaz fermanının üzerinden geçen zaman içinde madende hiçbir üretim yapılmadı. Çünkü imtiyaz sahibi Kozinari madeni üretime açmadan 1880'de vefat etti. Varisleri de madenin kendilerine devredilmesi için Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti'ne başvuru yapmadı. İkametgâhları da bilinmediğinden varislere bu konuda bir tebliğde bulunulamadı. Ayrıca kefil Dimitri'nin de 1882'de vefat etmesiyle maden imtiyazının feshi gerçekleşmiş olduğundan yeniden ihaleye konulması kararlaştırıldı²³². Madenin imtiyazı 1915 tarihinde 99 sene müddetle İngiltere Devleti tebaasından Madam Kristin Wilson'a ihale edildi²³³.

²²⁸ BOA. BEO, 3977/298273, 1329 Z 26/18. 12. 1911.

²²⁹ BOA. ŞD, 551/24, 1329 Za 23/15. 11. 1911.

²³⁰ BOA. İ.DUİT, 29/12, 1338 Za 1/17. 7. 1920.

²³¹ BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 1, s.105- 106.

²³² BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 3, s. 54 - 55.

²³³ BOA. MV, 229/56, 1331 Ra 6/13. 2. 1913.

a.2-Yeniköy

Yeniköy köyünde linyit madeni aramak için Yusuf Ziya Bey'e 29 Aralık 1932 tarihinde bir ruhsatname verildi. Araştırmalar sonucunda bulunan linyit madeni, Orman Müdürü Rahmi Bey'in denetiminde bir heyet tarafından incelendi. İncelemeler sonucunda linyit madenin damarı bir metre genişliğinde ve zengin olduğu şimdiye kadar böyle bir zenginlikte linyit madeni bulunmadığı dile getirilerek madene ruhsat verildi²³⁴. Ziya Bey 7 Nisan 1934 tarihinde madenin %25 hissesini Ahmet Kemal Bey'e devretti²³⁵. İktisat Vekilliğinin 7 Aralık 1937 tarihinde yaptığı teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 10 Aralık 1937 tarihindeki toplantısında linyit madeninden %5 resm-i nisbi alınması kararlaştırıldı²³⁶.

b- Demir Madeni

b.1- Fırtına Köyü

Torbalı'nın Fırtına köyünün sınırları içinde, Karakoyun Mezarlığı, Kırklar Yolu Tepesi, İncirli Pınar ve Kuşçuburun Tepesi arasında 665 cerib arazide bulunan alanda gümüş, altın, cıva, bakır, arsenik, kalay, kurşun ve demir madenlerini aramak için İngiltere Devleti tebaasından Madam Kristin Wilson'a 20 Mart 1911 tarihinde bir arama ruhsatnamesi verildi. Aramalar sonucu bulunan cevher numuneleri 9 Haziran 1912 tarihinde tahlilleri yapılmak için tahlilhaneye gönderildi. Yapılan tahliller neticesinde madende %58,63 demir bulunduğu ve bu miktarın üretim için yeterli olduğu ve 19 Mayıs 1913 tarihinde Harbiye Nezareti'nden gönderilen yazıyla da maden alanının askeriye açısından bir mahzuru olmadığı sonucuna varıldı²³⁷. Bunun üzerine Madam Kristin Wilson bulunan demir madeninin 5 Ekim 1914 tarihinde 99 sene müddetle imtiyazını aldı²³⁸. Madenin imtiyazı 13 Şubat 1915 tarihinde fesh edildi²³⁹.

b.2- Arslanlar Köyü

Torbalı'nın Arslanlar köyünde demir madeni aramak için Ayşe Hanım'a 30 Ekim 1917 tarihinde bir ruhsatname verildi. Fakat İzmir'in işgali dolayısıyla

²³⁴ *Anadolu*, 25 Ocak 1932.

²³⁵ *BCA*, 30. 18. 1. 2. 43. 19. 013. 3892.

²³⁶ *BCA*, 30. 18. 1. 2. 81. 101. 11. 78232.

²³⁷ *BOA*. İ.DUİT, 22/34, 1332 Za 14/4. 10. 1914.

²³⁸ *BOA*. MV, 237/13, 1332 Za 10/30. 10. 1914; *BOA*. A. DVNS. İMTZ. d. 5, s. 75.

²³⁹ *BOA*. MV, 238/38, 1333 Ra 28/13. 2. 1915.

madenin ihalesi yapılamadı. İşgal kalktıktan sonra demir madeni Ayşe Hanım'a ihale edildi²⁴⁰.

b.3- Fetrek

Fetrek köyünde Ahmet Nureddin Efendi ve ortaklarının 10 Mayıs 1914 tarihinde sahip oldukları demir madeni ruhsatnamesinin %40 hissesinden 15 hissesini 7 Ekim 1920 tarihinde İtalya Devleti tebaasından İstilo ve kardeşi Petro Saloyani'ye devr edildi²⁴¹. 26 Ekim 1924 yılında madenin işletme imtiyazı Ahmet Nureddin Bey ve Rüşdi Bey'in varisleri ile Fransa Devleti tebaasından Leonel Blom'un elinde bulunmaktadır²⁴². Madenin ruhsatnamesi 21 Şubat 1926 tarihinde fesh edildi²⁴³.

b.4- Ahmetli

Ahmetli köyünde zımpara ve demir madenleri aramak için Nazif Efendi ve ortağına 27 Temmuz 1924 tarihinde bir arama ruhsatnamesi verildi. Fakat ruhsatnamenin 10 Mart 1917 tarihinde ferman imtiyazı verilmiş bir zımpara madeni hudutları içinde olduğu anlaşılması üzerine Nazif Efendi'ye verilen ruhsatname 17 Aralık 1924 tarihinde iptal edildi²⁴⁴.

c- Kalamina Madeni

c.1- Fetrek Köyü

Torbalı Fetrek köyünde 494 cerib arazide bulunan kalamın madeni 6 Nisan 1909 tarihinde 99 sene müddetle İngiltere Devleti tebaasından İzmir'de oturan Ernest Abbott'a ihale edildi. Madenin hudutları içinde Kuru Tepesi, Savanda Deresi, Fetrek Dağı, Ercik Çukuru Tepesi, Alaçam Karlığı bulunmaktadır²⁴⁵. Bir müddet sonra madenin damarları zayıf bulunduğundan üretim yapılamadı ve 11 Mayıs 1926 yılında imtiyaz fesh edildi²⁴⁶.

²⁴⁰ BCA. 30. 18. 1. 1. 9. 24. 8. 491.

²⁴¹ BOA. MV, 252/124, 1339 M 23/7. 10. 1920; BOA. İ.DUİT, 30/7, 1339 M 26/10. 10. 1920.

²⁴² BCA, 30. 18. 1. 1. 11. 52. 15. 1063.

²⁴³ BCA. 30. 18. 1. 1. 18. 14. 6. 3230.

²⁴⁴ BCA. 30. 18. 1. 1. 12. 63. 2. 1271.

²⁴⁵ BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 4, s. 14-15.

²⁴⁶ BCA. 30. 18. 1. 1. 19. 33. 14. 3614.

d- Çinko Madeni

d.1- Fetrek Köyü

Fetrek ve Karlık Dağlarında 494 cerib arazide bulunan çinko madeni 18 Nisan 1909 tarihinde 99 sene müddetle İngiltere Devleti tebaasından Mösyö Ernest Abbott'a ihale edildi²⁴⁷.

e- Zımpara Madeni

e.1- Torbalı

Torbalı'da bulunan fakat yeri tam belirlenemeyen zımpara madenin ruhsatnamesi 10 Mart 1917 tarihinde, 60 sene müddetle 17 hissesi Osmanlı tebaasından İstilo Hacı Yorgi'ye, 12 hissesi Alexander Danildi'ye, 17 hissesi Yorgi Çangari'ye, 17 hissesi Yani Çangari'ye, 27 hissesi Yunanistan Devleti tebaasından Dimitri Loçaki'ye ve 10 hissesi de Dimitri Nikolayidi'ye ihale edildi²⁴⁸.

e.2- Değirmendere/Ahmetbeyli

Değirmendere'nin Ahmetbeyli köyünde bulunan zımpara madenin sınırları, kuzeyinde Arı Taşından Hacı Mısırlının Damına, doğusunda Hacı Mısırlının Damından başlayarak İncirli Pınarı Tepesinden geçerek Katırcı Yani Tepesine, güneyinde Katırcı Yani Tepesinden Binomaz Tepesine, batısında Binomaz Tepesinden başlayıp Balık Pınarından geçerek başlangıç noktası olan Arı Taşının arasında kalan 260 cerib arazidir²⁴⁹. Maden, 21 Ekim 1916 tarihinde 60 sene müddetle Osmanlı Devleti tebaasından Albert Riko Efendi'ye ihale edildi²⁵⁰.

Tahlil memurluğundan 28 Mart 1918 tarihinde verilen raporda madende %9,77 silis, %38,96 humzuhadit ve %51,27 alomin bulunduğu ve zımparanın imal edilebilecek seviyede olduğu tespit edildi²⁵¹. Madenin imtiyazı 24 Ekim 1926 tarihli Bakanlar Kurulu'nun 3 Kasım 1926 gün ve 4301 sayılı kararı ile fesh edilerek

²⁴⁷ BOA. BEO, 3538/265316, 1327 R 2/10. 10. 1920; *İkdam*, 27 Nisan 1909.

²⁴⁸ BOA. İDÜİT, 24/14, 1335 Ca 16/10. 3. 1917; *Takvim-i Vekayi*, 13 Eylül 1917, s.1.

²⁴⁹ BOA. MV, 250/165, 1337 Ş 11/12. 5. 1919; Bkz Ek 7.

²⁵⁰ *Takvim-i Vekayi*, 20 Ekim 1919, s. 2.

²⁵¹ BOA. ŞD, 1265/30, 1337 Ş 5/6. 5. 1919.

mekşuf madenler arasına girdi. 3 Kasım 1941 tarihinde de madenin mekşufiyedi kaldırılarak, saha aramalara açıldı²⁵².

e.3- Kırklar Köyü

Torbalı'nın Kırklar köyünde zımpara madeni arama ruhsatı isteyen Kasımoğlu M. Zühtü, Müftüzade M. Vasfi ve İbrahim Süreyya Efendilerin bu alanda maden aramalarında askeriye açısından mahzur görüldüğünden talepleri 15 Temmuz 1933 tarihinde reddedildi²⁵³.

3- SEYDİKÖY

a- Manganez Madeni

a.1- Bulgurca

Seydiköy Nahiyesi civarında Bulgurca Çiftliğinde sahipli arazide bulunan manganez madeni Katran ve Kocabaşoğlu Tepeleri, Nazlıoğlu Deresi ve Tahtalı Çayı arasındaki hudutlar içinde bulunur. Arazi 451 dönüm olup 8 Ekim 1907 tarihinde Felemenk Devleti tebaasından Oskar, Alfred, Şarl ve Enleb'e arama ruhsatı verildi. Aramalar sonucunda bulunan cevher numunesi tahlilhaneye gönderildi. Tahlil Memurluğu'ndan 8 Nisan 1910 yılında gönderilen tahlil raporuna göre madende %32,3 manganez bulundu²⁵⁴. Madenin bulunduğu alanın askeriye açısından bir mahzuru olup olmadığı öğrenilmesi için Erkânı Harbiye Miralaylarından Seyid Sadi Bey 30 lira karşılığında incelemeler de bulundu. Harbiye Nezareti'nden 12 Haziran 1917 tarihinde gönderilen yazıyla da askeriyece bir mahzuru olmadığı maden mültezimlerine bildirildi²⁵⁵. Madenin, imal edilebilecek seviyede olduğu bildirilmesi üzerine 23 Mart 1918 tarihinde 99 sene müddetle manganez madenin imtiyazı Oskar, Alfred, Şarl ve Enleb'e verildi²⁵⁶. Vergi ve harçlarının düzenli ödenmemesi sonucunda maden,²⁵⁷ 3 Mayıs 1920 yılında Şura-yı Devlet kararıyla fesh edildi²⁵⁸.

²⁵² BCA. 310. 10. 00. 09. 350. 495. 344.

²⁵³ BCA. 30. 18. 1. 2. 38. 51. 7. 14687.

²⁵⁴ BOA. ŞD, 1259/33, 1336 Ca 29/12. 3. 1918; BOA. İ.DUİT, 26/12, 1338 N 14/1. 6. 1920.

²⁵⁵ BOA. ŞD, 1243/10, 1331 Ca 20/27. 4. 1913.

²⁵⁶ BOA. MV, 249/55, 1336 C 6/19. 3. 1918.

²⁵⁷ BOA. ŞD, 1269/37, 1338 N 3/21. 5. 1920.

²⁵⁸ BOA. BEO, 4636/347659, 1338 N 17/4. 6. 1920.

b- Simli Kurşun, Çinko Madeni

b.1- Gümüldür

Madenin sahasının kuzeyinde Gazelli Tepesi, İtpınarı ile Şitan Deresinin birleştiği nokta ve İtkayası, batısında Arap ve Oğlaktaş Tepeleri, güneyinde Sarıkaya Tepesi, doğusunda ise Ovacık Tepesi bulunmaktadır. Arazi 1.016 cerib olup bulunan simli kurşunla karışık çinko madeninin işletme imtiyazı 7 Haziran 1898 tarihinde 99 sene müddetle Osmanlı Devleti tebaasından tüccar Manolaki Andonyadis'e verildi²⁵⁹.

Arazinin bulunduğu alan Sisam Adası'nın tam karşısında olup sahile 20 dakika uzaklıktadır. Bu durumun askeriye açısından bir mahzur teşkil etmediği 8 Mart 1897 tarihinde Harbiye Nezareti'nden bildirildi²⁶⁰.

Bu maden imtiyazının diğerlerinden farklı bir tarafı vardır. O da bu imtiyaz hiçbir şekilde yabancı kişi veya şirkete devredilemeyecek ve satılmayacaktı. Fakat ele aldığımız madene Fransa Devleti tebaasından Mösyö Jorj Perdrom talip olmuştur. Perdrom'un vekili tarafından Şura-yı Devlet'e verilen bir arzuhalde, madenin imtiyaz mukavelesinde ecnebiye devredilemez ve satılamayacağına dair maddenin olmasından dolayı devr işine tereddüt edildiği bildirildi. Seydiköy civarında bu imtiyazdan önce ve sonra ihale olunmuş olan madenlerin imtiyazlarına böyle bir şart konulmadığı halde bu madene bu şartın konulması ilginçtir. Bu şartın madenin, Sisam Adası'nın tam karşısında olmasından kaynaklandığı sanılmaktadır. Devir işleminin kabul edilmesi halinde Mösyö Jorj Perdrom Devlet Hazinesine derhal 1000 lira yatıracığını beyan eder²⁶¹. 14 Ekim 1909 tarihinde imtiyaz Perdrom'a ihale edildi²⁶².

Fakat Perdrom madende üretimde bulunmadığından imtiyazın fesh edilmesi gündeme gelir. İmtiyazın feshine karşı mültezime 3 ay süre verildi. 15 Mart 1916 tarihinde mültezimin vekili tarafından Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti'ne gönderilen arzuhalde anlaşıldığı üzere Perdrom madeni çalıştırmak için alet ve edevat, makine tedariki için Nezaret'e başvurur. Fakat savaş halinde

²⁵⁹ BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 4, s. 46-47; BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 3, s. 49.

²⁶⁰ BOA. ŞD, 543/30, 1327 B 14/1. 8. 1909.

²⁶¹ BOA. ŞD, 543/30, 1327 B 14/1. 8. 1909.

²⁶² BOA. İ.OM, 13/39, 1327 L 3/18. 10. 1909; BOA. BEO, 3654/274041, 1327 L 12/27. 10. 1909.

bulunulmasından dolayı kabul olunmaz. Mültezim tarafından madenin 1 Ağustos 1914 tarihine kadar çalıştırıldığı o tarihten itibaren de terk edildiği Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti'ne bildirildi²⁶³. Bu arzuhal üzerine Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti'nden yazılan yazı da savaşın 1914 senesinde başladığı madenin üretimi ise 1913 senesinde durdurulduğu yazılır. Ayrıca madenin imtiyaz müddeti süresince üretimde bulunulduğu ama ihraç edilmediği bulunan cevherin 419 ton 800 kilo olduğu beyan edildi. Aydın Vilayeti Maden Mühendisliği'nden gönderilen yazı da da madenin verilen müddet zarfında tekrar üretime geçmediği bildirildi²⁶⁴. Maden tekrar üretime geçmemesi üzerine 20 Haziran 1917 tarihinde Şura-yı Devlet kararıyla imtiyazı fesh edildi²⁶⁵.

Gümüldür'de bulunan diğer simli kurşunla karışık çinko maden ocağı ise, Zift Ocağı, Pertaloz Tepesi, Gümüldür köyü Câmî-i Şerifi, Kurukayası, İnpınarı, Çelikli Kuyu sınırları içinde 379 dönüm arazide bulunmaktadır²⁶⁶. Maden aramak için 17 Ağustos 1896 senesinde Osmanlı Devleti tebaasından Manuel Andonyadis Efendi'ye bir ruhsatname verildi²⁶⁷. Andonyadis maden imtiyazını 1 Mayıs 1913 senesinde 99 sene müddetle Fransa Devleti tebaasından Mösyö Jorj Perdrom'a ihale etti²⁶⁸.

Tahlil Memurluğu'ndan 26 Nisan 1897 günü mültezime verilen 78 sayılı analiz raporuna göre madende, her tonda 401 kg. kurşun, 0,959 gr. gümüş ve %38,29 çinko bulunduğu anlaşıldı. Harbiye Nezareti'nden 21 Mart 1900 tarihinde gönderilen yazıyla da madenin askeriye açısından bir mahzuru olmadığı bildirildi²⁶⁹. Maden, Seydiköy'e 25 km. ve sahile 5 km. mesafede, taşlık ve kayalıktan ibarettir. Maden damarı, 30 km. lik bir mağarada kireçtaşı içinde 15 m. boyunda en az 20 cm. kalınlığında dik olarak 30 derece meylinde bulundu. Maden yalnız bu mağara içinde görülmüştür. Madene 1926 yılına kadar mesul müdür tayin edilememesinden dolayı 28 Temmuz 1926 günü 4038 sayılı İktisat Bakanlığı'nın kararı ile fesh edilerek

²⁶³ BOA. BEO, 3618/271341, 1327 B 26/13. 8. 1909.

²⁶⁴ BOA. ŞD, 1257/20, 1335 Ş 17/8. 6. 1917.

²⁶⁵ BOA. MV, 257/130, 1335 N 28/18. 7. 1917; BOA. İ.DUİT, 25/3, 1335 N 28/18. 7. 1917; Fakat BCA, 30. 18. 1. 1. 20. 54. 19. 4038 numaralı belgesinde bu madenin imtiyazının 28 Temmuz 1926 tarihinde feshi onaylandığı yazmaktadır.

²⁶⁶ Bkz. Ek 8.

²⁶⁷ BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 5, s. 29 - 30

²⁶⁸ BOA. BEO, 4173/312933, 1331 C 10/17. 5. 1913; BOA. MV, 231/92, 1331 Ca 22/29. 4. 1913.

²⁶⁹ BOA. ŞD, 1243/19, 1331 Ca 19/26. 4. 1913; BOA. İ.MMS, 165/7, 1331 Ca 24/1. 5. 1913.

mekşuf madenler arasına alındı. 15 yıllık mekşufiyet süresi 23 Haziran 1957 tarihinde sona erdi ve tekrar aramalara açıldı²⁷⁰.

b.2- Arap Dağı

Arap Dağında keşfedilmiş olan simli kurşun ve çinko madenlerinin imtiyazı 1879'dan itibaren geçerli olmak üzere 24 Ocak 1883 tarihli fermanla 99 yıllığına Yunan uyruklu Banker Paolaki Avmiro'ya verildi.

Maden arazisi 5033,5 dönümdür. Sınırları içinde Arap Tepesi, Arap Deresinin Gür Çayı ile birleştiği nokta, Müşatburnu arasında kalmaktadır. İmtiyaz sahibi Avmiro'nun vefatı üzerine imtiyaz hakları varisi olan Sokrat Avmiro'ya ardından da tüccar Emanuel Manolopula'ya devr edildi. Paolaki Avmiro üretime başlama tarihinden itibaren %3 hisseye karşılık olarak yılda 8.000 kuruşu Sanayi Mektebi'ne vereceği dair bir taahhüt senedi imzalamıştır. Madeni devr alan Emanuel Manolopulo'da başka bir taahhüt senedi imzalayarak aynı şartları yerine getireceğini belirtti²⁷¹. Manolopulo'nun vefatı üzerine imtiyaz, Fransa Devleti tebaasından Baron Şarl Dukcatlin'e devri geçekleşti. Bir müddet sonra imtiyaz Manolopulo'nun dul eşiyle büyük oğlu Dimitri Manolopulo ve kızlarına satıldı²⁷².

c- Antimuan Madeni

c.1- Savdı Köyü

Seydiköy Nahiyesi'nde Savdı köyünde antimuan madeni aramak için Doktor Osman Şükrü Bey'e, Saatçi Sabri Efendi'ye, Ağazade Mehmet Ziyanın eşi Seher Hanım'a ve Arnavudoğlu Niyazi Bey'e 19 Temmuz 1909 senesinde arama ruhsatnamesi verildi. Seher Hanım hariç olmak üzere diğer mültezimler hisselerini 11 Şubat 1911 tarihinde Müslümanzade Ömer Fevzi Bey'e devr ettiğini Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti'ne bildirdi²⁷³. Ömer Fevzi Bey de elinde bulunan 75 hisseyi 14 Aralık 1927 tarihinde madenci ve dış doktoru Hatice Azra Hanım'a devr etti²⁷⁴.

²⁷⁰ BCA. 310. 10. 00. 09. 318. 412. 50.

²⁷¹ BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 3, s. 66-67.

²⁷² BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 2, s.12-13.

²⁷³ BOA. ŞD, 548/56, 1329 Ra 12/13. 3. 1911.

²⁷⁴ BCA. 30. 18. 1. 1. 26. 68. 20. 5951.

d- Kömür Madeni

d.1- Seydiköy

Seydiköy’de keşf edilmiş olup yeri tam olarak belirtilmemiş olan linyit madeninin ve İzmir’e bağlı kazalarda da ortaya çıkacak bütün kömür madenlerinin imtiyazı Hazine-i Hassa adına işletmek üzere 19 Ocak 1903 tarihinde Hazine-i Hassa Nazırı olan Ohannes Efendi’ye verildi²⁷⁵.

e- Zımpara Madeni

e.1- Karacadağ, Çile ve Kere Köyleri

Seydiköy Nahiyesi’nde Karacadağ, Çile ve Kere köylerinde Osmanlı Devleti tebaasından Rodosluzade Mehmed Ali Ağa’ya 28 Mayıs 1912 tarihinde zımpara madeni aramak için bir ruhsatname verildi. Mehmed Ali Ağa madendeki hukukunu 19 Kasım 1913 senesinde Osmanlı Devleti tebaasından Aleko Veled-i Niyako Redokanaki’ye bıraktı²⁷⁶.

e.2- Gölova ve Alman Boğazı

Seydiköy Nahiyesi’nde Gölova ve Alman Boğazında bulunan zımpara madenleri için Menekşelizade Mehmed Emin, Fevzizade İbrahim, Mehmed Salih ve Hüseyin Reisoğlu Mehmet’e 19 Temmuz 1897 tarihinde arama ruhsatnamesi verildi²⁷⁷. Daha sonra bütün hisseler Mehmed Emin ve İbrahim Efendilerde toplandı. Fakat 1 Ağustos 1898’de Ernest Abbott’un vekili tarafından vilayete bu konuda bir itirazname verildi. İtiraznamede Alman Boğazı mevkiisindeki zımpara madeninin 40 sene evvel Madam Abbott tarafından keşf edildiği bu yüzden madenlerin Mehmed Emin ve İbrahim Efendilere ihalesinin mümkün olmayacağını, Abbott tarafından vaktiyle sahada araştırma yapılarak numunelerini Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti’ne gönderildiği ve buradan 500 ton cevher çıkardığını bildirdi. Mehmed Emin ve İbrahim Efendilerinde yaptığı itirazda madenin Abdülhamid Han’ın vakıf arazisindeki zımpara madeni olduğunu iddia etmelerine rağmen o madenlerden olduğuna dair bir kayıt bulunamadı. Abbott, madende 22 sene önce bir iki ocak açıldığını ama maden ihracı sağlanamayınca madenin terk ve tatil edildiğini yazarak

²⁷⁵ BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 3, s.107, 116.

²⁷⁶ BOA. ŞD, 1246/24, 1331 Z 29/29. 11. 1913.

²⁷⁷ İkdâm, 19 Şubat 1898.

madenin civarında tahkikat yapılmasını ister. Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti'nden 13 Aralık 1898'de gönderilen mazbata da tahkikatın yapıldığını bu yüzden tekrar bir memur gönderilmeyeceğine madenin Emin ve İbrahim Beylere ihalesinin yapılacağını bildirdiler²⁷⁸.

Alman Boğazındaki madenin hududu Kocadin Dağı Tepesinden, Sarıç Tepesine doğru ilerleyerek, batısında Pınar Mezarlığı noktasından, Kesik Kaya Tepesi, güneyinde Çatal Tepesi, doğusunda hudut olan Kocadin Dağı Tepesi arasında bulunur. Arazi 915 ceribtir. Gölova'da bulunan zımpara madenin hududu ise Pınarlık Mezarlığı noktasından ilerleyerek Eski Kale noktası, batısında İncirli Pınar Tepesi, Sarıca Dağ Tepesi, güneyinde Kazgancı Tepesi, Ak Pınar noktası, doğusunda hudud olan Pınarlık Mezarlığı noktası arasındaki 767 cerib arazi içerisinde yer almaktadır²⁷⁹.

Menekşelizade Mehmed Emin Efendi'nin vefatıyla maden hisseleri varisleri tarafından Abbott'a verildi. Böylece zımpara madeni yüz hisse itibariyle %25 hissesini Osmanlı Devleti tebaasından Fevzizade İbrahim Efendi'nin ve %75 hissesi de Abbott'un eline geçti²⁸⁰. Fevzizade İbrahim Efendi'nin de vefatıyla %25 hissesi varisleri tarafından Abbott'a ihale edildi²⁸¹. Bu hisseleri de almasıyla Abbott Gölova²⁸² ve Alman Boğazındaki²⁸³ zımpara madenlerinin bütün hisselerini 60 sene müddetle almayı başardı.

Madende yapılan incelemeler sonucunda, Harbiye Nezareti'nden 10 Nisan 1898 tarihinde gönderilen tezkere ile askeriye açısından bir mahzuru olmadığı bildirildi. Tahlilhane Memurluğu'ndan 27 Ekim 1896 tarihinde gönderilen tahlil sonuçlarında da Gölova maden numunesinde %9,9 silis, %37,99 humzihadit ve %52,92 alomin içerdiği²⁸⁴, Alman Boğazı numunesinde ise %8,11 silis, %37,7 humzihadit ve %54,82 alomin bulunduğu mültezime beyan edildi²⁸⁵.

Abbott, Gölova ve Alman Boğazı mevkiisindeki hudutlarına Ekistaki ve eşine ait olan madenin sınırlarının karıştığını iddia ederek Ticaret ve Ziraat

²⁷⁸ BOA. ŞD, 537/34, 1325 Ra 16/29. 4. 1907.

²⁷⁹ BOA. İ.DUİT, 28/9, 1338 Ra 3/26. 11. 1919; BOA. İ.DUİT, 28/15, 1338 Ra 3/26. 11. 1919.

²⁸⁰ BOA. ŞD, 537/34, 1325 Ra 16/29. 4. 1907.

²⁸¹ BOA. ŞD, 1244/18, 1332 Za 17/7. 10. 1914.

²⁸² BOA. MV, 253/88, 1338 Ra 2/25. 11. 1919.

²⁸³ BOA. MV, 253/89, 1338 Ra 2/25. 11. 1919.

²⁸⁴ BOA. ŞD, 1244/20, 1332 Z 4/24. 10. 1914.

²⁸⁵ BOA. İ.DUİT, 28/9, 1338 Ra 3/26. 11. 1919.

Nezareti'ne oradan da Şurayı Devlet Maliye Nafia Dairesine başvurdu. Ekistaki'nin arazisi Palamut ve Gölova köyleri içinde Kocadin Dağı'nın Kale Kuyusunun üstündeki tepe boyunca ilerleyerek, doğusunda Gölova Çeşmesi, güneyinde Kızıl Bey, batısında sınır olan Kocadin Dağı ile sınırlıdır. Ekistaki'ye zımpara madeni aramak için 13 Temmuz 1912 tarihinde ruhsatname verilmiştir. Ekistaki böyle bir durumun olamayacağını ruhsatname alınırken Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti'nden istenen bütün haritaları verdiklerini, Abbott'un bu zamana kadar aramada bulunmadığını ve kendisine verilen ruhsatname tarihinden 17 yıl sonra imtiyaz talebinde bulunduğunu dile getirerek olayın reddedilmesini istedi. Sınırların belirlenmesi için Nezaret'ten bir memur atanarak maden arazilerinin tekrar krokileri çizildi. İncelemeler 9 Ağustos 1913 tarihinde tamamlandı. Bu incelemeler sonucunda Ekistaki'nin kendi sınırları dışında bir yerde arama yapmadığı ve Abbott'un bu konuda haksız olduğu tespit edildi.²⁸⁶

Ernest Abbott'un vefatıyla madenin hisseleri Rişard Abbott ile Almanya Devleti tebaasından Amade Luhter'e ihale edilmiştir. Madende üretim yapılmadığından Ticaret Vekâleti tarafından 19 Şubat 1928 yılında imtiyazları fesh edildi²⁸⁷.

4- KUŞADASI

a-Zımpara Madeni

a.1- Akdere

Akdere mevkiisindeki zımpara madenin bulduğu arazi, Yeniköy Çiftliğine giden yol ile Halkapınar Çiftliği yolunun birleştiği noktada bulunan Yörük Çeşmesi merkez olarak alındığında dört yandan 500'er arşın olan 414 dönümdür. İmtiyaz 25 Nisan 1879 tarihinden itibaren 99 sene müddetle Yunan Devleti tebaasından Sideri Glika'ya verildi²⁸⁸.

Maden, Glika'nın vefatından sonra çalıştırılmaması üzerine fesh edilmesi gündeme geldi. Glika'nın varislerinin adresine ulaşılmadığından da Maden Müdüriyeti 9 ve 10 Mart 1916 tarihlerinde gazetelere ilan vererek madenin ilan tarihinden itibaren 10 gün içinde imaline başlanılmasına aksi takdirde fesh

²⁸⁶ BOA. ŞD, 1244/28, 1332 Z 4/24. 10. 1914.

²⁸⁷ BCA. 30. 18. 1. 1. 27. 82. 1. 6206.

²⁸⁸ BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 1, s.101-102.

edileceğini bildirdi. Fakat ilan edilmesine rağmen cevap veren olmaması üzerine madenin metruk bir halde kalmasından dolayı Şura-yı Devlet tarafından feshi kararlaştırıldı. İmtiyaz sahiplerinin imtiyaza karşı bir diyecekleri olduğu takdirde 3 aya kadar Şura-yı Devlete müracaat etmelerini bildirildi²⁸⁹. İtiraz eden olmaması üzerine 8 Şubat 1917 tarihinde tarihinde imtiyazın feshi gerçekleşti²⁹⁰.

a.2- Çirkince Köyü

Çirkince köyünde bulunan zımpara madeni Kuytu ve Prangastori Tepeleriyle, Sazlıpınar ve Aya Nikola Noktaları, Dimitraki Değirmeni ve Kör Kadir Çeşmesi mevkiilerinde bulunmaktadır. Arazi 717 cerib olup 60 yıl süre ile Süvari Feriki Kabasakal Çerkez Mehmed Paşa'ya 5 Temmuz 1902 tarihinde ihale edildi²⁹¹.

Sultan II. Abdülhamit devrinin namılı paşalarından Kabasakal Mehmed Paşa II. Meşrutiyetin ilanından sonra yapılan 31 Mart ayaklanmasının sonucunda idam edilerek öldürülmesi üzerine maden üzerindeki imtiyaz hakları Paşanın eşlerine ve altı erkek ve iki kızı olmak üzere sekiz çocuğuna devr olundu²⁹². Maden 1728 hisseye bölünerek, oğullarından Talat ve Şakir Beylerle, kızlarından Safiye Hanım'ın ölümleri üzerine onların hisseleri de anne ve kardeşlerine devr edildi. Fakat bu devir işine Ernest Abbott karşı çıktı. Abbott beyanında, bu madeni 1868 tarihinde aldığı araştırma ruhsatnamesiyle ilk kendisinin keşfettiğini, Orman ve Maden Meclisi'nin 30 Mayıs 1886 tarihli mazbatasında madenin kendisine ihale edildiğini bildirdi²⁹³. Ayrıca madenin bütün harçlarını ödediğini ve ruhsatname için Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti'ne başvurduğunu, fakat eski tarihli maden nizamnamesine göre başvuruda bulunduğunu, yeni nizamname çıktıktan sonra ise belge ibraz edemediğini açıklamaktadır. Abbott'a göre Çerkes Mehmet Paşa madenin gayri resmi bir şekilde kendisine ihale olunması için Hükümet'e bir arzuhal göndermiştir. Abbott, Mehmet Paşa'nın sahip olduğu madenin harçlarını bile kendisinin ödediğini İzmir Osmanlı Bankası Şubesine başvurulduğu takdirde gerçeğin ortaya çıkacağını ve Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti tarafından kendisine verilen araştırma ruhsatnamesinin hudutları yanlış gösterildiğini ifade etti²⁹⁴. Ayrıca, Abbott, Mehmed Paşa'nın

²⁸⁹ BOA. İ.DUİT, 24/12, 1335 R 17/10. 2. 1917.

²⁹⁰ BOA. MV, 246/101, 1335 R 15/8. 2. 1917.

²⁹¹ BOA. ŞD, 1274/9, 1340 Ca 2/1. 1. 1922; BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 3, s.104.

²⁹² BOA. BEO, 3731/279781, 1328 Ra 26/7. 4. 1910.

²⁹³ BOA. BEO, 3644/273295, 1327 N 19/4. 10. 1909.

²⁹⁴ BOA. ŞD, 3072/75, 1328 L 22/27. 10. 1910.

madenden 6.000 ton cevher çıkardığını ve 9.000 lira kazandığını bu yüzden kendisinin büyük zarara uğradığını ileri sürerek Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti'ne iki tane protestoname gönderdi²⁹⁵.

a.3- Aziziye ve Havuzlu

Kuşadası'nın Aziziye ve Havuzlu köylerinde bulunan zımpara madeninin sınırları içinde Tahtacı ve Ayı Yatağı, Kiraz Oluk ve Terzi Çeşmeleri, Göl Gedik ve Oyuk Dağları ve Laleli Tepeleri bulunmaktadır²⁹⁶. Arazi 583 cerib olup 23 Mart 1909 tarihinde yığın halinde olmasından dolayı 60 sene müddetle İngiltere Devleti tebaasından Mösyö Ernest Abbott'a ihale edildi²⁹⁷. Madenin mesul müdürü olan Cama oğlu Veysel'in vefatıyla yerine Hüsnü Tonak tayin edildi²⁹⁸. Madenin hak ve menfaatleri 16 Eylül 1938 tarihinde Abbott Limited Türk Şirketine,²⁹⁹ 18 Mayıs 1964 yılında da Lütfullah E. Kitapçıya devr edildi³⁰⁰.

a.4- Ayasuluğ/Arvalya Çiftliği

Ayasuluğ Nahiyesi'nin Arvalya Çiftliğindeki 319 cerib arazideki zımpara madeninin sınırları içinde kuzeyinde Karakaya Pınarı ve Kapıkulu Manastır Çeşmesi, batısında Bataköl, güneyinde Nisan Pınarı Tepesi ve Arvalya Gediği, doğusunda Kışlaüstü Tepesiyle Karakaya Pınarı bulunur. Maden, 10 Şubat 1892 tarihinde 50 yıl müddet ile Menekşelizade Mehmed Emin Efendi'ye ihale edildi³⁰¹. Mehmed Emin Efendi'nin vefatıyla varisleri madeni, Ernest Abbott'a 8 Ekim 1906 tarihinde devrettiler³⁰². Maden işletilmediğinden dolayı 9 Haziran 1932 yılında Başvekâlet tarafından imtiyazı fesh edildi³⁰³.

a.5- Ayasuluğ/Kozpınar

Ayasuluğ Nahiyesi'nin Kozpınar köyündeki zımpara madeninin araştırma ruhsatı 5 Mayıs 1913 tarihinde Mehmed Şükrü ve Salih Firdevs Efendilere verildi.

²⁹⁵ BOA. ŞD, 1274/9, 1340 Ca 2/1. 1. 1922.

²⁹⁶ BOA. ŞD, 541/10, 1327 M 3/25. 1. 1909.

²⁹⁷ BOA. DH. MKT. 2799/12, 1327 R 11/2. 5. 1909; BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 4, s.10- 11; *Takvim-i Vekayi*, 8 Ekim 1913, s. 4 - 5.

²⁹⁸ BCA, 310. 10. 00. 35. 1423. 1988. 505.

²⁹⁹ BCA. 30. 18. 1. 2. 84. 84. 1. 96222.

³⁰⁰ BCA. 310, 10. 00. 35. 1423. 1988. 505.

³⁰¹ BCA, 310. 10. 00. 09. 358. 525. 503; BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 2, s.188-189.

³⁰² BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 3, s.182.

³⁰³ BCA. 30. 18. 1. 2. 29. 46. 11. 12994; *Resmi Gazete*, 14 Temmuz 1932, s.1720.

Onlarda 9 Nisan 1914 tarihinde ruhsatname hukukunu Fransa Devleti tebaasından Mösyö Trasbol Petako'ya devr etti³⁰⁴.

a.6- İslam Çakılı ve Tırha

İslam Çakılı ve Tırha köylerinde bulunan zımpara madeni 20 Eylül 1894 tarihinde 60 sene müddetle Ahmed Ali Paşa ve Sabah Gazetesi Başyazarı Tevfik Efendi'ye ihale edildi. Maden arazisi 522 cerib olup sınırları içinde kuzeyinde Uracık Tepesi, Tırha köyü Câmii, güneyinde Okpınar Tepesi, doğusunda Okpınar Tepesiyle sınırın başlangıcı olan Uracık Tepesi bulunur. İmtiyaz 6 Mart 1915'te fesh edildi³⁰⁵.

b- Antimuan Madeni

b.1- Arvalya Çiftliği

Kuşadası kazasının Arvalya Çiftliğinde bulunan kalamina ve antimuan madenlerini aramak üzere 11 Şubat 1909 tarihinde Kuşadalı Mahmudzade Hasan Bey'e, Seher Hanım'a ve İngiltere Devleti tebaasından Mösyö Bersavel Hanginson'a ruhsatname verildi. 30 Ocak 1910 tarihinde de madenin %50 hissesi Yunanistan Devleti tebaasından Mösyö Jak Dinovark'a devr edildi³⁰⁶.

5- BUCA

a-Simli Kurşun Madeni

a.1- Tahtalıköy

Buca'nın Tahtalıköy mevkiisinde damar halinde bulunan simli kurşunla karışık çinko madeninin³⁰⁷ sınırları boyunca, kuzeyinde Çelebi Karlığı ve Kuru Tepeleri, batısında Kuru, Beylik Çamları ve Gemi Kaya Tepeleri ve Koz Kaya, güneyinde Ercik Çukuru Tepesi, doğusunda ise başlangıç noktası Gemi Kaya Tepesi bulunur³⁰⁸.

Madenin imali için 710 dönüm arazi tahsis olundu³⁰⁹. Madenle ilgili 10 Eylül 1862, 11 Aralık 1863 ve 3 Nisan 1864 tarihli üç rapor ile 16 Kasım 1898 tarihli tahlil

³⁰⁴ BOA. ŞD, 1250/19, 1332 C 13/9. 5. 1914.

³⁰⁵ BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 3, s. 9-10.

³⁰⁶ BOA. ŞD, 547/8, 1328 C 21/30. 6. 1910.

³⁰⁷ BOA. İ.İMT, 6/12, 1327 S 10/ 3. 3. 1909.

³⁰⁸ BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 3, s. 251 - 252; Bkz. Ek 9.

³⁰⁹ BOA. ŞD. 530/65, 1326 N 25 /21. 10. 1908.

raporlarına göre madende %46,33 çinko ve tonajı 230 gr. gümüş ve tonda 451 kg. kurşun madeni vardır. Madenin gözlerinden dışarı çıkanlardan ziyade imal ve istifade kısmı kalamın madeni olup bunun çıkarılması ile kurşunun da beraber çıkacağı anlaşılmaktadır³¹⁰. Cevher numunelerinin tahlil sonuçlarına göre madenin imal edilebilecek seviyede olduğu anlaşıldığı gibi madenin yeri ve tahlil raporu da vilayetçe uygun bulunmuştur. Askeriye açısından da ihale ve işletilmesinde hiçbir mahzur olmadığı anlaşılmaması³¹¹ üzerine 1 Mart 1909 tarihinde 99 sene müddetle İngiltere Devleti tebaasından İzmir’de oturan Ernest Abbott’a ihale edildi³¹². İhale sürecinde Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti Mösyö Ernest Abbott’un elinde bulunan diğer maden ocakları hakkında tetkikat yaparak ocakların işletilip işletilmediğine baktı³¹³. İncelemeler sonucunda madenlerin işletildiği anlaşılnca Abbott’a imtiyaz verildi.

Tahsis olunan 710 cerib arazinin her ceribi için 10‘ar kuruş hesabıyla Osmanlı altını yüz kuruş olarak 7.100 kuruş resmi mukarrer ile teçhizatı askeriye akçesi olan 426 kuruş mültezim tarafından her sene Mart ayı başında Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti Veznesine yatırılacaktı. Zamanında ödenmediği zaman %9 faiz alınacaktı³¹⁴. Bir defaya mahsus olarak 150 adet Osmanlı altını olarak Fermanı Âli Harcı alındı. Yine Hicaz Demiryolu İanesi olarak 100 adet Osmanlı altını, Bab-ı Âli Teshilat Sandığı için 20 adet Osmanlı altını³¹⁵ İskânı Muhacirin İanesi olarak 100 adet Osmanlı altını ve 100 kuruşta 5 para da Darülaceze İanesi tahsis edildi³¹⁶.

Madenin ihalesinden sonra 6 ay süre içinde imaline başlanması gerekiyordu. Fakat Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından verilen müddet zarfında Abbott, damarların zayıf bulunmasından dolayı imalatta bulunmadıkları gibi daha uzun müddette imalata başlanmasının ihtimali olmadığını 18 Şubat 1926 tarihinde Başvekâlet’e gönderdiği dilekçede dile getirdi. Başvekâlet tarafından yapılan incelemelerde de madenden bu güne kadar bir imalatta bulunulmadığı ve 28 Şubat 1926 tarihine kadar resm-i mukarreresinin alındığı anlaşıldı. Madenden şimdiye

³¹⁰ BCA. 310. 10. 00. 09. 343. 469. 271.

³¹¹ BOA. İ.İMT, 6/12, 1327 S 10/3. 3. 1909.

³¹² BOA. ŞD. 530/65, 1326 N 25 /21. 10. 1908.

³¹³ BOA. İ.İMT, 6/12, 1327 S 10/3. 3. 1909.

³¹⁴ BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 3, s.251 - 252.

³¹⁵ BOA. BEO, 3525/264375, 1327 Ra 9 /31. 3. 1909.

³¹⁶ BOA. DH. MKT, 2787/21, 1327 Ra 14 /5. 4. 1909.

kadar üretim yapıldığına dair kayıt ve malumat bulunamadı³¹⁷. İncelenen dönem içerisinde neşredilen istatistikler ve salnamelerde de madenin işlediğine dair bir kayıt yer almamaktadır³¹⁸. Ticaret Vekâleti'nin 28 Nisan 1926 tarihli tezkeresine istinaden Bakanlar Kurulu kararı ile imtiyaz 9 Mayıs 1926 gün ve 3611 sayılı kararı ile fesh edildi³¹⁹. 4 Haziran 1926 yılında imtiyazın fesh edildiği gazete ile duyuruldu³²⁰. Maden sahası 6 Ocak 1967 tarihli tutanakla paftalardan silinerek maden aramalarına açıldı³²¹.

B- İZMİR'İN BATISINDA MADENCİLİK

İzmir'in batısındaki kıyılarda yer alan Karaburun, Çeşme, Urla ve Seferihisar ilçelerinin sınırları içerisinde önemli maden yatakları bulunmaktadır. Karaburun da cıva, Urla da simli kurşun, Seferihisar da zımpara ve Çeşme de soğuk ve sıcak ılıcalar mevcuttur.

1- URLA

a- Cıva Madeni

a.1- Belki

Urla'nın Belki mevkiisinde yer alan cıva madeni, Hristo Manastırı, Harman Yeri, Tatar Tepeleri ve Çerkez köyü Yıkıklığı arasındaki sınırlar içinde bulunmaktadır. Arazi 234 cerib³²² olup resim ve harçları verilmek şartıyla 99 yıllığına 1 Mayıs 1912 tarihinde İngiltere Devleti tebaasından Madam Kristin Wilson'a ihale edildi³²³.

Yapılan incelemeler neticesinde madenin, %5,68 cıva ve 1 tonda 4 gr. altın içerdiği tespit edildi. Harbiye Nezareti'nden yazılan yazı ile de askeriye açısından bir mahzuru olmadığı anlaşıldı³²⁴. Madenin ne zamana kadar işlediği

³¹⁷ BCA. 310. 10. 00. 09. 343. 469. 271.

³¹⁸ Bkz. 1324 Senesi Maden İstatistiği s. 4,5; 1339 Maden İstatistiği, s.14; 1926 İzmir Vilayet İstatistiği, s.s.y. ; 1926-27 Devlet Salnamesi, s. 665; 1927-28 Devlet Salnamesi, s.548.

³¹⁹ BCA. 30. 18. 1. 1. 19. 33. 11. 3611.

³²⁰ Hâkimiyeti Milliye, 4 Haziran 1926.

³²¹ BCA. 310. 10. 00. 09. 343. 469. 271.

³²² BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 5, s. 30–31-32.

³²³ BOA. MV. 231/93, 1331 Ca 22/29. 4. 1913.

³²⁴ BOA. İ.MMS. 165/8, 1331 Ca 24/1. 5. 1913; BOA. ŞD. 1243/3, 1332 B 20/14. 6. 1914.

bilinmemektedir. Fakat bulunan istatistiklerde maden, mekşuf sınıfına girdiği görülmüştür³²⁵.

b- Simli Kurşun Madeni

b.1- Kavacık ve Efemçukuru

Urla'nın Kavacık ve Efemçukuru simli kurşun madeninin sınırları dâhilinde kuzeyinde Görmüş Kayadan başlayıp Pay Taşından geçerek Karabelen Tepesi, doğusunda Payam Kaya ve Karaca Kaya Tepesi, güneyinde Kestane Beleni, Çamursu ve Dikmen Dağı Tepesi, batısında Katran ile Çömek Deresinin birleştiği noktadan Deli Mustafa Değirmenin bulduğu nokta arasında yer almaktadır³²⁶. Arazi 890 cerib³²⁷ olup İzmir'in güney batısında ve 6 saat mesafede Kızıldağ diye bilinen yerde yüksek dağlardan oluşur. Maden, 14 Mayıs 1907 tarihli ve 4/25 numaralı ruhsatname ile yüz hisse itibariyle 50 hissesi Hıfzı Paşa'ya ve diğer 50 hissesi Ağaoğlu Mehmet Ziya Efendi'nin zevcesi Seher Hanım'a ihale edildi³²⁸.

Madenin bulunduğu arazinin bazı kısımları kalker bazı kısımları ise kuvars ile karışık gayet saf ve esmer renkte şist tabakalarından ibarettir. Madenin başlıca yatak yeri denizden 550 m. yüksekte bulunan Somaklı veya Çömek Deresi mevkiî olup bu yerde 15 - 20 m. kalınlıkta şist içinde damarlar bulunmakta ise de kazı ve ameliye az olduğundan cevherin ne kadar miktarda olduğu ve istikameti bilinmemektedir. Yapılan araştırmalar doğrultusunda madeni meydana çıkarmak için derelerin her iki tarafında şistlerin istikametini takip ederek 200 m. mesafede iki mağara ve 40 m. derinlikte iki kuyu açılması gerekmektedir³²⁹.

Tahlil Memurluğu'ndan verilen 25 Kasım 1910 tarihli tahlil raporuna göre madende %63,22 kurşun, 1 tonda 1250 gr. gümüş ve 2 gr. altın bulunduğu ve imal edilebilecek seviyede olduğu mültezimlere bildirildi³³⁰. Harbiye Nezareti tarafından yapılan incelemelerle de askeriye açısından bir mahzuru olmadığı açıklandı³³¹.

³²⁵ 1926 İzmir Vilayet İstatistiği, s.s.y. ; İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, (7 Mart 1927), s. 340.

³²⁶ BCA, 310. 10. 00. 09. 349. 492. 334; Bkz. Ek. 10.

³²⁷ BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 5, s. 26-27-28.

³²⁸ BOA. ŞD, 546/42, 1328 C 21/30. 6. 1910.

³²⁹ BCA. 310. 10. 00. 09. 317. 408. 30.

³³⁰ BOA. İ.MMS, 165/10, 1331 Ca 24/1. 5. 1913.

³³¹ BOA. ŞD, 1243/2, 1331 Ca 19/26. 4. 1913.

Madenin, yüz hisse itibariyle 50 hissesine sahip olan Hıfzı Paşa bu 50 hisseden 10 hissesini ve diğer 50 hisseye sahip olan Seher Hanım'da 50 hissesini Hristaki Atnaşol Efendi'ye 29 Haziran 1910 yılında Aydın Vilayeti'nin izniyle devr etti³³².

Hristaki Atnaşol Eylül 1922 tarihinde Türkiye'den firar ettiği için madende sahip olduğu %60 hissenin imtiyazı 30 Eylül 1925 tarihinde kapatıldı ve burası mekşuf madenler arasına girdi. 30 Mayıs 1926 tarihli kararname gereğince de Hristaki Atnaşol'un bu hisseleri 77 sene müddetle İzmir'in İkiçeşmelik mahallesinin Tuzcu Mescit Sokağında 295 numaralı hanede oturan Türkiye Cumhuriyeti tebaasından Manisalı Tahir Bey'e ihale edildi³³³. Manisalı Tahir Bey'de 27 Nisan 1927 tarihinde madeni, Kavacık-Efemçukuru Altın İle Mahlût Simli Kurşun Madeni Türk Anonim Şirketine devr etti. Şirket, sahip olduğu 60 hisseyi 27 Nisan 1927 tarihinden itibaren ve Temmuz 1944 tarihine kadar yani 17 sene boyunca bir gün bile çalıştırmayarak metruk surette bıraktı. Buradan da anlaşıldığı gibi şirket, maden nizamnamesinin maddelerini yerine getiremedi. Şirketin maden nizamnamesine göre bir sorumlu müdür ataması zorunlu olmasına rağmen³³⁴, Şirketin İktisat Vekâleti'nden tasdik edilmiş bir sorumlu müdürü yoktu. İmtiyaz sahasında maden kanununa göre bir tesisat bile yapılmadığı görüldüğü gibi müdür tarafından maden cevheri çıkarıldığına dair 17 seneden beri İktisat Müdürlüğü'ne aybaşı cetveli verilmemiştir. Maden nizamnamesine göre maden ocaklarında yüksek maden mühendisi bulundurulması mecburi olmasına rağmen³³⁵, bu madende mühendis bulunmamaktadır. Ayrıca madende bir doktor ve bir eczacının bulunması zorunlu tutulmasına rağmen³³⁶ resmen bir doktor ve eczacının tayin edildiğine dair İktisat Vekâleti'nden tasdik edilmiş bir belgenin olmadığı anlaşıldığından İktisat Vekâleti madenin hazineye devrini istedi³³⁷.

Madenin işletilmesi için şirkete, 10 Aralık 1928 tarihinde 6 ay mühlet verildi. Mültezim tarafından İktisat Vekâleti'ne gönderilen arzuhalde müddetin az olmasından dolayı Vekâlet'ten 2 sene daha zaman istendi. Fakat önerilen bu teklif kabul edilmeyerek madenin feshi yoluna gidildi.

³³² BOA. MV, 141/95, 1328 C 25/4. 7. 1910.

³³³ BCA. 310. 10. 00. 09. 363. 537. 805; BCA. 30. 18. 1. 1. 19. 37. 12. 3691.

³³⁴ 1906 Maden Nizamnamesi, mad: 61.

³³⁵ 1906 Maden Nizamnamesi, mad:76.

³³⁶ 1906 Maden Nizamnamesi, mad:77.

³³⁷ BCA. 310. 10. 00. 09. 363. 534.805.

Bunun üzerine Şirketin Meclis İdare Reisi Uşşakizade Muammer Bey, 1 Nisan 1931 tarihinde imtiyazın feshinin iptali için İktisat Vekâleti'ne bir itirazname gönderdi. Muammer Bey İtiraznamede, madenin 21 Ekim 1926 tarihinde şirkete teslim edildiğini ve bu tarihten itibaren iki sene içinde üretime başlanılmadığından 6 ay mühlet verildiğini, Ayrıca ülkede iktisadi buhran yaşanması ve maden mevkiîsine sevk edilecek amele bulunamaması yanında dışarıdan amele getirmenin de zor olduğunu belirtti. Bunun yanında Hıfzı Paşa'nın varislerinin elinde bulunan hisse miktarının birçok kişiye bölünmesi şirketin işini zorlaştırmakta olduğundan madenin işletilmediği yazdı³³⁸. Bu itiraz haricinde Uşşakizade Muammer Bey'in 11 Nisan 1931 yılında İktisat Vekâleti'ne verdiği iki itirazname de şirketin madeni işletmek hususunda ciddi gayretlerle büyük masrafta bulunduğunu dile getirdi. Bunun yanında maden sahasının yasaklanmış bölgede bulunması sebebiyle ecnebi mühendisler ile ecnebi sermayedarlarının bu bölgede serbest hareket ve faaliyetlerini bozduğundan madenin imtiyazının fesh edilmesinin uygun olmayacağını itiraznamesinde belirtti. Yapılan itiraza İktisat Vekâleti'nden verilen cevapta, maden sahasının yasaklanmış bölgede olmasına rağmen Türk mühendisleriyle çalıştırılabileceği ve madenin terk edilip çalıştırılmaması hem hazine hukukunu bozabileceği hem de diğer madenlere örnek olabileceği dile getirildi. Ayrıca madenin imal edilmesine hiçbir engel olmadığı halde sırf sahibi ciddi faaliyette bulunmaması yüzünden boş kalmasına müsaade edilmeyeceğinden maden hakkında fesh muamelesinden başka yapılacak bir muamele bulunmadığı belirtildi³³⁹.

Bu olaylar karşısında Hıfzı Paşa'nın varislerinden olan eşi Bedriye Hanım ve İzmir'in bir önceki Müstahkem Mevkiî Kumandanı Miralay Cizrenli Selahattin Bey de madenin işlememesinde dolayı ailece çok zor durumda kaldıklarını İktisat Vekâleti'ne yazdıkları bir yazıyla haberdar ettiler. Ayrıca madenin çalıştırılması için sermayedarlara başvurduklarını fakat bir netice alamadıklarını arazinin askeri alanda olduğu için askeriye'nin nezareti altında işletilmesini istediklerini bir istidayla dile getirdiler³⁴⁰. İktisat Vekâleti, Hıfzı Paşa'nın varisleri tarafından yapılan teklifi olayın

³³⁸ BCA. 310.10.00.09.363. 537. 805.

³³⁹ BCA. 310. 10. 00. 09. 363. 537. 805.

³⁴⁰ BCA. 310. 10. 00. 09. 363. 537. 805.

hala araştırıldığını ve şu an için bir şey yapılamayacağına dair bir yazı kaleme alarak varislerine bildirdi³⁴¹.

Hıfzı Paşa'nın varislerine karşı Muammer Bey'de İktisat Vekâleti'ne bir istida yazarak gönderdi. Hıfzı Paşa'nın varislerine ait olan %40 hisse devam ettirilecekse kendilerine ait olan %60'lık hissenin de devam ettirilmesi gerektiğini bildirdi. Ayrıca faaliyete geçmek için 6 aylık müddet yeterli değildi. Ecnebi sermayedarlarının itimat ettiği bir mühendisi madene göndermek için de mevsim gözetmek gerekiyordu. Sonra rapor hazırlamak için zamana ihtiyaç duyulduğu gibi madende kullanılacak makinelerin siparişi ve alınması için en az bir seneye ihtiyaç vardı³⁴². Fakat Muammer Bey'in bütün çabalarına rağmen madenin imtiyazı 20 Eylül 1931 tarihinde fesh edildi³⁴³.

b.2- Ilıca Dere

Süleyman Ağa adlı kişinin tasarrufunda olan ve Kocakavak ve Arapoğlu Damı adıyla bilinen arazide aramalar sonucu keşfedilen simli kurşunun imtiyazı 14 Nisan 1886 tarihinden itibaren 99 yıllığına Gelibolu Hanedanından ve Rumeli Beylerbeyliği Yayalılarında olup İzmir'de oturan İbrahim Enveri Bey'e verildi. İmtiyazın verilmesinde Yahya Hayati Paşa'nın taahhüdü ve Vilayet İdare Meclisi'nin onayı etkili oldu.

Madenin bulunduğu arazi kuzeyde İncirli Tepesi, Cehennem Deresinin İncesuyu ile birleştiği nokta ve Demirkapı Tepesi batıda Çurçur Dağı ve Teke Dağı Tepeleri güneyde Beşpınar, Dağcıpalan ve Kızıl Tepeleriyle doğuda İncirlik Tepesi arasında olup 11.134 dönümden oluşuyordu³⁴⁴.

İbrahim Enveri Bey'in madeni işletme konusunda başarılı olmadığı madenin istatistiklerde öteden beri işletilmiyor şeklinde nitelenmesinden anlaşılmaktadır³⁴⁵. Maden çalıştırılmadığından Şura-yı Devlet kararıyla 21 Haziran 1912 tarihinde feshedildi³⁴⁶.

³⁴¹ BCA. 310. 10. 00. 09. 363. 537. 805.

³⁴² BCA. 310. 10. 00. 09. 363. 537. 805.

³⁴³ BCA. 30. 18. 1. 2. 23. 66. 9. 11767.

³⁴⁴ Yorulmaz, *a. g. t.*, s. 174.

³⁴⁵ *1323 Senesi Maadin İstatistiği* s.34-35. ; *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, (7 Mart 1927), s. 340. ; *1926 İzmir Vilayet İstatistiği*, s.s.y.

³⁴⁶ BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 2, s.78-79.

2- SEFERİHİSAR

a- Zımpara Madeni

a.1- Hacı Numan Efendi Çiftliği

Hacı Numan Efendi'nin Seferihisar'daki arazisinin sınırları içinde kuzeyinde Molla Ömer ve Kandilli Tepeleri, batısında, Beş Değirmenler Dağı Tepesinde bulunan Hacı Mehmet'in Yel Değirmeni, güneyinde bu değirmenle aynı dağda bulunan Kara Hüseyin'in Yel Değirmeni, doğusunda ise bu değirmenle Dağlısemerci, Adgılları ve Mollalar Tepeleri bulunmaktadır. Numan Efendi'nin arazisinde keşf ettiği zımpara madeninim imtiyazını almak için Avusturya tebaasından olan ve İzmir'de oturan Emanuel De Mariko başvuruda bulundu. İmtiyaz, Mayıs 1880 tarihli fermanla işletme ve üretim için ayrılan 993 dönüm arazi 99 yıllığına Mariko'ya ihale edildi³⁴⁷.

Madenin işletmeye açılması için bir yıl süre verildi. Mariko verilen süre zarfında madeni çalıştırmadığı gibi çalıştırmadığına dair bir beyanda da bulunmadı. Bunun üzerine Maden İdaresi tarafından 7 ve 10 Mart 1916 tarihlerinde Tanin Gazetesine ilan verildi. İlana rağmen mültezimin bu konuda bir bilgi vermemesinden dolayı madenin metruk bir halde kalmasının doğru bulunmadığından imtiyaz fesh edilmek istendi. Mariko'ya 3 ay mühlet verildiği 12 Nisan ve 30 Nisan 1916 tarihlerinde Tanin gazetesinde duyuruldu³⁴⁸. Hiçbir itiraz olmadığı içinde madenin imtiyazı 12 Aralık 1918 tarihinde Ticaret Nezareti tarafından fesh edildi³⁴⁹ ve mekşuf madenler arasına girdi³⁵⁰.

b- Kömür, Demir ve Zift Madenleri

b.1- İpsili

Seferihisar'ın İpsili mevkiinde,³⁵¹ 3009 cerib arazide keşf edilen kömür, demir ve zift madenlerinin sınırları içinde kuzeyinde Sığacık ve Hereke köylerinin Câmiileri ile Seferihisar kazası câmii, güneyinde Hacı Foti Adasının üstündeki Tepe, batıda ise Kayalık Burnu noktaları bulunmaktadır. Madenin imtiyazı, 3 Haziran 1908

³⁴⁷ Yorulmaz, *a. g. t.*, s.162; BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 1, s.131-132.

³⁴⁸ BOA, İ.DUİT, 24/6, 1335 S.29/25. 12. 1916.

³⁴⁹ BOA, MV, 246/42, 1335. S.29/25. 12. 1916.

³⁵⁰ 1339 Orman ve Maden İstatistiği, s.12; 1926-27 Devlet Salnamesi, s.665.

³⁵¹ 1926 İzmir Vilayet İstatistiği, s.s.y.

tarihinde Şura-yı Devlet kararıyla Hicaz Demiryolu masrafına karşılık tutularak demiryolu hesabına işletilmesi veya ortak bir işletme şirketine ihale edilmek şartıyla 99 sene müddetle Hamidiye Hicaz Demiryolu Komisyonu adına ihale edildi³⁵².

Maden 99 sene müddetle ihale edilmesine rağmen ne kadar işlediğine dair bir kayıt bulunamadı. Maden ocağının adı 1927 yılına ait bazı istatistiklerde geçse de buradaki bilgilerden madenin işletilmeyen madenler arasına girdiğini görüyoruz³⁵³.

c- Krom, Manganez ve Simli Kurşun Madenleri

c.1- Beyler ve Doğanbey Köyleri

İzmir Kasaba Demiryolları Müdür Muavini Naci Bey 1933 yılında Beyler köyünde krom, manganez ve simli kurşun madenleri aramak için İktisat Vekâleti'ne yaptığı müracaatta kendisine ruhsatname verilmesini istedi. Fakat Harbiye Nezareti'nden yapılan incelemelerde askeriye açısından yasak bir bölge olduğu bu yüzden Naci Bey'e ruhsatname verilemeyeceği bildirildi. Bunun üzerine İcra Vekilleri Heyeti tarafından 16 Temmuz 1933 yılında mahalde maden aramanın mümkün olamayacağından Naci Bey'in talebi reddedildi³⁵⁴. 1935 yılında yine Beyler köyünde krom madeni arama ruhsatı isteyen İsmail Hakkı ve arkadaşlarının istekleri aynı sebepten kabul edilmedi³⁵⁵.

Doğanbey Nahiyesinde de krom madeni aramak üzere 5 Temmuz 1931 yılında Tahir, Şevket, Mehmet, İsmail ve Mustafa Efendilere İktisat Vekâleti tarafından ruhsatname verildi. Tahir Bey ve arkadaşları ellerinde bulundurdukları haklardan üçer buçuk (toplamı olan 17,5) hissesini 26 Ekim 1933 yılında Doktor Suat Bey'e devr etmek için İktisat Vekâleti'ne yazdıkları dilekçe, İcra Vekilleri Heyeti tarafından 20 Aralık 1933 yılında kabul olundu³⁵⁶.

³⁵² Yorulmaz, *a. g. t.*, s.161; BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 3. s.151.

³⁵³ 1927-28 Devlet Salnamesi, s. 548; İzmir Ticaret Ve Sanayi Odası Mecmuası, (7 Temmuz 1927), s.340.

³⁵⁴ BCA. 30. 18. 1. 2. 38. 52. 19. 14720.

³⁵⁵ BCA. 30. 18. 1. 2. 55. 49. 2. 27662.

³⁵⁶ BCA. 30. 18. 1. 2. 41. 89. 7. 15449.

3- KARABURUN

a- Cıva Madeni

a.1- Manastır

Karaburun'a bağlı Manastır da bulunan cıva madenin sınırları içerisinde, Kavaklı Pınar, Tepecik, Sahip Ahurlu ve Çullu karyelerinin üstündeki Dağla Boz Kayasının altından ilerleyerek Yayla Karyesine varılan Deveci Yolu ve Değirmenler mevkiîsi bulunuyordu³⁵⁷. Madenin bulunduğu 4.000 dönüm alan maden mühendislerinden ve Fransa Devleti tebaasından Mösyö Jorj Perdrom tarafından keşf edildi³⁵⁸. Madenin ne zaman devr edildiği tespit edilemese de 1900 senesi Ağustos'unda İzmir'de Tantanvizade Halid Bey ile ortakları tarafından işletilmekte³⁵⁹ iken Osmanlı Devleti tebaasından Mehmet Fatin ve Eyüp Sabri Beylerin eline geçti. Maden sahası için araştırma ruhsatı almayı başaran Mehmet Fatin ve Eyüp Sabri Beyler arazide bulunan cevher numunelerini vilayete tahlil için gönderdiler. Bu sıra da Osman Nuri Efendi diye bilinen kişi Mehmet Fatin ve Eyüp Sabri Beylerin arazisi civarındaki 61 dönüm arazide araştırma ruhsatnamesiyle maden araştırmaya başladı. Bir müddet sonrada Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti'ne takdim ettiği bir arzuhalde kendi hududunun içinde Mehmet Fatin ve Eyüp Sabri Beylere ait hudutlarında bulunduğunu söyleyerek bu madenin muamelesinin durdurulmasını istedi³⁶⁰.

Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti, Mehmet Fatin ve Eyüp Sabri Beylerin bu olay karşısında yaptığı müracaatlara bir cevap vermediği gibi 1903 senesinde takdim ettikleri numunenin ne tahlil harçlarını aldı ne de tahlilini yaptı³⁶¹. Bunun üzerine Mehmet Fatin ve Eyüp Sabri Beyler Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti'ne bir dilekçe gönderdi. Dilekçede, aynı hudutlar içinde aynı cins maden için ruhsatname verilmesinin maden nizamnamesine göre izin verilmeyeceğini³⁶² yine maden sahasında incelemelerde bulunmak için müsaade alınacağı zaman madenin mevkiîsinin haritalarını ve bir miktar numunesini Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti'ne takdim ettiklerini bu işte yanlışlık olacağını dile getirmişlerdir. Hudutlar

³⁵⁷ BOA. ŞD, 1418/16, 1321 C. 11/4. 9. 1903.

³⁵⁸ BOA. ŞD, 1418/16, 1321 C. 11/4. 9. 1903.

³⁵⁹ BOA. ŞD, 1418/16, 1321 C. 11/4. 9. 1903.

³⁶⁰ BOA. ŞD, 1418/16, 1321 C. 11/4. 9. 1903.

³⁶¹ BOA. ŞD, 1418/16, 1321 C. 11/4. 9. 1903.

³⁶² 1906 Maden Nizamnamesi, Mad:20-24.

hakikaten karışmış ise maden mahaline gelecek bir komisyon tarafından incelenmesini istediler. Mehmet Fatin ve Eyüp Sabri Beyler evraklarını Osman Nuri Efendiden dört ay önce Şura-yı Devlet'e gönderdikleri gibi ruhsatnamesine sahip oldukları bu müddet zarfında maden için para ve emek sarf etmişlerdir. Fatin ve Sabri Beyler Osman Nuri Bey'in kendilerine ait imtiyazı durdurmak için niye böyle bir yol takip ettiğini Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti tarafından araştırılmasını istediler. Hududu aşanın da Osman Nuri Bey olduğunu 1903 tarihinde Şura-yı Devlete yazdıkları dilekçede dile getirdiler³⁶³.

Mehmet Fatin ve Eyüp Sabri Beyler, bu sınır ihlali için vilayete bir dilekçe daha gönderdiler. Fatin ve Sabri Beylerin iddiasına göre: Osman Nuri Bey maden hudutlarını maden mühendisine dolaştırmadan çizdirdiği gibi, olayın Şura-yı Devlet tarafından takip edilmediğini dile getirirler. Maden nizamnamesine göre araştırma ruhsatnamesi talep edipte arzuhalin kabulünden itibaren 6 ay sürede takip etmeyenlerin arzuhalleri hükümsüz olmasına³⁶⁴ rağmen 20 Aralık 1902 yılında Osman Nuri Bey'e bir ruhsatname verilmiştir. Osman Nuri Efendi kısa bir müddet sonra haklarının %44'ünü Whittalllere devretti. Vilayet bu sınır ihlalini Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti'ne bildirmeden incelemelerde bulunduğu için de bu işin içinde ecnebi parmağı olduğunu ortaya koyduğunu Mehmet Fatin ve Eyüp Sabri Beyler Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti'ne bildirdiler³⁶⁵. Maden alanının hudutlarının tekrar tespiti Karaburun Meclis üyelerinden Yanako Efendi ile Karaburun İhtiyar Reisleri denetiminde 2 Haziran 1903 tarihinde yapıldı. Yapılan incelemeler sonucunda Mehmet Fatin ve Eyüp Sabri Beylerin sınırlarının Osman Nuri Bey'in sınırları içinde bulunduğu anlaşıldı³⁶⁶. Bunun üzerine Fatin ve Sabri Beyler sınır ihlalinde kendilerinin bir suçu olmadığını söyleyerek vilayete bir protestoname gönderdiler³⁶⁷. Fakat bütün bu uğraşmalara rağmen maden, Whittall ve Osman Nuri Efendi'nin elinde kaldı. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Karaburun'daki bütün cıva madenlerinin imtiyazları nasıl olduysa Whittalllerin eline geçmiştir.

³⁶³ BOA. ŞD, 1418/16, 1321 C. 11/4. 9. 1903.

³⁶⁴ 1906 Maden Nizamnamesi, Mad:8.

³⁶⁵ BOA. ŞD, 1418/16, 1321 C. 11/4. 9. 1903.

³⁶⁶ BOA. ŞD, 1418/16, 1321 C. 11/4. 9. 1903.

³⁶⁷ BOA. ŞD, 1418/16, 1321 C. 11/4. 9. 1903.

a.2- Tepecik, Sahip Ahurlu, Çullu

Cıva madeni sınırları içinde kuzeyinde Karaca ve Çorluk Tepeleri, doğusunda Baklacık Tepesi, güneyinde Baloncuk Çeşmesi, batısında Ada Tepe ve Kayardı Tepesi arasındaki 1.129 cerib arazide bulunmaktadır. İmtiyaz, 99 yıllığına 14 Ocak 1904'de 100 hisseye bölünerek 50 hissesi Edwin Whittall'e 40 hissesi İstanbul'da Köprüler Mültezimi olan Fatih civarında Zaraçıcı Muhiddin Mahallesi 7 numaralı evde oturan Abdülfettah Efendi'ye ve 10 hissesi de Osman Nuri Efendi'ye ihale edildi³⁶⁸. Bir süre sonra maden imtiyazının tüm hisseleri Edwin Whittall'de toplandı. 40 hisseye sahip olan Abdülfettah Efendi 40 hisseden 26 hissesini, Osman Nuri Efendi de elinde bulunan %10 hissesini 14 Haziran 1904 tarihinde ortakları Edwin Whittall'e bıraktığı gibi, Abdülfettah Efendi elinde kalan %14 hissesini de 22 Haziran 1905 tarihinde O'na bıraktı³⁶⁹.

Edwin Whittall maden imtiyazını bütün haklarıyla 25 Aralık 1905'de Mösyö Alfred Herbert Barker ve Frances Moyyer'e terk etti. İmtiyaz sahiplerinden Frances Moyyer'in ölümüyle varislerine geçen hisseler ile Alfred Barker'in sahip olduğu diğer hisseler bu kez de Serhabs Whittall'e devri gerçekleşti³⁷⁰.

Cıva madeni daha sonra İngiltere Devleti tebaasından Willy Harter Whittall'ın elinde iken Whittall şirketinin madenin yasak bölgede bulunmasından dolayı işletme konusunda tehlike gördükleri için cıva madeni ocağını 23 Haziran 1928 tarihinde Lehistan Cumhuriyeti tebaasından Hipolit Gliviç'e devr etti³⁷¹. Gliviç madenin yasak bölgede bulunmasının bir mani teşkil etmediğini anlaması üzerine madenin faaliyete geçirilmesi için Lehistan tebaasından Mösyö Meleharski ile fırın inşaatı içinde Mösyö Bilokovoskiye madene gidebilmeleri için İktisat Vekaleti'nden izin alındı. 1928 yılının Mart ayında da maden mevkisinde yapılan fırınlardan birinin faaliyete geçirilmesi sağlandı³⁷². Hipolit Gliviç de madeni daha sonra 5 Mayıs 1939 tarihinde Zeytinburnu Demir Eşya Fabrikası sahibi General Nuri Killioğlu'na devr etti³⁷³.

³⁶⁸ Yorulmaz, *a. g. t.*, s. 148; BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 3, s.146-147.

³⁶⁹ BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 3, s.168; BCA. 310. 10. 00. 35. 1423. 1988. 505.

³⁷⁰ Yorulmaz, *a. g. t.*, s.149; BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 3, s.146-147; BCA. 310. 10. 00. 35. 1423. 1988. 505.

³⁷¹ BCA. 310. 10. 00. 35. 1423. 1988. 505.

³⁷² BCA. 310. 10. 00. 35. 1423. 1988. 505.

³⁷³ BCA. 310. 10. 00. 35. 1423. 1988. 505.

a.3- Karareis

Karareis köyündeki 20.000 dönümü sahipsiz arazide ve 10.000 dönümü sahipli arazide bulunan cıva madenini araştırmak üzere 3 Ocak 1904 tarihinde İngiltere Devleti tebaasından Mösyö Edwin Whittall'e ruhsatname verildi³⁷⁴. Ruhsatnamenin süresi 17 Mayıs 1907 tarihinden itibaren bir sene daha uzatıldı³⁷⁵.

Whittall sahip olduğu arazideki cıva madenini 27 Ocak 1909 yılında 99 sene müddetle 100 hisse itibarıyla 60 hissesini İzmir'de Kemeraltı'nda Bedai Kütüphanesi sahibi Hacı Hasan Fehmi ve 25 hissesini Aydın'da oturan Yunanistan tebaasından Mihâl Dolyançi'ye³⁷⁶ ve 15 hissesini Yorgaki Perdika'ya bıraktı³⁷⁷.

Yorgaki Perdika ve Mihâl Dolyançi hisselerinden 4'er hisseyi 20 Aralık 1910 tarihinde Heci Yorgaki'ye devr ettiler³⁷⁸. Müteveffa Hasan Fehmi Efendinin vefatıyla da hisseleri varislerine kaldı. Böylece 1918 yılında cıva madeni 100 hisse itibarıyla 21 hissesi Mihâl Dolyançi'ye 11 hissesi Yorgaki Perdika'ya, 8 hissesi Heci Yorgaki'ye ve 15 hissesi Hasan Fehmi Efendi'nin zevcesi Makbule Hanım'a, 10 hissesi validesi Samiye Hanım'a, 14'lerden 28 hissesi biraderleri Kadri ve Ali Rıza Beylere ve 7 hissesini de hemşiresi Ferda Hanım'a ihale edildi³⁷⁹. Samiye Hanım da elinde bulunan %10 hisseyi 29 Nisan 1925 yılında oğlu Kadri Bey'e devretti³⁸⁰.

Tahlil Memurluğu'ndan 6 Eylül 1909 tarihinde verilen tahlil raporunda Karareis madeninin %1,73 miktarında cıva içerdiği resmi olarak beyan edildi³⁸¹. Daha sonra 25 Nisan 1911 Harbiye Nezareti'nden gönderilen yazıda da askeriye açısından bir mahzuru olmadığı bildirildi³⁸².

Karaburun madenleri 1930'lardan itibaren devletinde dikkatini çekerek bir grup tarafından bu madenlerimizin yurt dışına mamul bir şekilde ihracını sağlamak maksadıyla tetkikatı yaptırıldı. Tetkikatın sonunda da Karaburun'da bir cıva fabrikası

³⁷⁴ BOA. BEO, 3480/260976, 1327 M 4/26. 1. 1909.

³⁷⁵ BOA. ŞD, 548/38, 1329 M 1/2. 1. 1911.

³⁷⁶ BOA. İ.DUİT, 24/16, 1335 Ca 16/10. 3. 1917.

³⁷⁷ BOA. BEO, 3480/260976, 1327 M 4/26. 1. 1909.

³⁷⁸ BOA. ŞD, 1239/32, 1332 B 20/14. 6. 1914.

³⁷⁹ BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 5, s. 84; *Takvim-i Vekayi* 25 Kasım 1917, s.2.

³⁸⁰ BCA. 30. 18. 1. 1. 13. 26. 2. 1848.

³⁸¹ BOA. Ş.D, 1255/13, 1334 C 16/20. 4. 1916.

³⁸² BOA. İ.DUİT, 23/11, 1334 C 28/2. 5. 1916.

yaptırılmak istendi³⁸³. Bu süre zarfında Zonguldak Maden Mektebi talebeleri cıva madeninde incelemelerde bulundular³⁸⁴.

Karareis cıva madeninin 1932 ve 1933 yıllarının Nisan ve Mayıs aylarında çalıştırıldığı, hem mahalli ihtiyar heyeti hem de jandarma tarafından yaptırılan tahkikatından anlaşılmıştır³⁸⁵. 1934 senesinin Nisan ve Mayıs aylarından beri de bu cıva madeninin çalıştırılmadığı Karaburun Kaymakamlığı'nın yaptığı incelemelerde ortaya çıkmıştır. İktisat Vekâleti tebliğ tarihinden itibaren 3 ay zarfında maden imalatına başlanılmadığı takdirde maden nizamnamesine göre imtiyazının fesh edileceğini bildiren bir ihtarnameyi 11 Haziran 1935 tarihinde madenin mültezimlerine gönderdi³⁸⁶.

Kadri ve Ali Rıza Beyler madenin %45 hissesine sahiptirler. Diğer 15, 11, 8, 21 hisselerine sahip hissedarların bazıları Balkan Harbi sırasında bazıları da İzmir'in tekrar Türklerin eline geçmesiyle firar ettiler. Bazıları ise ferman harcını vaktinde verememişlerdir. 21 hisseye sahip Yunan tebaasından Mihal Dolyançı'nın İzmir'in tekrar 1922 yılında Türklerin eline geçmesine mukabil firar etmesi ve ardından da vefat etmesiyle 21 hisse oğlu ve varisi olan Kosta Dolyançı'ya kaldı. Fakat Yunanistan ile Türkiye arasında gerçekleşen mübadele sonucunda sahip olunan 21 hisse mübadele komisyonunca takdir edilen bedel karşılığında Hükümete intikal etti. Böylece madenin %55 hissesine Hükümet sahip oldu. Kadri ve Ali Rıza Şencan kardeşler 27 Kasım 1939 yılında madenin bütün hisselerini kendilerine devredilmesi için İktisat Vekâleti'ne başvurular³⁸⁷.

b- Kalamina Boya Madeni

b.1- Keratçe ve Karaağaç

Karaburun'un Keratçe ve Karaağaç mevkiisinde 27 Ekim 1903 tarihinde bulunan kalamina boya madeni işlettirilmek üzere 15 Haziran 1906 tarihinde imtiyazı Hazineye verildi³⁸⁸.

³⁸³ *Yeni Asır*, 26 Aralık 1930.

³⁸⁴ *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1930.

³⁸⁵ *BCA*. 310. 10. 00. 35. 1423. 1988. 505

³⁸⁶ *BCA*. 310. 10. 00. 35. 1423. 1988. 505.

³⁸⁷ *BCA*. 310. 10. 00. 35. 1423. 1988. 505.

³⁸⁸ *BOA*. BEO, 2832/212342, 1324 Ra 27/21. 5. 1906.

4- ÇEŞME

a- Kil Madeni

a.1- Kadı Ovacık

Çeşmenin Kadıovacık köyü civarında Kovanlık mevkiisinde³⁸⁹ keşf ettikleri kil madenini işletmek üzere 1895 senesi Temmuz’unda Müteveffa Nazif imzasıyla ortağı Hüseyin Hüsni Efendi madeni almak için Orman ve Maden Nezareti’ne başvurdu. Müracaat üzerine mahalli maden mühendisleri incelemelerini yaparak madenin durumunu 8 Eylül 1895 tarihinde Orman ve Maden Nezareti’ne bildirdiler. Nezaret tarafından yapılan incelemelerde madenin emaneten idare olunacağı sebebiyle maden ruhsatı verilmesi reddedildi. 15 sene sonra madenin mahallinde ortaya çıkan damarların yine ihale edileceği haber verilmesi üzerine madenin ruhsatnamesini emaneten yürütmek için Müteveffa Nazif Efendizade Ali Şefik Efendi tekrar talepte bulundu. Orman ve Maden Nezareti’nden 16 Şubat 1911 yılında Ali Şefik Efendi’ye gönderilen yazıda madenin iki mevkiisinde kil toprağı çıkarmak için ocak açma ruhsatı Hocasade Ahmet Ragıp Efendi tarafından istendiği ve mahalde ocak açmanın bir mahzur teşkil etmediği bildirildi. Nazif Efendizade Ali Şefik ve Hüseyin Hüsni Efendiler tarafından verilen bir arzuhalde mahalde ocak açma için 9 Ekim 1895 tarihinde 5 sene müddetle ruhsatname aldıkları halde, 1895 yılında madeni işlemekten men edildiklerinden 24 sene için yeniden ruhsatname istendi. Fakat ruhsatname verilmemesi üzerine ruhsatname harcı olan 2 buçuk altını iade olunmasını istediler³⁹⁰.

b- Manganez Madeni

b.1- Kaplancık ve Zeytinlik Köyleri

Çeşme kazası dâhilinde Kaplancık ve Zeytinlik mevkiilerinde manganez madeni araştırmak için Ahmet Nazif Efendi ve ortağına verilecek olan maden, 1899 tarihinde tahlil olunmasına rağmen ihale edilmediği gibi ondan sonrada bir müracaatta bulunulmadı. Ahmet Nazif Efendi ve ortağı Hüseyin Hüsni Efendiler tarafından ihale arzuhalı, harita ve fenni raporu Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti’ne verilmediği için madendeki hakları Nezaret tarafından 21 Ocak 1911

³⁸⁹ BOA. ŞD, 3087/38, 1329 B 24/21. 7. 1911.

³⁹⁰ BOA. ŞD, 549/19, 1329 B 12/9. 7. 1911.

tarihinde iptal edildi. İptal tebligatı da yalnız Ahmet Nazif Efendi'ye bildirildi. Ahmet Nazif Efendi'nin vefat etmesi, biraderi Şefik Bey'in Avrupa'ya firar etmesinden ve ortağı Hüseyin Hüsnü Efendi'nin de İstanbul'a ayak bastırılmamasından dolayı madenin iptal itirazı Ahmet Nazif Efendi'nin varisi Halil Bey tarafından Şurayı Devlet'e verildi. Şurayı Devlet'ten yazılan yazıda da Şefik Bey'in Avrupa'ya firar etmesinden dolayı imtiyaz tekrar kendilerine iade edilemeyeceği bildirildi³⁹¹.

c- Altın ve Gümüş Madeni

c.1- İldivi Köyü

Çeşme'nin İldivi köyünde altın ve gümüş madenleri araştırmak için Osmanlı tebaasından Abdullah Ağa ve ortakları olan Osmanzade Hüsametdin ve Ahmet Nurettin Efendiler ile Fransa tebaasından Belomen'e 10 Mayıs 1914 tarihinde bir ruhsatname verildi. Abdullah Ağa sahip olduğu 25 hisseden 15 hissesini 20 Ağustos 1917 tarihinde Ahmet Nurettin Efendi'ye bıraktı³⁹².

d- Sıcak ve Soğuk Maden Suları

d.1- Ilıca ve Şifne

İşlek ve mühim bir ticaret merkezi olan İzmir, bütün dünya ile ticari münasebeti bulunan ve üretim ve tabii serveti bakımından Türkiye'nin en zengin bölgesidir. Ticarete mühim olduğu kadar İzmir, kaplıcaları ile de Türkiye'de en başta gelen merkezlerden birisidir³⁹³. İzmir'in 80 km. güneyindeki Çeşme kaplıcaları³⁹⁴ muhtelif kaynaklardan meydana gelir. Bunlardan Hasan Ağa kaynağı tahminen 60 sene evvel Hasan Ağa tarafından çevrilerek muhafazaya alındıktan sonra kaynaktaki sıcak suları inşa ettiği evlere akıtarak sudan istifade etti. Hasan Ağa'nın vefatıyla da varisleri bu sudan yararlandı. Umumi memba namıyla bilinen diğer memba biri diğerine bitişik 2 havuzdan ibarettir. Suyu fazla olan havuzdaki su tahminen 70 sene evvel ılıcalarda ilk inşaat yapmaya başlayan Seydi Efendi ve Dervişzade Ahmet Efendilerin gayretleriyle evlerdeki banyolara getirildi. Bu banyolar Seydi ve Ahmet Efendilerin vefatlarıyla varisleri tarafından kullanıldı.

³⁹¹ BOA. ŞD, 3069/39, 1328 Za 11/14. 11. 1910.

³⁹² BOA. ŞD, 1259/14, 1336 M 13/29. 10. 1917.

³⁹³ 1938 Türk Ticaret Yılığ, (İstanbul: 1939), s. 690.

³⁹⁴ Cumhuriyet, 14 Haziran 1931.

Küçük bir kaynak olan Fatla Kuyusu Hüseyin Bey'e ayrılan hane içerisinde. Erkek ılıcaları Çeşme Belediyesinin tasarrufundadır. Sızıntı halinde olan 3 kaynaktan birisi Müteveffa Murtaza diğeri Karantinacı Ahmet Efendilerle Müteğayyip Çünbe tarafından tahminen 40 sene önce muhafaza altına alındıktan sonra kendi hanelerine suyu akıtmışlardır. Vefatlarıyla varisleri tarafından kullanılmıştır. İlıcaların havasının şifa verdiği, şöhreti ve rağbeti dolayısıyla burada arazisi bulunanlar tarafından evler ve ihtiyaç oldukça oteller inşa edildi. Bu evlere ve otellere de Ahmet ve Seydi Efendilerin umumi membasından su alınıp akıtıldı. İlıcalar bir müddet rağbet görmemesi üzerine bazı banyolar sahihsiz kaldı. Metruk kalmış olan banyolar 1926 senesinde Etmomjiro tarafından denize kaçan suyun önüne set çekilmek suretiyle muhafaza altına alındı. Bu önlem alındıktan sonra 100 lira su akıtma bedeli karşılığında maliye tarafından bir buçuk inç su akıtma hakkı verildi³⁹⁵. Çeşme kaplıcalarında bulunan banyoların sahipleri ve adetleri şu şekildedir:

Tablo 3: Çeşme Kaplıcasında Bulunan Banyoların Sahipleri ve Adetleri

Banyo Adet ve Sahibinin İsimleri	Alınan Memba	Banyo Adet	Sahibinin İsimleri
1 Mösyö La Fonten	Umumi	1	Şerife Hasan Veresesı Umumi
1 Albert Whittall	Hasan M.	1	Tabak Ali Bey
6 Derviş Zade Ahmed Vereseleri		1	Belediye Kadın İlıcası
1 Mösyö Tomris		1	Belediye Erkek İlıcası Kendisi
2 Ferdinand Giremer		1	Hoca Zade Ahmed Bey Umum
1 Hakkı Bey Vereseleri		2	Bekir Ağa Veresesı
3 Tabak Ali Bey		4	Evkaf ve Muhasebei Hususiye
2 Giritli Mehmet		2	Abdil Ağa
6 Riko Entovit Oteli		1	Ali Efendi
7 Mahmut Hamdi Efendi		1	Ülfet Hanım
2 Halit Efendi		2	Belediye Evi Umumi
1 Selanikli Mustafa Efendi	Umumi	4	Recep Bey Oteli Belediye Banyosu
1 Kamil Efendi	Hasan M.	5	Rasim Bey Oteli Umumi
2 Hüseyin Bey	Kendi Kuyusu	5	Kara Bina Oteli Hasan Ağa Memba
2 Sakızlı Osman Efendi	Umumi		
2 Remziye Hanım Veresesı			
4 Rıza Efendi Veresesı			

Kaynak: BCA. 310. 10. 00. 35. 1432. 1999. 614.

³⁹⁵ BCA. 310. 10. 00. 35. 1432. 1999. 614.

Tabloda görüldüğü gibi Kaplıcada Levantenlerinde banyoları bulunmasına rağmen sayıca fazla olan Türk tebaasından kişiler ve kurumlardır. Kaplıca mevkiisinde çok sayıda otelde bulunmaktadır. Tahminen ülkede yabancılara göre daha az gelir elde eden Türkler bu otellerde kalarak kaplıca suyundan yararlanıyordu.

Çeşme’de üçü Ilıca mevkiisinde birisi Şifne’de olmak üzere dört su membası ve bir tanesi ılıcada diğeri Şifne’de olmak üzere iki çamur membası bulunmaktadır. Bunlardan Ilıcadaki bir adet su membası mahalli belediyeye ait olup diğeri maliyenin tasarrufundadır. Bunlardan başka Ilıca mevkiisindeki membalardan tapu veya tapusuz faydalanmada mevcuttu³⁹⁶.

İzmir Hilal-i Ahmer Cemiyeti, halkın sağlığına hizmet etmek ve Çeşme’nin iktisadi faaliyetine katkı sağlamak maksadıyla denize akıp gitmekte bulunan sıcak su membalarının idare ve faydalanma hakkına 30 sene müddetle talip oldu. Hilal-i Ahmer’e terk olunduğu takdirde mahalde sıhhi banyolar ve tedavi merkezleri tesisatı ve güzel bir otel vücuda getirilecek ve bu maksatla bir şirket teşkil edilecekti. Kaplıcanın mukavelenamesine göre, hâsılâtın %20’si Çeşme Belediyesine terk olunacaktı ve bugüne kadar mevcut olan gerek tapulu ve gerek tapusuz kişilerin istifade hakları eskiden olduğu gibi korunacaktı³⁹⁷. Bu vaatler üzerine Hilal-i Ahmer Çeşme ılıcalarını 30 sene işletme hakkını aldı³⁹⁸. Kaplıcada mevcut olan tapulu ve tapusuz hakların Hilal-i Ahmer tarafından eskiden olduğu gibi korunacak kişiler ve haneler şu şekildedir:

³⁹⁶ BCA. 310. 10. 00. 35. 1432. 1999. 614.

³⁹⁷ BCA. 310. 10. 00. 35. 1432. 1999. 614.

³⁹⁸ Cumhuriyet, 1 Şubat 1930.

Tablo 4 Çeşme Kaplıcasında Hakları Eskisi Gibi Korunacak Kişiler ve Haneler

Belediye Evi	Hüsamettin Efendi	Karantinacı Ali Efendi
Mahmudiye Efendi	Jiro Ve Whittall	Kara Feryeli Ziya Bey Zevcesi Ülfet Hanım
Rasi Bey	Osman Bey	Dede İsmail Veresesi
Kamil Efendi	Paterson	Giritli Müteveffa İsmail Bey
Selanikli Mustafa Efendi	Mösyö Rees	Giritli Müteveffa Mehmet Bey
Rıza Bey Vereseleri	Whittaller' in Üstündeki Yeni Bina	Kara Feryeli Hacı Ata Bey
Ilıcada Apti Efendi	Kara Bina Oteli	Sakızlı Osman Efendi
Halil Efendi	İzmirli Tabak Ali Bey	İstanbul Oteli

Kaynak: BCA. 310. 10. 00. 35. 1432. 1999. 614.

Görüldüğü gibi kaplıcalardan çoğunlukla yararlananlar Türklerdir. Yabancılarda banyolara sahip olmasına rağmen Türkler kadar rağbet göstermedikleri anlaşılmaktadır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ılıcalara yurt dışından, özellikle Yunanistan'dan çok rağbet vardır. Fakat vize sorunu olduğu için bir müddet turist gelememiştir. Bunun üzerine 1930 yılında verilen bir izinle vizede kolaylıklar sağlanarak Yunanlıların ılıcalara gelebilmesi gerçekleşir³⁹⁹. Sakız Adası'nda bulunan bir Yunan seyahat şirketi İzmir Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne müracaat ederek Çeşme ılıcalarına 150 turist getireceğini bildirerek, turistlere otel ya da pansiyon bulunmasını ve günde 4 defa yemek için ne kadar ücret alınacağını kendilerine bildirilmesini istediler. Yunanistan'dan gelecek olan 150 turist Haziran ayından Ekim'e kadar Çeşme'de kalacaktı⁴⁰⁰.

C- İZMİR'İN DOĞUSUNDA MADENCİLİK

İzmir'in doğusunda Kemalpaşa, Bayındır ve Ödemiş ilçeleri bulunur. Ödemiş'te cıva, Kemalpaşa ve Bayındır ilçelerinde ise arsenik madeni çıkarılmaktadır.

³⁹⁹ Cumhuriyet, 3 Ağustos 1930.

⁴⁰⁰ Cumhuriyet, 25 Aralık 1930.

1- ÖDEMİŞ

a- Cıva Madeni

a.1- Birgi/Kaymakçı ve Ayasavrin

Kaymakçı ve Ayasavrin köylerinde bulunan ve sınırları içinde, doğusunda Bucak, Tombak ve Kara Mehmet Tepeleri, güneyinde Ayasuluğ ve Ayasuret köyü Kahvesi, batısında Ayasuret köyünün Câmii Şerifi, kuzeyinde Mehmet'in Hanı olan arazi 1.807 ceribtir. Adliye Nezareti Hukuk Müdür Muavini Elhac Mehmet Nazif ve Vahon Bardizbanyan Efendiler tarafından yapılan aramalar neticesinde 22 Mayıs 1913 tarihinde sahada cıva madeni bulunmuştur.

Aydın Vilayeti'nden gönderilen 11 Ocak 1915 tarihli tahlil raporunda cevherin %3,11 oranında cıva içerdiği bildirildi. 12 Haziran 1917 tarihinde Harbiye Nezareti'nden gönderilen yazıyla da askeriye açısından bir mahzuru olmadığı anlaşıldı. Böylece maden, damar halinde bulunduğundan dolayı 99 sene müddetle 60 hissesi Mehmet Nazif Efendi'ye 40 hissesi de Vahon Bardizbanyan Efendi'ye 12 Şubat 1918 tarihinde ihale edildi⁴⁰¹.

a.2- Balyanbolu-Halıköy/Tekerli

Balyanbolu Nahiyesinin Halıköy'ünde Tekerli adı verilen yerdeki cıva madeni, kuzeyinde Cenevizevi ve Mezarlık Tepeleri, batısında Elyaka Tepesi ve Çalılı Çukur Deresinin Halıköy Çayıyla birleştiği nokta ile Akpınarkaya Tepesi, güneyinde Yoğurtpınarı Tepesi, doğusunda Ulucak ve May Tepelerinin Cenevizevi Tepesiyle birleştiği noktalar içindedir⁴⁰². Maden çalışmaları için ayrılan arazi 761 ceribten ibaret olup, 100 hisse itibariyle 44 hissesi tüccar Karabet Arabyan'a, 14 hissesi Dava Vekili Vahanyar Veziryan'a ve 42 hissesi de Madenci Artin Boyacıyan Efendiye Şura-yı Devlet kararıyla 18 Mart 1894 tarihinde 99 yıllığına ihale edildi⁴⁰³.

Karabet Arabyan Efendi ve ortaklarına ihale edilen cıva madeni hakkında Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti'nin yaptığı tahkikat neticesinde madenin beş yıldır bu kişilerin ihalesinde olduğu ve madeni yalnız 9 ay işlettikleri bu süre zarfında da sadece 10 ton cevher ihraç ettikleri öğrenildi. Maden ciddi surette

⁴⁰¹ BOA. İ.DUİT, 26/11, 1336 C 10/23. 3. 1918; *Takvim-i Vekayi*, 14 Eylül 1918, s. 5.

⁴⁰² BOA. ŞD, 550/47, 1329 Ş 1/28. 7. 1911.

⁴⁰³ BOA. İ.MMS, 143/2, 1329 Ş 5/1. 8. 1911.

işletilmediğinden 26 Temmuz 1898 tarihinde cıva madeni imtiyaz fesh edildi⁴⁰⁴. Bir müddet sonrada imtiyaz için 2 Kasım 1903'te başvuru yapan Tantanvizade Halid Efendi'ye 99 yıllığına imtiyazı verildi⁴⁰⁵.

Tantanvizade Halid Bey madenin imali için 3 Mayıs 1903 tarihinde 20 bin Osmanlı lirası sermaye ile Halıköy Madeni Osmanlı Anonim Şirketi'ni kurar ve şirketin nizamnamesi Dâhiliye Nezareti tarafından hükümetçe tasdik edildi. Halid Bey'de hisselerini bu şirkete devr ederek madende imalata başladı ve bin metre galeriler açarak, üç merkez kuyusu inşa ettirmiş ve tahminen 2500 ton cevher ihraç etti. Maden birkaç sene çalıştırıldıktan sonra imalatın devam etmesine imkân görülmeyerek tatil edildi⁴⁰⁶.

Karabet Arabyan Efendi cıva madenini Maden Heyeti Fennisi tarafından bir karara bağlanmadan doğrudan Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti'nde bulunan Selim Mehmet Efendi'nin yazısı yüzünden imtiyazın fesh edilmesi yoluna gidildiğini, Padişahın emri olduğuna dair bir kayda rastlanmadığını iddia ederek madenin tekrar kendisi ve ortaklarına yeniden devr edilmesini istedi⁴⁰⁷. Madenin tekrar Arabyan'a devr edildiğine dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Fakat daha sonraki yıllarda bu maden, Devlete intikal ederek ve 1931 tarihinde İktisat Vekâleti tarafından ihale edileceğine dair gazeteye ilan verilmiştir⁴⁰⁸. Fakat madenin kimseye ihale edilemediği mekşuf olarak kaldığı anlaşılmaktadır⁴⁰⁹. Madenle ilgili bu tarihten sonra kime veya kimlere ihale edildiğine dair herhangi bir bilgiye ulaşılmadı.

a.3- Küre

Balyanbolu'ya bağlı Küre mevkiisinde 576 cerib arazideki cıva madeninin sınırları içinde, Bey köyü, Aşağı Câmii, Abalılar Çayıyla Alakeçili Çayının birleştiği nokta, Nalbandoğlu Deresiyle Sancarlar Deresinin birleştiği nokta ile Arap Evleri Tepesi bulunmaktadır⁴¹⁰. Maden 30 Kasım 1903 yılında Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi üyesi Ahmet Muhtar Bey'e 99 yıllığına ihale edildi. Ahmet Muhtar Bey'de madeni 14 Mart 1912 tarihinde Donanma-i Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti'ne

⁴⁰⁴ BOA. ŞD, 544/29, 1327 N 8/23. 9. 1909.

⁴⁰⁵ BOA. İİMT, 2, 1320 Ş 16/18. 11. 1902.

⁴⁰⁶ BOA. ŞD. 547/5, 1328 C 28/7. 7. 1910.

⁴⁰⁷ BOA. BEO, 3915/293571, 1329 B 16/13. 7. 1911.

⁴⁰⁸ *Yeni Asır*, 25 Şubat 1931.

⁴⁰⁹ *Ödemiş Ticaret ve Sanayi Odası'nın Aziz Cumhuriyetin 10. Bayramına Armağan*, (İzmir: 1933), s.23.

⁴¹⁰ BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 3, s. 140.

ihale etti⁴¹¹. Donanma Cemiyetinin imtiyazı 12 Aralık 1925 yılında fesh edildi. İmtiyaz 15 Eylül 1926 tarihinde Türk Tayyare Cemiyeti'ne bırakıldı⁴¹².

a.4- Bağcılar

Bağcılar köyünde bulunan cıva madeni 227,5 ceribtir. Madenin sınırları içerisinde, Akpınar, Bağcılar, Duman Gediği, Mezarlık ve Aylan Tepeleri, Bıçakçı Dağı, Dede Çukuru Çeşmesi, Musluk Mezarlığı, Musluk Gediği, Murat köyü ve Halılıkçukur Deresi girmektedir⁴¹³.

Maden, 29 Kasım 1903 tarihli ferman ile Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi üyesi olan Ahmet Muhtar Bey'e 99 yıllığına ihale edildi⁴¹⁴. Ahmet Muhtar Bey de madeni Niyazi ve Enver Beyler namına alınacak kruvazörler ianesine için⁴¹⁵ 13 Aralık 1908 tarihinde⁴¹⁶ Donanma-i Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti'ne hibe etti⁴¹⁷. Madenin imtiyazı 12 Aralık 1925 yılında imtiyaz fesh edildi. İmtiyaz 15 Eylül 1926 tarihinde Türk Tayyare Cemiyeti'ne devr edildi⁴¹⁸.

a.5- Birgi/Bucak

Bucak köyü hudutları içerisinde Osmanlı tebaasından Hacı Fevzizade Tahir ve Boşnak Ömer Ağaların 20 Nisan 1912 tarihinde buldukları cıva madeninin %60 hissesini Adliye Nezareti Hukuk Müdür Muavini Elhac Mehmet Nazif Efendiye devr edildi⁴¹⁹. Maden işletilmediğinden İktisat Vekâleti tarafından 12 Haziran 1929 tarihinde kapatıldı⁴²⁰.

b- Antimuan Madeni

b.1- Birgi/ Mescid

Ödemiş'in Birgi Nahiyesinin Mescidli köyü Emirkırı civarındaki Çinili Kaya mevkiisinde Osmanlı tebaasından Simon ve İtalya Devleti tebaasından Francesco'nun aramaları sonucunda 570 cerib arazide damar halinde antimuan

⁴¹¹ BOA. BEO, 4016/301154, 1330 Ra 26/15. 3. 1912; BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 5, s. 44.

⁴¹² BCA. 30. 18. 1. 1. 20. 59. 3. 4121.

⁴¹³ BOA. ŞD, 1253/16, 1334 R 25/1. 3. 1916.

⁴¹⁴ BOA. BEO, 3906/292909, 1329 C 21/19. 6. 1911.

⁴¹⁵ BOA. ŞD, 2795/52, 1329 Ş 2/29. 7. 1911.

⁴¹⁶ BOA. BEO, 3855/289106, 1329 Ş 11/7. 8. 1911.

⁴¹⁷ BOA. ŞD, 2835/34, 1334 Ca 14/19. 3. 1916.

⁴¹⁸ BCA. 30. 18. 1. 1. 20. 59. 3. 4121.

⁴¹⁹ BOA. ŞD, 1255/21, 1334 B 5/8. 5. 1916; BCA. 30. 18. 1. 1. 26. 57. 4. 5715.

⁴²⁰ BCA. 30. 18. 1. 2. 4. 35. 10. 8143.

madeni bulundu. Madenin sınırları içinde kuzeyinde Genç Ali, Emirli Kuyu ve Hacı Veli Çeşmeleri, batısında Kazmacı Gediği Tepesi, güneyinde Mağara ve Bağcılar Tepesi, doğusunda ise Bağcılar Tepesiyle Genç Ali Çeşmesi yer almaktadır⁴²¹.

Maden 8 Nisan 1890 tarihli fermanla 100 hisse üzerinden 75 hissesi Amerika tebaasından ve İzmir'de oturan tüccar Ulrik Astor Zinker (Sturzenegger)'e, 25 hissesi de İngiliz tebaasından ve İzmir'de oturan William Rees'e 99 yıllığına bırakıldı⁴²². Madenin bütün hisse ve hakları Zinker ve Rees tarafından 30 Temmuz 1912 tarihinde İngiltere tebaasından Tomas Boden Rees'e satıldı⁴²³. Boden Rees'in vefat etmesiyle de maden varisleri tarafından kardeşleri John Langdon Rees (Smyrna Antimony Şirketi)'e devri gerçekleşti⁴²⁴.

Zonguldak Kimyahanesi'nin 13 Nisan 1927 gün ve 301/263 sayılı tahlil raporu neticesinde madenin, %41,10 antimuan, %26,58 kükürt, %29,87 silis içerdiği bildirildi⁴²⁵.

Maden Müdürlüğü, İzmir madenleri hakkında bilgi topladığı sırada Ödemiş Kaymakamlığı'ndan antimuan madenin halen faaliyette olup olmadığını eğer kapanmış ise hangi tarihten beri kapatılmış olduğu hakkında bilgi istemiştir. Kaymakamlık tarafından yapılan tahkikat neticesinde madenin 1 Mayıs 1928 tarihinden beri işletilmediği anlaşıldı. İktisat Vekâleti Maden İşleri Umum Müdüriyeti tarafından 2 Mayıs 1931 tarihinde imtiyaz sahibine ihbarname gönderildi. İhbarnameye göre madenin tekrar üretime başlanması için 9 Kasım 1929 tarihinden itibaren 2 ay mühlet verileceği, işletilmeye başlanılmadığı takdirde de imtiyazın fesh edileceği bildirildi⁴²⁶. Fakat madenin bu süre içinde de tekrar üretime geçmediği Ödemiş'in Demirli köy Heyeti'nin 14 Nisan 1930 tarihinde İktisat Vekâleti'ne yazdığı yazıyla anlaşılmıştır. Madenin üretime başlamadığı bildirmesi üzerine, İktisat Vekâleti madenin mesul müdürü olan ve Denizli Polis Komiserliğinde Müstahdem olduğu anlaşılan Faik Bey'e ulaştı. Faik Bey yaptığı savunmada ihbarnamayı 9 Kasım 1929 yılında aldığını madenin Mayıs 1928 yılından beri işlemediğini bildirdi. Ayrıca bu madende senelerden beri hafriyat yaptıklarını ve

⁴²¹ BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 2, s. 136 - 137; Bkz. Ek 11.

⁴²² BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 2, s. 136 - 137.

⁴²³ Yorulmaz, a. g. t., s.156.

⁴²⁴ BCA. 310. 10. 00. 35. 1432. 1997. 587.

⁴²⁵ BCA. 310. 10. 00. 35. 1432. 1997. 587.

⁴²⁶ BCA. 310. 10. 00. 35. 1432. 1997. 587.

yüz binlerce lira sarf edip birçok tesisat yapmalarına rağmen damarların zayıf olmasından dolayı madenden yeteri kadar istifade edemedikleri için madeni tatil etmek zorunda kaldıklarını dile getirdi. Yeniden faaliyete geçmek için mühim bir sermaye ile yakın bir zamanda madeni yeniden işleteceklerini bildirerek Maden Müdürlüğü'nden bir müddet daha müsaade istedi⁴²⁷. Fakat bütün bu uğraşmalara rağmen maden 13 Ocak 1932 tarihinde fesh edildi⁴²⁸.

Madenin sahibi olan John Langdon Rees tarafından vekâletname verilen Sıtkı Bütün, Maden Müdürlüğü'ne yazdığı bir dilekçede fesh olunan madenden 1924 ve 1928 yılları arasında imtiyazı John Langdon Rees'te iken çıkardığı ve mahalline terk ettiği antimuan madenini sevk etmek için izin istedi⁴²⁹. Yapılan tahkikat sonucunda cevherin John Langdon Rees'e ait olduğu anlaşılması üzerine 10 Ekim 1936 yılında izin çıkmıştır⁴³⁰.

Hükümete intikal eden Çinili Kaya antimuan madenini işletmek için 19 Mart 1936 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti tebaasından Hüseyin Zihni Tarhan, Mustafa Sami ve Moiz Kohen madenin imtiyazına talip oldular⁴³¹. 20 Haziran 1936 tarihinde İskenderiye'de ikamet eden John Langdon Rees madenin imtiyaz haklarının tekrar kendisine iadesini istedi⁴³².

2- BAYINDIR

a- Simli Kurşun Madeni

a.1- Hisarlık

Hisarlık simli kurşun madeni sınırları içindeki 2.467 cerib arazinin kuzeyinde Çamlı ve Boyacı Gediği Tepeleri, doğusunda Ovacık köyü ve Eyüp Bin Oğlu Mehmet Efendi Hanı, güneyinde Sarı Meri ile Ergenli Tepeleri, batısında ise Musluk Gediği bulunmaktadır⁴³³. Maden, 8 Ağustos 1909 tarihinde İzmir'de oturan

⁴²⁷ BCA. 310. 10. 00. 35. 1432. 1997. 587.

⁴²⁸ BCA. 30. 18. 1. 2. 25. 4. 2. 12144.

⁴²⁹ BCA. 310. 10. 00. 35. 1432. 1997. 587.

⁴³⁰ BCA. 310. 10. 00. 35. 1432. 1997. 587.

⁴³¹ BCA. 310. 10. 00. 35. 1432. 1997. 587.

⁴³² BCA. 310. 10. 00. 35. 1432. 1997. 587.

⁴³³ BOA. A. DVNS. İMTZ. d. 4, s. 40 - 41.

Osmanlı tebaasından Ağaoğluzade Mehmed Ziya Efendi, zevcesi Seher Hanım ve Yunanistan tebaasından Mösyö Dimitri Vergo'ya ihale edildi⁴³⁴.

Sınırları yukarıda belirtilen maden sahasında daha önce bakır, antimuan, gümüş ve çinko madenleri aramak için 28 Nisan 1896 tarihinde bir sene geçerli olan bir ruhsatname verildi. Yapılan aramalar sonucunda simli kurşun madeni bulunarak bir miktarı çıkarılan cevher numunesi tahlil harcı ile beraber 28 Nisan 1898 tarihinde vilayete gönderildi⁴³⁵. Tahlil Memurluğu tarafından 5 Temmuz 1898 tarihinde verilen tahlil raporunda madenin, bir tonda 397 kilogram kurşun ve 200 gram gümüş içerdiği⁴³⁶ 13 Temmuz 1899 tarihinde yalnız Mehmet Ziya Efendi'ye tebliğ olundu⁴³⁷.

Maden mahalinin askeriye açısından bir mahsuru olup olmadığını öğrenmek için Erkânı Harbiye-yi Umumiye Dairesinin 3. Şubesinde memur Miralaylardan İbrahim Edhem Bey tayin edildi⁴³⁸. Orman ve Maden Müdüriyeti 16 Ekim 1904 tarihli yazı ile Mehmet Ziya Efendi'den Erkânı Harp Zabiti harcırahı olarak 25 lira ile ilan masrafı olan 8 lirayı bir an önce ödemesini istedi. Mehmet Ziya Efendi cevap olarak yazdığı yazıda ödemesi gereken meblağı doğrudan Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti veznesine teslim edeceğini beyan etti. Bu beyana rağmen muhasebeden yazılan 19 Aralık 1904 tarihli yazıdan Mehmet Ziya Efendi'nin verilen süre zarfında meblağı ödemediği anlaşıldı. Bunun üzerine Mehmet Ziya Efendi'ye iki ay müddet tanınarak bu süre zarfında ödemediği takdirde ruhsatname kaydına şerh verileceği bildirildi. Mehmet Ziya Efendi, cevaben yazdığı yazıda mağdur olduğunu, bu uğurda bin liraya yakın masraf yaptığını ve ihale müddeti belli olmayan maden için yeniden masraf yapmanın doğru olmayacağını Maden İdaresi Heyeti Fennisi'ne bildirdi⁴³⁹.

Madenin üretilmesinin askeriye açısından bir mahzuru olmadığı 23 Temmuz 1907 tarihli tezkire ile Mehmet Ziya Efendi'ye beyan edildi. Maden damar halinde bulunduğundan 99 sene müddetle ihale edildi⁴⁴⁰. Maden sahiplerinden 2467 cerib arazinin her ceribine yıllık 24 bin 670 guruş resm-i mukarrer bunun %6

⁴³⁴ *İkdam*, 28 Ağustos 1909.

⁴³⁵ *BOA*. ŞD, 540/30, 1327 B 2/20. 7. 1909.

⁴³⁶ *BOA*. İ.DUİT, 23/10, 1334 Ş 5/7. 6. 1916.

⁴³⁷ *BOA*. ŞD, 540/30, 1327 B 2/ 20. 7. 1909.

⁴³⁸ *BOA*. Y.MTV, 294/49, 1324 Z 23/7. 2. 1907.

⁴³⁹ *BOA*. ŞD, 540/30, 1327 B 2/20. 7. 1909.

⁴⁴⁰ *BOA*. BEO, 3624/271736, 1327 Ş 7/24. 8. 1909.

hesabıyla teçhizatı askeriye akçesi olan 1480 guruş 10 para alındı. Madenden ihraç olunacak cevherden de %5 resm-i nisbiye ödenmesi istendi. Bu miktarlar mültezim tarafından her sene Mart ayında Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti veznesine yatırılacaktı. Ayrıca mültezimden, Hicaz Demir Yolu İanesi olmak üzere 100, İskânı Muhacirin İanesi için 100, Babı Ali Teshilat Sandığı harcı olarak 20 adet ve bir defa verilen ferman harcı olarak 150 adet Osmanlı altını tahsil edildi⁴⁴¹.

Mehmet Ziya Efendi, 26 Ocak 1910 tarihinde kira hakları kendinde kalmak suretiyle simli kurşun madenini zevcesi Seher Hanımla Yunan Devleti tebaasından Dimitri Vergo'ya ihale etti⁴⁴². Mültezim her yıl ödemesi gereken vergileri ödemediği için maden Şura-yı Devlet kararıyla 5 Haziran 1916 tarihinde kapatıldı⁴⁴³.

b- Simli Kurşun, Bakır, Çinko ve Altın Madenleri

b.1- Sarı Mekri

Sarı Mekri köyünün hudutları içinde 15.000 dönüm sahipsiz arazide bulunan simli kurşun, bakır, çinko ve altın madenlerini aramak üzere 9 Mayıs 1909 tarihinde İzmir'de oturan Yorgi Kominos ve maden mültezimlerinden Kirkor Minas Efendilere maden araştırılması için izin verildi⁴⁴⁴. Madenin 40 hissesinin 24 Ocak 1910 tarihinde İzmir'de oturan İngiltere Devleti tebaasından Madam Kristin Wilson'a devr edileceği hususu Meclis İdaresine bildirildi⁴⁴⁵. Şura-yı Devlet ve Meclisi Vükela kararları ile de madenin lazım gelen resim ve harçları verilmek şartıyla 99 sene müddetle 30 hissesi İzmir'de oturan Osmanlı tebaasından Yorgi Kominos'a, 40 hissesi İngiltere Devleti tebaasından Madam Kristin Wilson ve 30 hissesi Karşıyaka'da oturan Kirkor Minas Efendi'ye aktarıldı⁴⁴⁶.

Madendeki cevher numunelerinden yapılan incelemeler sonucunda madenin çalıştırılmaya uygun olduğu anlaşıldığı gibi askeriye açısından bir mahzuru olmadığı Harbiye Nezareti'nden bildirildi⁴⁴⁷. Madenin ne kadar üretim yaptığı ve ne

⁴⁴¹ BOA. İ.DUİT, 23/10, 1334 Ş 5/7. 6. 1916.

⁴⁴² BOA. DUİT, 23/10, 1334 Ş 5/7. 6. 1916.

⁴⁴³ BOA. MV, 243/25, 1334 Ş 4/6. 6. 1916.

⁴⁴⁴ BOA. ŞD, 547/4, 1328 C 10/19. 6. 1910.

⁴⁴⁵ BOA. ŞD, 547/4, 1328 C 10/19. 6. 1910.

⁴⁴⁶ BOA. MV, 254/62, 1338 B 4/24. 3. 1920.

⁴⁴⁷ BOA. İ.DUİT. 29/7, 1338 B 6/26. 3. 1920.

zamana kadar işlediği belge ve istatistiklerden bulanamamıştır. Fakat 1926-1927 ve 1928 yıllarında madenin işlemediği anlaşılmaktadır⁴⁴⁸.

c- Arsenik Madeni

c.1- Çiftçi Gediği

Altınla karışık arsenik madeni aramak için Buldanlı Hacı Emin ve Hafız Edhem Efendilere 25 Ocak 1909 tarihinde bir sene müddetle arazi tahsis edildi. Arazinin sınırları Kara Kaya, Kalpak, Taşlık, Dikili Taş ve Hisarlık Tepelerini içine alan 253 ceribten ibaret bulunan sahipli ve sahipsiz araziden oluşmaktadır. Maden arama ruhsatnamesi 7 Nisan 1909 ve 7 Nisan 1910 tarihlerinde müddeti bir yıl olmak koşuluyla iki kere uzatılmıştır. Tahlilhane Müdüriyeti'nin 12 Aralık 1911 tarihli raporunda maden numunesinde %32,25 arsenik ve 1 tonda 5 gram altın içerdiği anlaşıldı. Harbiye Nezareti'nden 9 Ocak 1912 tarihinde gönderilen tezkerede maden sahasında üretim yapılmasının askeriye açısından bir mahzuru olmadığı bildirildi⁴⁴⁹. Altınla karışık arsenik madeninın lazım gelen resim ve harçları verilmek şartıyla ve maden damar halinde bulunduğundan 99 sene müddetle Osmanlı tebaasından Buldanlı Hacı Emin ve Hafız Edhem Efendilere ihale edildi⁴⁵⁰.

Çıkarıldığı zamanlarda madendeki üretim verimli olmuştur. 1923 yılında madenden iki ton arsenik madeni çıkarıldı⁴⁵¹. Madenden daha sonraki yıllarda ne kadar cevher çıkarıldığı bilinmemekle beraber 1926 yılından itibaren işlenmeyen madenler arasına girmiştir⁴⁵².

d- Bakır, Gümüş, Kurşun, Cıva, Kalamın, Arsenik ve Altın Madenleri

d.1- Yusufllu

Osmanlı tebaasından Hacı Emin Efendi, İsmail Hakkı Efendi'nin kızı Kadriye Hanım ve Edremitli Mehmet Efendi ile İngiltere tebaasından Şarno (Charnaud)'ya 11 Ağustos 1908 tarihinde 10.000 cerib arazide bakır, gümüş, kurşun,

⁴⁴⁸ *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, (7 Temmuz 1927), s. 341.

⁴⁴⁹ *BOA. İ.DUİT*, 25/8, 1335 Za 22/9. 9. 1917.

⁴⁵⁰ *BOA. MV*, 248/9, 1335 Za 17/4. 9. 1917.

⁴⁵¹ *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, (7 Temmuz 1927), s.341.

⁴⁵² *1926 İzmir Vilayet İstatistiği*, s.s.y. ; *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, (7 Temmuz 1927), s. 341; *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, (Ocak 1928), s.40.

cıva, kalamın, arsenik ve altın madenleri aramak için izin verildi⁴⁵³. Bu madenden bir sene bir ton üretim yapılmıştır⁴⁵⁴.

3- KEMALPAŞA

a- Arsenik Madeni

a.1- Kızlar Yaylası

Kızlar Yaylası mevkiisinde bir kısmı sahipli bir kısmı da sahihsiz 1.855 cerib arazide bulunan simli kurşun, çinko, bakır, arsenik madenleri arazisinin sınırları dâhilinde Çıplak Tepe, Çatal, Kara, Kartal ve Sarı Kayalar, Orta Sofular Mezarlığı, Çal Baba ile Keçi köyü Tepeleri, Kamberler Karyesi Câmii Şerifi bulunmaktadır⁴⁵⁵. Maden olup olmadığını araştırmak üzere 8 Aralık 1907 yılında Ağaoğluzade Mehmet Ziya Efendi'ye arama ruhsatnamesi verildi. 8 Aralık 1908 tarihinden itibaren de ruhsatnamenin müddeti bir sene ile sınırlandırıldı⁴⁵⁶.

Ağaoğluzade Mehmet Ziya Efendi'nin vefatıyla madenin hisseleri emaneten varisleri olan zevcesi Seher ve kızları Seza, Beyza ve Fazıla Hanımlarda kaldı. Çıkarılan madenin numunesiyle harita mevkiisi ve fenni raporu Ziya Efendi'nin vefatıyla varisleri tarafından 7 Aralık 1909 tarihinde Maden Müdüriyeti'ne gönderildi. Yapılan tahlil sonucunda %4,25 gram bakır ve %28,50 arsenik içerdiği ve üretilecek seviyede olduğu Tahlil Memurluğu'nun 28 Ocak 1911 tarihli ve 34 numaralı raporundan anlaşılmıştır. Harbiye Nezareti'nin 13 Temmuz 1918 tarihli yazısında da madenin imalinde askeriye açısından bir mahzur olmadığı bildirilmiştir⁴⁵⁷.

Madenin lazım gelen resim ve harçları verilmek şartıyla 25 Kasım 1919 tarihinde 99 sene müddetle 24 hisse itibariyle 3 hissesi Seher Hanım'a ve 7'şer den 21 hissesi Beyza, Seza ve Fazıla Hanımlara intikal etti⁴⁵⁸. Maden işletilmediği için 31 Temmuz 1932 yılında Şura-yı Devlet Maliye ve Nafia Dairesi Heyeti tarafından imtiyazı fesh edildi⁴⁵⁹.

⁴⁵³ Yorulmaz, a. g. t. , s.147; 1324 Senesi Maadin İstatistiği, (Dersadet: 1326), cedvel 2, s.14.

⁴⁵⁴ Türkiye İktisat Mecmuası "Anadolu Madenleri Hakkında Tetkikat", (29 Ekim 1923), s. 311.

⁴⁵⁵ BOA. ŞD, 1267/21, 1337 Za 6/3. 8. 1919.

⁴⁵⁶ BOA. İ.DUİT, 28/12, 1338 Ra 3/26. 11. 1919.

⁴⁵⁷ BOA. ŞD, 1267/21, 1337 Za 6/3. 8. 1919.

⁴⁵⁸ BOA. MV, 253/95, 1338 Ra 2/25. 11. 1919.

⁴⁵⁹ BCA. 30. 18. 1. 2. 30. 58. 9. 13232.

b- Simli Kurşunla Karışık Çinko Madeni

b.1- Kızılca

Kızılca mevkiîsinin sınırları içindeki simli kurşunla karışık çinko madeni Savanda Dağı Zirvesi, Mahmud Dağı ve Bölme Kaya Tepeleri, Kavak Alayı, Kandilli Dağı, Armudlu Köprüsü, Küçük Kızılcalı Câmii Şerifi, Yukarı Kızılcalı Kabristanı arasında kalmaktadır. Maden sahasının 14.427 dönümü devlete ait arazide, 573 dönümü de sahipli arazide ve 15.000 dönümü de sahipsiz arazide bulunmaktadır. Burada bakır, simli kurşun, çinko ve arsenik madenlerini araştırmak üzere İzmir’de oturan Ağaoğluzade Mehmet Ziya Efendi’ye 9 Temmuz 1907 tarihinde bir araştırma ruhsatnamesi verildi⁴⁶⁰. Mehmet Ziya Efendi elindeki ruhsatnameyi Atina’da oturan Yunan Devleti tebaasından maden mühendisi Yorgi ve İtalya Devleti tebaasından Cevannioğlu Fernando’ya devr etti. Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti devr işlemini kabul etmeden evvel bu iki madenciyi Atina ve Pire Osmanlı Şehbenderhanesi aracılığıyla araştırıp Nif’te akrabaları bulunup bulunmadığını öğrendi. Akrabalarının bulunmaması üzerine Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti 25 Ocak 1909 tarihinde devr işlemini kabul etti⁴⁶¹. Yorgi ve Fernando Mehmet Ziya Efendi’nin vefatıyla ruhsatnameyi onun zevcesi Seher Hanım ile kızları Seza, Beyza ve Fazıla Hanımlara iade-i devr ve ferağ etmek için 2 Nisan 1910 tarihinde Sadarettin müsaade istediler. Bunun sonucunda izni verilmesiyle 20 Haziran 1912’de devri gerçekleşti⁴⁶².

Madenin Tahlil Müdürlüğü’nce verilen 10 Ocak 1913 tarihli raporda %32,55 kurşun, %21,84 çinko, %1,50 bakır ve 1 tonda 350 gr. gümüş bulunduğu bildirildi. Mevcut olan bu miktarların madeni işletmek için yeterli olduğu anlaşıldı⁴⁶³.

c- Manganez Madeni

c.1- İğdecik

İğdecik sınırları içinde bulunan manganez madeninin batısında Bozburun ve Kabir Tepeleri, Kaplancık Çeşmesi, güneyinde Kalabak Tepesi, doğusunda

⁴⁶⁰ BOA. ŞD, 546/34, 1328 Ca 7/17. 5. 1910.

⁴⁶¹ BOA. BEO, 3483/261221, 1327 M 10/1. 2. 1909.

⁴⁶² BOA. ŞD, 546/34, 1328 Ca 7/17. 5. 1910.

⁴⁶³ BOA. ŞD, 3171/59, 1340 Ca 3/2. 1. 1922.

İğdecik köyünün Câmii Şerifi olup arazi 568 ceribten ibarettir⁴⁶⁴. 29 Nisan 1918⁴⁶⁵ tarihli ruhsatname ile toplam 100 hisse, Terzizade Damadı Nuri, Bandırmalı Edhem, Parmaksızzade Ali Bey, Abdullah Ağa ve Taşçı Galip Efendi isimli hissedarlara 20'şer hisse verilerek madenin hisseleri paylaştırıldı⁴⁶⁶.

Madendeki 20'şer hisseye sahip olan Parmaksızzade Ali Bey, Abdullah Ağa ve Taşçızade Galip Efendi hisselerini Avusturya ve Macaristan Devleti tebaasından Marko Alsif'e 27 Nisan 1918 tarihinde devr ettiler. Böylece maden 100 hisse itibariyle 20 hissesi Osmanlı tebaasından Bandırmalı Edhem'e, 20 hissesi Terzizade Damadı Nuri Bey'e ve 60 hissesi Avusturya Devleti tebaasından Marko Alsif'e resim ve harçları verilmek şartıyla 99 sene müddetle Şurayı Devlet kararıyla ihale edildi⁴⁶⁷. Daha sonra ise hisseler bir kısmı Nuri Bey'e bir kısmı da Hükümete intikal etti fakat maden işletilmedi⁴⁶⁸.

Tahlil Müdürlüğü tarafından verilen raporda İğdecik manganez madeninde %47,52 manganez olduğu ve üretime başlanması için iyi bir miktar olduğu açıklandı. İşletilmesinde de askeriye açısından bir mahzur olmadığı Harbiye Nezareti'nin Mart 1914 tarihinde gönderdiği tezkere ile mültezimlere bildirildi⁴⁶⁹.

d- Demir Madeni

d.1- Kızılca

Nif kazasının Kızılca Karyesinde demir madeni araştırmak üzere 10 Şubat 1910 tarihinde Hasan Basri, Ömer Lütfi, Hafız Ali ve Nif'te oturan Ali Efendilere ruhsatname verildi. Hasan Basri Efendi dışında diğer hisselerine sahip olan kişiler 5'er den toplam 15 hisseyi 17 Temmuz 1911 tarihinde Abdülmecit Efendi'ye bıraktılar⁴⁷⁰.

⁴⁶⁴ BOA. ŞD, 1261/39, 1336 Ra 29/12. 1. 1918.

⁴⁶⁵ 1339 İzmir Vilayeti Orman ve Maadin İstatistiği, s.14.

⁴⁶⁶ BOA. BEO, 4144/310800, 1331 Ra 10/17. 2. 1913.

⁴⁶⁷ BOA. MV, 249/80, 1336 B 16/27. 4. 1918; *Takvim-i Vekayi*, 1 Ocak 1918, s. 2.

⁴⁶⁸ 1927-1928 Devlet Salnamesi, s.550; 1926 İzmir Vilayet İstatistiği. s.s.y.

⁴⁶⁹ BOA. ŞD, 1261/39, 1336 Ra 29/12. 1. 1918.

⁴⁷⁰ BOA. ŞD, 550/54, 1329 Ş 11/7. 8. 1911.

e- Simli Kurşun Madeni

e.1- Yeniköy

Maden sahasında simli kurşunla karışık çinko madeni aramak için 9 Haziran 1903 tarihinde Tahsin Paşa'ya arama ruhsatı verildi. Aynı zamanda nahiyede bakır, altın, simli kurşun, çinko, manganez ve demir madenleri aramak için Ağaoğluzade Mehmet Ziya Efendi de 16 Haziran 1897 tarihinde arama izni aldı. Mehmet Ziya Efendi 2.894 cerib arazideki haklarını 18 Temmuz 1909 tarihinde 99 sene müddetle⁴⁷¹ Fransa Devleti tebaasından Mösyö Tuş Roze'ye ihale etti⁴⁷².

Tahlil Memurluğundan 24 Mayıs 1900 tarihinde verilen raporda madende damar halinde %48,93 kurşun, %19,82 çinko ve 10 binde 350 gümüş olduğu bildirildi⁴⁷³. Her cerib arazi için yıllık 10 kuruş hesabıyla 28 bin 940 kuruş resm-i mukarrer, çıkarılacak cevherden %5 kuruş resm-i nisbi, Fermanı Âli harcı olan 150 adet⁴⁷⁴, 100 kuruş da 5 para teçhizatı askeriye akçesi, iskânı muhacirin ianesi olarak 100 adet, Hicaz demir yolu ianesi olarak 100 adet Osmanlı altını mültezimden alındı⁴⁷⁵.

Tuş Roze'nin vefatıyla varislerine geçen hisseleri işletme arzusunda olmayan zevcesi ve 3 kızı madenin fesh muamelesi için Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti'ne başvurular. Madenin kazançlı olup olmadığı hakkında Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti'nden tetkikat yapılmasını istediler. Zevcesi 17 Mart 1913 tarihinde Heyet-i Âli kararıyla metruk Yeniköy madenindeki hukukundan feragat etti⁴⁷⁶. Varisleri tarafından terk olunmasından dolayı maden 4 Ocak 1914 tarihinde Şura-yı Devlet kararıyla kapatıldı⁴⁷⁷.

D- İZMİR'İN KUZEYİNDE MADENCİLİK

İzmir'in kuzeyinde bulunan Bergama, Foça, Bornova ve Karşıyaka'da önemli madenler mevcuttur. Karşıyaka'da altın madenleri bulunurken Foça'da deniz suyundan tuz elde edilmektedir.

⁴⁷¹ BOA. ŞD, 543/27, 1327 C 19/8. 7. 1909.

⁴⁷² BOA. İ.İMT, 3, 1327 C 24/13. 7. 1909; BOA, A. DVNS. İMTZ. d. 4, s. 32 - 33.

⁴⁷³ BOA. ŞD, 543/27, 1327 C 19/8. 7. 1909.

⁴⁷⁴ BOA. BEO, 3605/270311, 1327 B 8/26. 7. 1909.

⁴⁷⁵ BOA. DH. MKT, 2893/49, 1327 B 20/7. 8. 1909.

⁴⁷⁶ BOA. ŞD, 1248/28, 1332 Ra 27/23. 2. 1914.

⁴⁷⁷ BOA. BEO, 4269/320119, 1332 R 20/18. 3. 1914; BOA. MV, 234/19, 1332 R 18/16. 3. 1914.

1- BORNOVA

a- Çimento Ocağı

a.1- Altındağ

Bornova'nın Altındağ mevkiisinde 56 dönüm arazinin sınırları içinde doğusunda Kostanti, batısında Çeşmeli Mihal, kuzeyinde İbrahim Ağa Tarlaları, güneyinde Kostanti Tarlaları arasında bulunmaktadır. Önceleri burası Halil Efendi'nin oğlu Ömer Hulusi Bey'in üzerindeki tapuda zeytinlik olarak geçmektedir. Moralızade Ömer Bey'e burada çimento yapımı için 30 Nisan 1930 tarihinde ruhsat verildi. Bu ruhsattan başka Ömer Bey, 26 Ağustos 1930 tarihinde yine Altındağ mevkiisinde 1.000 dönüm arazi içinde 24 sene müddetle çimento ocağı açmak için başka bir ruhsat daha aldı. Ocağın sınırları içinde Azap Kuyusu, Devcioğlu mevkiîsi, Çatal Çeşme, Su Deposu, Çamdibi, Çamlıkule yer almaktadır. Moralızade Ömer Bey'in ocağı alması için İsmail Kaptan ve Osman Nuri Efendi isimli iki kişi kefil oldu. Ocağın olduğu yerde bina yoktur ve yakınından bir yolda geçmemektedir⁴⁷⁸.

b- Gümüş ve Altın Madeni

b.1- Kavaklıdere

Kavaklıdere karyesinde altın ve gümüş bakır cıva simli kurşun madenleri aramak için Osmanlı tebaasından Ahmet Nurettin ve ortağı Gadşranko Efendi'ye 1916 tarihinde ruhsat verildi⁴⁷⁹. Bir müddet sonra Ahmet Nurettin Efendi sahip olduğu hissedenden %5'ini Gadşranko Efendi'ye devr etti⁴⁸⁰.

2- BERGAMA

a- Simli Kurşun, Çinko, Bakır, Demir ve Zımpara Madenleri

a.1- Ilıca, Çobanlar, İncecikler ve Kozak Köyleri

Yunan tebaasından Mösyö Yanko Fotildi 22 Temmuz 1908 tarihinde Ilıca ve Katrancalar mevkiisinde 15.000 dönüm sahipli ve sahipsiz arazide simli kurşun ve çinko madenleri ile Ilıca ve Çobanlar mevkiisindeki 15.000 dönüm sahipli ve

⁴⁷⁸ BCA. 310. 10. 00. 35. 1423. 1987. 448.

⁴⁷⁹ Ahenk, 28 Ağustos 1916.

⁴⁸⁰ BOA. MV, 206/19, 1335 R 25/18. 2. 1917.

sahipsiz alanda bakır, simli kurşun, çinko ve demir madenleri buldu. Ayrıca 6 Ağustos 1908 tarihinde de İncecikler mevkiisinde 15.000 dönüm sahipli ve devlete ait arazide bulunan arsenik, simli kurşun, bakır, demir, çinko ve pirit madenleri Fotildi tarafından ortaya çıkarıldı. Kozak mevkiisindeki 5.000 dönüm devlete ait arazide bulunan zımpara madeni de Osmanlı tebaasından Buldanlı Hacı Emin ve biraderi Hafız Edhem, Dava Vekili Hasan Tahsin, bakkal Ali ve İsmail Efendiler tarafından 30 Eylül 1908 tarihinde keşfedildi⁴⁸¹. Yine Kozak mevkiisindeki Aşağı Bey köyünde İngilizler tarafından⁴⁸² asfalt ve petrol, Geyikli Dağ da ise gümüş madeni bulunmuş olmasına rağmen bu madenler işletilmemiştir⁴⁸³.

Bergama ve Atarneus (Dikili) arasında altın madenleri olduğu bilinmektedir. Ancak bunların yeri 1909 yılında tam olarak tespit edilememiştir. Avrupalıların bazen bu bölgede farklı yerleri ziyaret etmekte oldukları bilinmekte fakat ciddi bir çalışma yapmamışlardır⁴⁸⁴.

Bergama'nın Damyeri köyünün hududu dâhilinde bulunan simli kurşun, kalamın ve diğer cins madenlerin araştırılması için 24 Nisan 1911 tarihinde %90 hissesi Hacı Emin Oğlu Osman Ağa'ya ve %10 hissesi de İzmir Orman ve Maden Müdüriyeti'nden emekli Şükrü Bey'e ait olmak üzere bir ruhsatname verildi. Ruhsatname sahiplerinden Osman Ağa elinde bulunan 90 hisseden 10 hissesini Meclis İdare Vilayeti huzurunda Şükrü Bey'e bırakacağını 21 Aralık 1913 tarihinde Aydın Vilayeti'ne yazdığı arzuhal ile bildirdi⁴⁸⁵. Yapılan incelemeler sonucunda 8 Temmuz 1914 tarihinde Nafia ve Maliye Dairesinden yazılan yazıda Osman Ağa'nın elinde bulunan %10 hisseyi Şükrü Bey'e bırakması uygun bulundu⁴⁸⁶.

3- FOÇA

a- Taş Ocağı

İzmir'e bağlı Foça'da bulunan taş ocakları 1897'den 1900 senesine kadar dört sene müddetle 303.750 kuruşa ismini belirleyemediğimiz kişi veya kurumlara

⁴⁸¹ 1324 Maadin İstatistiği, s.12, 13.

⁴⁸² İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914), (İzmir: İzmir Ticaret Odası Yayınları, 1998), s.269.

⁴⁸³ 1926 İzmir Vilayeti İstatistiği, s.s.y. ; İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, 7 Temmuz 1927, s.341.

⁴⁸⁴ İngiliz Konsolosluk Raporlarına... a. g. e. , s.259.

⁴⁸⁵ BOA. ŞD, 1248/31, 1332 Ş 5/29. 6. 1914.

⁴⁸⁶ BOA. MV, 190/30, 1332 Ş 14/8. 7. 1914.

ihale edildi. Bu süreç 1907 yılına kadar sürdü⁴⁸⁷. 23 Ocak 1926 yılında değirmen taşı ocakları 20 sene müddetle İskeçeli Arif Hikmet Bey'e ihale edildi⁴⁸⁸. Bu ihaleden sonra bazı sorunlar yaşanmaya başladı. Foça taş ocakları ustalarından olan Osman, Remzi ve arkadaşlarının yazdığı mektup Denizli Mebusu Yusuf Bey tarafından 8 Nisan 1926 tarihinde İktisat Vekâleti'ne takdim edildi. Mektupta İskeçeli Arif Bey'in taş ocağını öteden beri taşlarını satın alan Bulgar Toma ve oğlu Kireço'ya devr etmek istediğini, bu yüzden İktisat Vekâleti'nin buna mani olunması istendi. Taş ocağında çalışanlar ocağın bir ecnebiye devr edilmesiyle bu ocakta çalışan 100 Türk'ün işlerinden olacağını bildirerek Arif Bey ocağı devr etmek istiyorsa bir Bulgar'a değil, Türk Anonim Şirketi'ne devr etmesini talep ettiler⁴⁸⁹. Bir müddet sonra taş ocağı Türk Anonim Şirketi'ne devr edildi. Şirket, adını Foçateyn Değirmen Taşocakları (TAŞ) olarak değiştirdi.

b- Tuz

Türkiye'de tuz üretiminin başlangıç tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Bu bölgede Foça ile Söğütlü arasında kalan kıyı şeridinde Eresiloğulları ve Tuzcuoğulları tarafından tuz üretildiği tahmin edilmektedir. 1902'de Gediz Irmağının taşmasıyla bölgedeki tuzlaların çoğu büyük zarar görmüş tuz yığınları denize akmış ve tuzlaların yeniden yapımı elzem olmuştu. 1902 ve 1906 tarihleri arasında Gediz Irmağı ara ara tekrar taşması sonucu 13 km. alan büyük zarar gördü. Buradaki sedirlerin tamiri Düyunu Umumiye İdaresi tarafından yapılacaktı⁴⁹⁰. Eski tuzlaların yenilenmesi yerine 1906'da Gediz'in denize döküldüğü Çamaltı denen yerde modern ve büyük bir tuzla kurulmasına karar verildi. 1902 taşkınyından sonra 1906'ya değin bölgedeki küçük tuzla sahipleri olan çoğunluğunu Rum ve Ermenilerin oluşturduğu kişiler bölgede yeniden üretime başlama çabalarına girişti. Bu kişiler Çamaltı'nda büyük bir tuzla kurulması kararına kazanç yollarını tıkayacağı için tepki gösterdiler. Bu tepkiler tasarının uygulanmasında gecikmeye yol açtı ve Çamaltı tuzlasının kurulması çalışmalarına 1909'da başlanabildi. İtalyan uzman Basso, Richard Antonio ve Yugoslav Josef Koynavia gözetiminde kurulan tuzla 1910'da tamamlanarak

⁴⁸⁷ 1326/1908-1909 Aydın Vilayeti Salnamesi, s.385-386.

⁴⁸⁸ BCA. 30. 18. 1. 1. 17. 86. 19. 3064; BCA, 30. 18. 1. 1. 29. 43. 8. 6853.

⁴⁸⁹ BCA. 30. 10. 0. 0. 176. 217. 2. 1962.

⁴⁹⁰ Ahenk, 30 Ocak 1904.

üretim başladı. Çamaltı tuzlası ilk kurulduğunda 16.000 m² lik alanı kaplıyordu ve yıllık üretim kapasitesi 160.000 tondu⁴⁹¹.

Tuzlanın asıl isminin Çamaltı değil de Çanaltı olduğu rivayet edilmektedir. Tuzlanın kuzeybatısında Üçtepeler üzerinde vaktiyle bir kilisenin olduğu ve bunun çanından dolayı tuzlaya Çanaltı denilmiştir. Tuzla civarında bulunan kilise harabeleri eskiden tuz üretiminin çoğunlukla Rumların elinde bulunduğu delil teşkil etmektedir. Çamaltı Tuzlası İzmir'in Karşıyaka ilçesine 26 km. mesafede olan ve körfezin giriş bakımından sol kısmında düz bir alan üzerinde kuruludur⁴⁹².

Çıkarılan tuzların satışı Foça'da yapıldığı için Çamaltı tuzlarına Foça tuzu adı veriliyordu. Tuzladan çıkarılan tuzlar Düyünü Umumiye'ye satılıyordu. 1913 yılında da tuzla Düyünü Umumiye'nin eline geçti⁴⁹³. Düyünü Umumiye'nin kaldırılmasından sonrada tuzla, Hükümet nezdinde çalışmasını sürdürdü.

Cumhuriyet döneminde tuzlada yapılan çalışmalara 7 milyon lira harcanıldı. Üretim ufak tavalı vasıtasıyla yapılırdı. Üretilen tuz raylı vagonetlere küreklerle doldurulmakta ve buharlaştırılmak üzere havuzlara taşınmaktadır. Memleha 130 büyük havuz vardı. Memlehadan senede 120 milyon kilo tuz üretimi yapılmakta ve senede 7 milyon 200 bin lira gelir elde ediliyordu⁴⁹⁴.

4- KARŞIYAKA

a- Taş Ocağı

a.1- Naldöken

Karşıyaka'nın Naldöken mevkiisinde bulunan taş ocağı, 15 Mayıs 1913 yılında Kançıyanzade Ahmet Bey varisleri ile vefat etmiş bulunan taşçı Yanoko varisleri arasında münakaşaya sebep oldu. Bu münakaşa daha sonra mahkemeye taşındı. Davaya kadar da bu husus hakkında bir muamele yapılmayacağı yönünde⁴⁹⁵ Şura-yı Devlet ve Maliye Dairesinden buyruldu⁴⁹⁶.

⁴⁹¹ "İzmir", *Yurt Ansiklopedisi*, C: 6, (İstanbul: 1982-1983), s.4351.

⁴⁹² Ekrem Çimilli, "Çamaltı Tuzlası ve Tuz İhracatı", *İktisadi Yürüyüş Dergisi*, Sayı:271, Yıl:12, Cilt:12, (15 Nisan 1951), s.12.

⁴⁹³ *Cumhuriyet*, 9 Ocak 1936.

⁴⁹⁴ *Anadolu*, 8 Ekim 1926

⁴⁹⁵ *BOA*. DH-H, 69/72, 1332 L 23/14. 9. 1914.

⁴⁹⁶ *BOA*. ŞD, 1446/13, 1331 N 21/24. 8. 1913.

Kançıyanzade Ahmet Bey varislerinden Kançıyanzade Mehmet Efendi, 28 Kasım 1916 tarihinde Karşıyaka’da belli bir ücret karşılığı aldığı, 50 dönümden ibaret bulunan taş ocağına Aydın Vilayeti Meclis İdaresi’nin müsaadesi olmaması üzerine Dâhiliye Nezareti’ne 9 Eylül 1916 tarihli tezkiresiyle bir itirazname takdim etti. Bu itirazname üzerine Şura-yı Devlet tarafından taş ocağı için ne zaman ruhsat verildiği, ocağın bulunduğu arazi ne tür arazi olduğu, etrafındaki yerleşim yerleri ve otlaklara ne kadar mesafede olduğu, ocağın ne derece önemli olduğunun Maden İdaresi tarafından araştırılması istendi⁴⁹⁷. Bu süre zarfında Kançıyanzade Ahmet Bey varisleri ile Sıralı ve Ilıca köyleri ile Debbağ Hacı Mehmet arasında da mer’a davası açıldı⁴⁹⁸. Aydın Vilayeti Meclis İdaresi tarafından verilen kararlar ocağın yakınında mer’a bulunduğu taş ocakları nizamnamesine göre bir köy veya kasabalarda bulunan mera, koru ve umuma ait sahipli arazilerde ocak açmak ve üretimde bulunabilmek için köy veya kasaba ahalisi zarara uğratılmadığı takdirde izin verilirdi⁴⁹⁹. Fakat taş ocağı mevkiisinde bulunan ahalinin rahatsız olması hususuna dayanarak Aydın Vilayeti Meclis İdaresi burada bir taş ocağının açılmayacağına karar verdi. Fakat Kançıyanzade Ahmet Bey 23 Ağustos 1916 tarihinde taş ocağı tapu senedinin 35 yıl önce verildiğini ve tarihten itibaren taş imal ettiklerini, ocak için birçok masraf yaptıklarını yazarak tapu senedinin tekrar verilmesini talep etti⁵⁰⁰.

b- Altın, Gümüş ve Antimuan Madenleri

Karşıyaka civarında bakır, cıva, kurşun, çinko, bizmut, arsenik, antimuan ve kükürt madenlerini aramak için Ağazade Mehmet Ziya Efendi namına Aydın Vilayeti Umumiyesi’nden 2 Mart 1908 tarihinde izin verildi⁵⁰¹.

Fakat Mehmet Ziya Efendiye ait verilmiş hudut dâhilinde Mösyö Vödava’nın 21 Mayıs 1892 tarihli ruhsatname ile kuvarslı altın ve gümüş madenleri araştırmasına izin verilmiş olduğu anlaşılması üzerine⁵⁰² maden nizamnamesinin 25. maddesindeki “*taharri ilam ve haber ve ruhsatnamelerinin şamil olduğu hududu madeniye dahilinde ve müddeti taharri zarfında aynı cinsinden maden tahrisi için*

⁴⁹⁷ BOA. ŞD, 45/22, 1335 S 7/3. 12. 1916.

⁴⁹⁸ BOA. DH-H, 69/72, 1332 L 23/14. 9. 1914.

⁴⁹⁹ *Taş Ocakları Nizamnamesi*, Mad: 6.

⁵⁰⁰ BOA. ŞD, 45/22, 1335 S 7/3. 12. 1916.

⁵⁰¹ BOA. Ş.D, 539/14, 1326 M. 28/2. 3. 1908.

⁵⁰² BOA. Ş.D, 539/14, 1326 M. 28/2. 3. 1908.

*ahire ruhsatname virilmez*⁵⁰³” hususuna göre Mehmet Ziya Efendi bu karışıklık hakkında 4 Haziran 1907 tarihinde Maden Heyeti Fennisine bir dilekçe gönderdi. Dilekçeye 16 Temmuz 1907 tarihinde bir cevap verildi. Mösyö Vödava’ya verilen madenlerin ruhsatnamesi ile Mehmet Ziya Efendi’ye taksim olunan ruhsatnamede yazılmış madenlerin aynı cinsten olmadığı ve Mösyö Vödava’nın araştırmasına izin verildiği kuvarslı altın ve gümüş madenlerinin kısmen hududu dahilinde bulunan antimuan madeni araştırması için de 28 Mayıs 1900 tarihinde John Bayanki ve Thomas Döşli’ye ruhsatname verilerek araştırmaya başlanmış olduğu bildirildi⁵⁰⁴. Antimuan madenin yalnız üç sene işletilmiş olduğu bilinmektedir. Bu antimuan madeni dışında Enriko Koldore’ya ait ruhsatlı bir maden daha bulunmakta ve bu madenden 8 ton miktarında cevher çıkarılarak bir sene işletildiği bilinmektedir⁵⁰⁵.

1910 yılında bu antimuan madeninden Mehmet Ziya Efendi de dahil olmak üzere ruhsatnamesi verilen madenlerin araştırılmasına bir mahzur olmadığı bildirilmiş ise de Mehmet Ziya Efendiye verilen ruhsatnamenin 25. maddeye göre uygun olmayacağı hudut dahilinde yalnız cıva madeni araştırması için ruhsatname talebinde bulunulması yada adı geçen madenler için ruhsatnamesi verilmiş maden hudutları dışında yeniden bir ruhsatname verilebileceği ifade edilmektedir⁵⁰⁶. Bunun üzerine Mehmet Ziya Efendi’nin ruhsatnamesi iptal edildi.

c- Altın Madeni

c.1- Arapgözü

Karşıyaka’nın kuzey doğusunda Yamanlar Dağı mıntıkasında bulunan Arapgözü mevkiisinde zengin altın madeni vardır. Arapgözü mevkiisi, Turan köyünün üst tarafında bulunan Tahtacı Yörüklerine ait Set köyünün hemen kuzey doğusundaki Dilek Dağının üzerindeki iki tepe üzerinde yer almaktadır. Doğusunda Gökgedik, batısında Şemikler Tepesi, kuzeyinde Yamanların en yüksek tepesi olan Say Tepe, güneyinde Set köyünün doğusu ve batısındaki arazilerden inen Set Deresi ile Kesme Deresi arasındadır⁵⁰⁷.

⁵⁰³ 1906 Maden Nizamnamesi Mad: 25.

⁵⁰⁴ BOA. BEO, 3264/244734, 1326. S. 4/8. 3. 1908.

⁵⁰⁵ Türkiye İktisat Mecmuası, C: 2, (5 Kasım 1923), s. 324.

⁵⁰⁶ BOA. Ş.D, 539/14, 1326 M 28/2. 3. 1908.

⁵⁰⁷ “İzmir’deki Zengin Altın Madenlerini Nasıl İşleteceğiz?”, *Anadolu*, 7 Aralık 1932; Bkz. Ek 12.

İki bin sene evvel Romalılar tarafından işletilen altın madenlerinin bulunduğu alanda o dönemden kalma geniş su havuzları harabeleri vardır. Belgelerden de 1905 yılında tekrar keşf edildiği anlaşılan altın madeninin, 1908 yılında da Aydın Vilayeti Maden Mühendisliği tarafından madenin incelemeleri yapıldı. İncelemeler bittikten sonra bir imtiyaza verilinceye kadar geçen sürede korumasız kalan maden, bu süre zarfında civardaki köylüler tarafından parça parça satılmakta olduğu vilayete ihbar edildi⁵⁰⁸. Bunun üzerine Aydın Vilayeti Maden Mühendisliği'nden 21 Mayıs 1908 senesinde yazılan yazıda, madenin kimler tarafından nerelerden alındığı, madeni kime ihraç ve kimlere satılmış olunmuş ise bildirilmesi lazım geleceği yazıldı⁵⁰⁹.

Köylüler, taşla karışık bir altın madenini bularak parçalarını İzmir'e getirip okkasını bir mecediyeden on mecediyeye kadar İzmir de İngiliz tüccarlarından Mösyö Whittall'e satmak istediler. Fakat Orman ve Maden Nazırı bu olaydan haberdar olarak bir memurunu göndererek mahallin denetimini sağladıktan sonra bir miktar cevheri Londra'ya yollayarak tahlilini yaptırdı. Tahlil neticesinde madende %12 altın mevcut olduğu anlaşıldı. Bu madenin o zamana kadar bulunan en zengin altın madeni olduğu anlaşılınca Ferit Paşaya bildirildi. Sinyor Dümo'nun akrabalarından bir İtalyan ile İzmir serserilerinden ve İngiliz tebaasından kişiler ikişer bin lira rüşvet vererek bir ruhsatname tanzim ettirmek istediler. Dosya Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesine yeni tayin olunan Sirozlu Tayyar Bey namında kişiye geldi. Daire reisi bulunan Hacı Akif Bey işin içinde bir şeyler olacağından korkarak dosyayı Tayyar Bey'e teslim etti. Daha sonra Hacı Akif Bey mühim bir lahiya ile konuyu Selim ve Ferit Paşalara duyurdu⁵¹⁰. Bu olaydan sonra arşiv belgelerinde başka kayıta rastlamadığımız bu altın madeni, 1909 tarihinde bir fermanla İngiliz tebaasından Foken Garden Barf'e verildi. Fakat madeni işletmediği 1923, 1926 ve 1927 yıllarına ait maden ve vilayet istatistiklerinde de görülen⁵¹¹ Garden Barf 'in imtiyazı Hükümet tarafından 22 Aralık 1930 senesinde fesh edildi⁵¹².

Arapgözü Dağı üzerinde dördü bir arada ve birbirinden ayrı, ayrıca biri de bu ocakların biraz kuzeyinde olmak üzere beş maden ocağı açılarak işletildi. İktisat

⁵⁰⁸ BOA. DH. MKT, 2681/80, 1326 Za 19/13. 12. 1908.

⁵⁰⁹ BOA. DH. MKT, 2681/80, 1326 Za 19/13. 12. 1908.

⁵¹⁰ BOA. DH. MKT, 2681/80, 1326 Za 19/13. 12. 1908.

⁵¹¹ 1339 İzmir Vilayeti Orman ve Maadin İstatistiği, s.14, 1926 İzmir Vilayet İstatistiği, s.s.y. ; İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, (7 Temmuz 1927), s. 340.

⁵¹² BCA. 30. 18. 1. 2. 16. 81. 1. 10338; Cumhuriyet, 11 Aralık 1932.

Vekâleti Anadolu'nun muhtelif mahallerinde bulunan zengin altın madenlerini işletmeğe karar vererek, bunun için 1932 yılında bir Fen Heyeti teşkil etti⁵¹³. Ege Bölgesi altın madenleri hakkında incelemeler yapmak üzere İzmir'e gelmiş olan Fen Heyeti'nden üç maden mütehassısı bu altın madeninde açılmış olan ocaklarda tetkikat ve sondaj ameliyesine başladılar⁵¹⁴. Fen Heyeti İzmir'de bir aydan fazla kaldı. Arapgözü Dağına çıkarak orada büyükçe bir de çadır kuruldu. İtfaiyeden alınmış olan yüksek merdivenler ile derin maden kuyularına inildi ve bu ocaklarda bulunan madenlerden sandıklar dolusu altın madeni çıkardılar. Romalılar zamanında işletilmesine rağmen bu madenin iyi olduğu ve fazla işlenmediği, damarın geniş ve kuvvetli olduğu anlaşıldı⁵¹⁵. İktisat Vekâleti Fen Heyeti azasından mühendis Şahap Bey de bu madenin çok zengin olduğunu söyledi⁵¹⁶. Alınan 4 kasa muhtelif maden numunelerinden bir kısmı tahlil için İktisat Vekâleti Tahlil Laboratuvarına bir kısmı da Avrupa'da muhtelif laboratuvarlara gönderildi. İktisat Vekâleti mevcut zengin altın madenlerini işletmek için bir kanun lahiyası hazırlanmakta olduğunu ve bu kanunun yakında tamamlanarak Büyük Millet Meclisi'ne takdim olunacağını açıkladı⁵¹⁷. Bu laboratuvarlardan gelecek tahlil raporları beklenmekte olduğu⁵¹⁸ gazetelerde yazar fakat tahlil raporlarının sonuçları hakkında gazete ve belgelere yansıyan bir yazı bulunamamıştır. Dönemin İzmir Maden Müdürü Mühendis Rahmi Bey'inde bulunduğu incelemelerde Arapgözü altın madeninin Sart'daki altın madenlerinden daha zengin olduğu anlaşılır⁵¹⁹. Bunun üzerine madeni incelemek için Amerikalı maden mühendisleri getirilmek istenir⁵²⁰. Fakat bu madenle ilgili başka bir bilgiye rastlanamadı. Bu konudaki bilgi sığılığı ve İkinci Kalkınma Planının İkinci Dünya Savaşı sebebiyle gerçekleşmemesi sebebiyle bu madenle ilgili çalışmaların durmuş olacağı düşünülmektedir.

⁵¹³ “İzmir’deki Zengin Altın Madenlerini Nasıl İşleteceğiz?” , *Anadolu*, 7 Aralık 1932.

⁵¹⁴ *Işık*, 26 Kasım 1932.

⁵¹⁵ “İzmir’deki Zengin Altın Madenlerini Nasıl İşleteceğiz?” , *Anadolu*, 7 Aralık 1932.

⁵¹⁶ *Anadolu*, 22 Ocak 1933.

⁵¹⁷ *Anadolu*, 28 Mayıs 1933.

⁵¹⁸ *Yeni Asır*, 2 Ağustos 1932.

⁵¹⁹ “İzmir’deki Zengin Altın Madenlerini Nasıl İşleteceğiz?” , *Anadolu*, 7 Aralık 1932.

⁵²⁰ *Anadolu*, 27 Nisan 1933.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İZMİR MINTIKASI MADENLERİNİN ÜRETİMİ

TİCARETİ VE NAKLİYATI

A- MADEN ÜRETİMİ

1- Ocaklardan Cevher Üretimi

Ocaklardan cevher üretimi konusunda doğrudan bilgiler edinmemiz mümkün olmamıştır. Çünkü ulaşabildiğimiz arşiv kayıtlarında cevher üretim işlemlerine değinilmemekte ve verilecek bilgiler genellikle arz etmektedir.

Maden işçisi cevher üretim faaliyetine başlarken üzerlerinde bulunan alet ve edevatlar: demir aletler, esbablar, klavye, işlik, bakraç, çuy, balta, burgu, demir mevmin, maden takkesi, balatna, ham, hunta, işlaka ve mumdur. Bir maden işçisinin bunlar olmadan kuyulara inmesi yasaktı. Bu aletlerle donatılmış gruplardan her biri maden cevheri bulunduğunu tahmin ettiği yeri işaretler ve burada çalışmaya başlardı. İlk iş olarak cevherin üzerinde bulunan toprağı atmaktı. Cevheri buluncaya kadar hafriyat gerçekleştirilirdi. Bu hafriyattan sonra yer altına doğru mağaralar derinleşirdi ki bu derinliğin bir sınırı yoktu. Yer altında mağaralar sağa sola ve değişik yönlere yine 8 kulaçlık bir genişlik çerçevesinde genişlerdi. Bu şekilde yer altında genişleyen mağaralarda veya galerilerde madenciler çekiç veya murçlar ile yerinden kopardıkları cevherleri tahta veya sacdan yapılmış küreklerle yine tahtadan yapıma tekneler veya torbalar sayesinde dar yerlerden geçirerek açık yerlere taşırlandı. Çalışmaların aydınlıkta yürütülmesi için mum ile yanan kandiller yakılırdı. Bu şekilde yer altından açık alanlara çıkarılan cevher dolaplardan istifade edilerek yeryüzüne çıkarılırdı⁵²¹.

Osmanlı İmparatorluğunda mevcut bütün miri madenlerde faaliyet süresi genelde yaz mevsimini içerisine alacak şekilde belirlenirdi. Üretim zamanı 21 Mart ile 7 Kasım arasındaki yedi buçuk aylık bir zaman dilimi olarak belirtilmiş ise de genellikle 6 Mayıs ile başlayıp Kasımda sona ermekte idi. Sürenin bu şekilde belirlenmesinde başlıca amacın kış mevsiminin doğurduğu zor şartlardan etkilenmemek olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü kış mevsiminde dağlık arazide bulunan

⁵²¹ Fahrettin Tızlak, *Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1780-1850)*, (Basılmış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ, 1991), s.163-164.

maden ocaklarına gidip gelmek buralarda cevher üretmek ve üretilen cevheri işleme fırınlarının bulunduğu yerlere nakletmek oldukça güçlü⁵²².

İzmir'deki madenlerin üretim yapısına baktığımızda düzenli bir şekilde cevher çıkarılan maden çok azdır. Genelde belli aralıkla kesintiye uğrayarak çıkarma işlemi yapılmıştır. Bu kesintiler bazen savaşlar yüzünden bazen de maden de bulunan cevherin miktarı ya da cevherin yönleri doğru hesaplanamaması sonucu madende birkaç yıl çıkarma işlemi yapıldıktan sonra maden boş bırakılmasından kaynaklanıyordu. Bu madenlerden biri de Çinilikaya antimuan madenidir. Maden de üretim kesintiler şeklinde yapıldı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra madende çalışmalara ara verilmiştir. Ülkedeki savaşların bitimiyle maden ocağı Cumhuriyet döneminde el değiştirerek tekrar çalışmaya başladı. Fakat bu dönem içerisinde de çalışmalar umulduğu gibi gitmedi. Maden Ocağında 1887-1896 tarihleri arasındaki üretimde yıllara göre artışlar ve azalmalar olmasına rağmen üretim düzenli şekilde yapılmıştır. 1887 tarihinde 235 ton, 1888 tarihinde 511 ton, 1889 tarihinde ise 656 ton antimuan madeni üretimi yapıldı. Anlaşıldığı üzere bu üç yılda düzenli olarak maden üretiminde bir artış yaşandı. Bu yıllardan sonraki 1890 tarihinde 949 ton, 1891 tarihinde 796 ton, 1892 ve 1893 tarihlerinde ise 950 ton üretim sağlandı. Verilen bu üç yıl madenden en fazla istifade edilen yıllardır. Bu hızlı artıştan sonra üretimde ani bir düşüş gerçekleşti, 1894-1895 tarihleri arasında 230 ton, 1896 tarihinde ise 402 ton üretim yapılabilirdi. Bu hızlı düşüşün sebebi madenin sürekli el değiştirmesi gibi görünüyor. Maden bir müddet kişiler arasında el değiştirdikten sonra Smyrna Antimony Şirketi'ne devr edildi. Fakat bir şirkete devr edilmesine rağmen madende düzenli bir üretim yapılmadığından 1940 yılında maden de arama çalışmalarını Maden Tetkik Arama Enstitüsü üstlendi⁵²³.

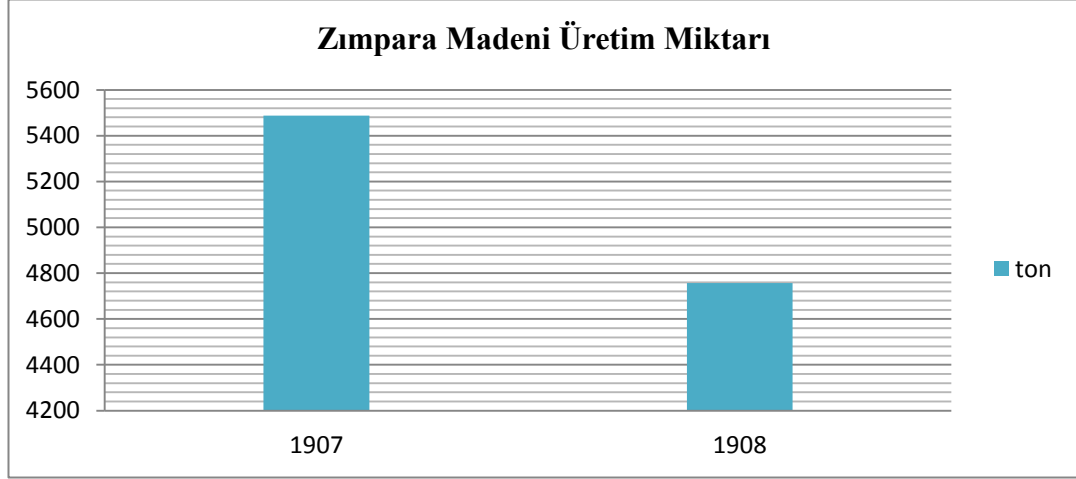
İzmir düşünüldüğünde düzensiz olarak maden üretimi sadece antimuan madenine özgü değildi. Bu şekilde üretim en bariz olarak zımpara madeninde görüldü. Bu durum Osmanlı Hükümetlerinin maden politikalarını düzgün şekilde takip etmemesinden kaynaklanıyordu. Devletin, madenleri sadece para kaynağı olarak görmesi sonucunda her bulunan maden gelişigüzel fazla para harcanmadan talan şeklinde açıldığı gibi maden yatağındaki rezervin ne miktarda olduğu ve

⁵²²Mustafa Altunbay, *Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidereskapi*, (Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı İstanbul 2010), s.132.

⁵²³ *Etibank Bülteni*, Sayı: 100-101, (Temmuz-Ağustos 1988), s. 20.

damarlarının ne yönde ilerlediği Maden İdaresi tarafından tam olarak tespit edilmeden üretime başlıyordu. İkinci Meşrutiyet döneminde zımpara üretimi şu şekildedir:

Grafik: 1: Zımpara Madeni Üretimi (1907-1908)

Kaynak: Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti İstatistik İdaresi, *1324 Senesi Maadin İstatistiği*, İkinci Sene, (Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası 1326), s. 42-43.

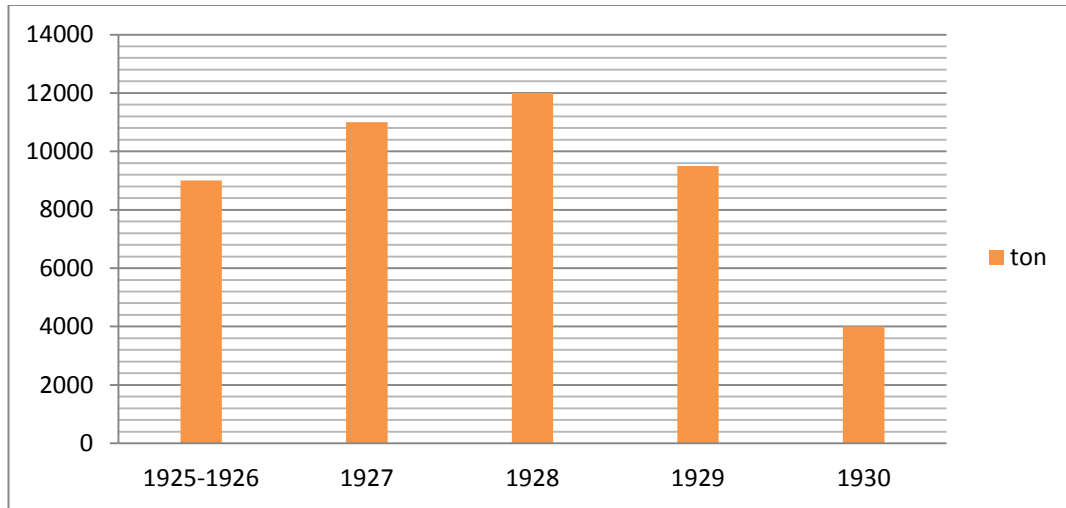
Yukarıdaki grafik incelendiğinde zımpara madeninde sadece iki yıla bakarak bile durumun ne kadar vahim bir durumda olduğunu anlayabiliriz. Bir yılda madenlerdeki üretim yarı yarıya düşmüştür. Bunun sebebini kötü ve düzensiz üretimin yanında talan şeklinde her parlayan ve bulunan madenin rezervinin ne kadar olduğuna bakılmaksızın hemen üretime geçilmesine bağlamaktayız.

Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan dönemde maden ocaklarının bir kısmı millî şirketler tarafından işletilmeye başlandı. Ülkede terk edilen ocakların bir kısmı yeni kurulan millî şirketlere verilerek faaliyete geçirilmeye çalışıldı. Fakat İzmir'de kurulan millî şirketlerin madencilik alanındaki varlıkları uzun ömürlü olmadı. Bunun sebepleri arasında maden sahiplerinin madencilik alanındaki tecrübesizliği ve maden çıkarma maliyetinin yüksek olması yatmaktadır. Osmanlı Devleti şehirde mevcut olan yabancı maden şirketlerinin çalışma sistemlerine fazla engel olmadığı gibi madende çalışan yabancı işçilerin yanına birer Türk işçi vererek onların bu işi öğrenmesini de sağlayamamıştır. Osmanlı Devleti'nin bu anlayışa sahip olması sonucunda Cumhuriyet döneminde gerçekleşen millileştirme başarı olamadı. Bunun sonucunda milli şirketler teker teker kapandı ve Cumhuriyet öncesinde var olan yabancı devletlerin tortuları tekrar iş başına geldi.

Maden ocaklarında kullanılan teknoloji dönemine göre geri kalmıştır ve madencilikte ileri gitmiş ülkelerin sahip oldukları teknolojiden oldukça uzaktır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Osmanlı döneminden kalma maden arama ve çıkarma yöntemleri takip edildi. Anlaşıldığı gibi bu dönemde Türkiye'nin kendisine has bir maden teknolojisi veya geliştirdiği bir yöntem olmadı. Dışarıdan getirilen teknolojiden yararlandı⁵²⁴. Ocakların yenileştirilmesi ve modernleştirilmesi için belli bir para ve masrafa ihtiyaç duyulduğundan madenciliği elinde bulunduran münferit teşebbüsler ve maden şirketleri bu sorumluluktan kaçarak ucuz usullerle madencilik faaliyetlerini sürdürmeye çalıştılar⁵²⁵.

Bundan başka maden şirketleri işlettikleri maden ocaklarında üretimi seri olarak gerçekleştirmek ve üretimi artırmak amacıyla gerekli tesisatları ve araçları kurmak durumunda olmalarına rağmen, Türkiye'de bu tür tesisatların inşası yapılmadığı gibi bu araçları işletebilecek işçilerde yoktu. Bunların sonucunda ortaya çıkan eksikliklerle madenlerde modern sistemler yapılamadı. Buradan da görüldüğü gibi devletin madenlerle ilgili her türlü mevzuatı oluşturduğu ancak denetleme yapmadığı görülür⁵²⁶. Cumhuriyet döneminde zımpara madeni üretimi şu şekildedir:

Grafik: 2: Zımpara Madeni Üretim Miktarı (1925-1930)

Kaynak: *Türkiye İktisat Mecmuası*, 12 Kasım 1923, s. 343.

⁵²⁴ Bilgin, a. g. e. , s.8.

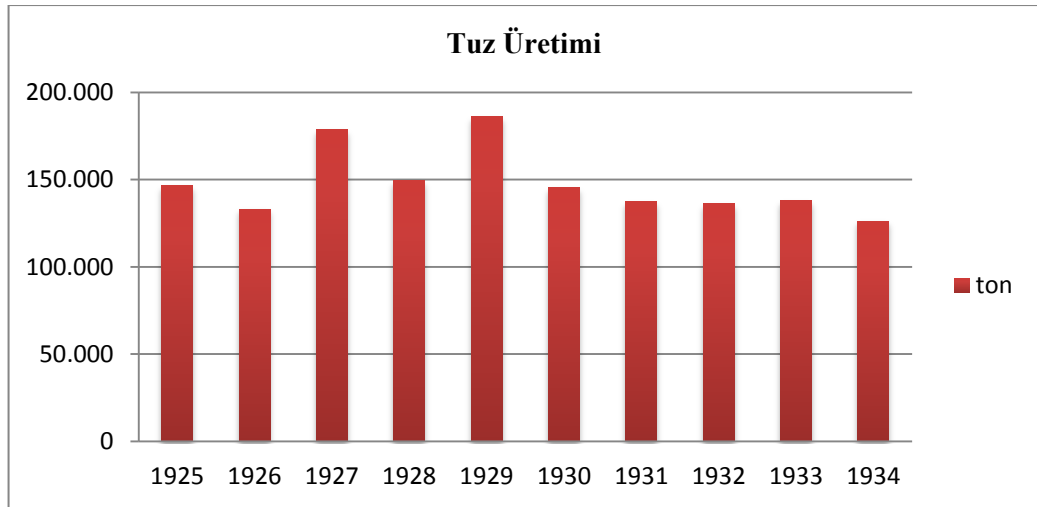
⁵²⁵ Güven Önal, "Üretim Aşamasında Madenciliğin Sorunları", *Madenciliğimizde Sorunlar ve Çözüm Önerileri Paneli*, 22-23 Mart 1997, İzmir, s.33.

⁵²⁶ Önal, a. g. m., s. 34.

Yukarıdaki grafikte görüldüğü gibi bu bölgedeki zımpara madeni üretimi Osmanlı dönemindeki üretim miktarıyla karşılaştırıldığında oldukça artmış olduğu görülmektedir. Bu üretim fazlalığında teknolojinin önceki döneme göre daha iyi olması ve madenlerin düzenli olarak çalıştırılmasından kaynaklanmaktadır. Grafikten anlaşılacağı üzere zımpara madeni üretimi Cumhuriyet döneminde devletin takip ettiği ekonomi politikaları sonucunda hızla yükselmeye başladı. Dünyada meydana gelen 1929 iktisat buhranından Türkiye’de bulunan maden ocakları da etkilendi. Buhrandan önceki sene maden üretimi 12.000 ton iken buhran döneminde 9.500 tona 1930 senesinde ise 4.000 tona kadar gerilediği görüldü. Maden üretimindeki 1930 yılındaki düşüş grafik 2 de verilen 1908 tarihindeki üretim seviyesinden daha aşağıda olduğu görülmektedir. Bu da buhranın madencilik alanında şiddetli hissedildiğini göstermektedir.

İzmir’deki madencilik faaliyetleri izlendiğinde en düzenli üretim tuz da meydana geldi. Foça Çamaltı Tuzlasında üretim her sene daha iyi seviyelere ulaştığı gibi tuzlada tuz yığınları birikti ve ülkenin en önemli ihraç mallarından biri oldu.

Grafik: 3: Çamaltı Tuzlasında Tuz Üretimi (1925-1934)

Kaynak: *Ulus*, 29 Ekim 1935.

Grafikte de görüldüğü gibi Çamaltı deniz tuzundan çıkarılan tuzdan çok iyi verim elde edildi. Tuzlada düzenli üretim yapılmasının yanında üretim miktarı da oldukça yüksektir. Tuz, birçok devlete ihraç edilerek devletin o dönemde en önemli ihraç mallarından biri olmuştur. İncelediğimiz diğer cins madenlere nazaran tuzla, 1929 dünya ekonomik buhranında en yüksek üretimine ulaşarak o sıkıntılı dönemde

bile ülkenin ihracat malları arasına girdi. Tuzlada zaman zaman üretimde azalmalar görülmesine rağmen önemini kaybetmedi.

İzmir’de zımpara ve tuzun haricinde cıva madeninin üretiminde özellikle 1930’lardan sonra bir artış görüldü. Ödemiş Halıköy cıva madeninin Etibank tarafından rezerv çalışmaları yapılarak 1940 yılında üretime başlanmasıyla cıva üretimi hızla artış gösterdi⁵²⁷. Karaburun Ahırlı cıva madeninde 1931 senesinde Ocak ayında 61, Şubatta 50, Mart ayında 25, Nisanda 54, Mayıs’ta 26, Haziranda 17 ve Temmuz ayında 1 şişe cıva üretimi yapıldı. Madenden elde edilecek cıva takriben 15.000 şişeye tekabül ediyordu. Bu suretle senede 1500 ila 2000 şişe üretim yapılacağı tahmin edilmekle beraber daha 8 sene madende çalışma imkânı vardı⁵²⁸.

2- Maden Üretiminin Vergilendirilmesi

Osmanlı Devleti’nde madenler hangi tarz ile yönetilirse yönetilsin üretilen ürünlerden belirli bir oranda devlet adına aynı olarak vergi alınırdı. İmtiyaz fermanı olarak maden işletenler maden üretimi ile ilgili iki çeşit vergi ödemekle mükelleftiler. Bunlardan biri *Resm-i Mukarrer*, üretime tahsis edilen araziye karşılık olmak üzere dönüm veya cerib başına her sene Mart ayı başında tahsil edilirdi⁵²⁹. Bu vergi, bir dönüm / cerib arazi için 1906 Nizamnamesi’nde 10 kuruş olarak belirlendi⁵³⁰.

Resm-i mukarrer, maden imalatına ayrılan araziye karşılık olduğu için, maden de imalata ara verildiği zamanlarda bile tahsil ediliyordu. Bu verginin alınmaması imtiyazın feshine veya mültezimin madendeki üretimi sona erdirdiğini resmen bildirmesine bağlıydı. Mülk olan mahaller ile evkaf-ı sahihadan olan arazinin resm-i mukarreri toprak sahibine, miri arazi ve tahsisat şeklinde olan vakıf arazilerindeki madenlerin resm-i mukarreri ise devlete aitti. Mültezimlerin resm-i mukarreri her sene Mart ayının başında, Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti veznesine veya vilayet mal sandıklarına teslim etmeleri gerekiyordu. Devlet, zamanında ödenmeyen resm-i mukarrer için senelik %9 gecikme faizi uygulardı. Resm-i Mukarrer ancak imtiyazın feshi ya da mültezimin üretimi durduğunu resmen bildirmesi halinde durdurulurdu⁵³¹.

⁵²⁷ *Etibank Bülteni*, S:10, (Mart 1978), s.3.

⁵²⁸ *BCA*. 310. 10. 00. 35. 1423. 1988. 505.

⁵²⁹ *Ahenk*, 27 Temmuz 1915; *Nevsal-i Ziraat ve Ticaret*, (Dersadet:1330), s.338.

⁵³⁰ *1906 Maden Nizamnamesi*, Mad: 49.

⁵³¹ Keskin, *a. g. t.*, s. 188.

İzmir Vilayeti'nin Ödemiş kazasının Mescitli köyünde 8 Nisan 1890 tarihli fermanla İngiltere Devleti tebaasından William Rees ve Tomas Boden Rees'e ait olan antimuan madeninin 1918-1925 yıllarına ait resm-i mukarreri şöyledir:

Tablo 5: Ödemiş Mescitli Antimuan Madeni Resm-i Mukarreri (1918-1925)

TARİH	LİRA	KURUŞ
6 Nisan 1918	57	00
22 Ekim 1919	60	00
1920	işgal senelerine aittir.	00
1921		00
1922		00
1923		00
25 Mart 1925	65	00
Yekûn	61	00
	414	00

Kaynak: BCA. 310. 10. 00. 35. 1432. 1997. 587.

Rees ailesi görüldüğü gibi madenin resm-i mukarrerlerini savaş yıllarında dahi düzenli olarak ödemiştir. İşgal senelerinde madenden alınan resm-i mukarrer miktarları aynı şekilde alındı. Savaşın son bulmasıyla birlikte resm-i mukarrer ücretlerinde bir artış gözlemlendi. Bunda en önemli sebep yeni kurulan devletin daha yeni savaştan çıkması sebebiyle giderlerinin karşılanması için bir fiyat artırımına gitmesidir.

İzmir'de vergi borcu düzenli olarak ödenen madenler olduğu gibi ödenememesinden dolayı sürekli faiz alarak vergisi artan madenlerde vardır. Bunların arasında en dikkat çekenini ise Urla Kavacık-Efemçukuru simli kurşun madenidir. 1930-1938 yılları arasında faiziyle beraber 5.242 lira 93 kuruş resm-i mukarrer borcu bulunmaktadır. Madenin borcu tahsil edilemediğinden madenin imtiyazı İktisat Vekâleti tarafından fesh edildi⁵³².

Maden mültezimlerinden alınan ikinci vergi olan *Resm-i Nisbiye*, madende bir sene boyunca meydana gelen maden hâsılatı üzerinden hesaplanırdı. Bu vergi, madenin yıllık üretiminden masraflar çıkarılmadan %1'i ve %5'i geçmemek üzere alınırdı⁵³³. Lüle taşı ve zımpara madenleri bunların dışında olup bu madenlerin vergileri Maden İdaresi tarafından belirlenirdi. Madencilikteki 1887 ve 1906 yıllarındaki düzenlemeler ile bakır, kurşun ve kömür gibi kuyu ve mağara açılarak çıkarılan madenler için %1-5'i arasındaki oran muhafaza edilirken zımpara, krom,

⁵³² BCA. 310. 10. 00. 09. 363. 537. 805.

⁵³³ 1906 Maden Nizamnamesi, Mad: 50.

lüle taşı, petrol, zift ve petrol gibi damar halinde olmayıp yığın halinde bulunan madenlerden %10-20 arasında vergi alınması öngörüldü⁵³⁴. Maden İdaresi vergileri aynı ve nakdi almakta serbestti⁵³⁵. Maden işletenlere vergi ve cezaları ödemesi için valilik tarafından iki ay süre verilirdi. Bu süre içinde mültezim vergi ve cezaları ödemediği takdirde madendeki taşınır mallar mahkeme tarafından zapt edilip satılarak vergi ve cezaların tahsili yoluna gidilirdi⁵³⁶. Resm-i mukarrer ve resm-i nisbiyenin tahsili vilayetlerin yetkisi dâhilindeydi ve vilayet maden memurları tarafından toplanırdı⁵³⁷. 1 Ekim 1928'den 31 Mart 1940 tarihine kadar olan Kavacık-Efemçukuru simli kurşun madeni resm-i nisbi resim tarifeleri şu şekildedir;

Tablo 6 Kavacık-Efemçukuru Simli Kurşun Madeni 1928-1940 Yıllarına Ait Resm-i Nisbiyesi

Nisbi Resim Devreleri	% 5' den Nisbi Resmi - Kuruş
1 Ekim 1928 - 31 Mart 1929	481,5
1 Nisan 1929 - 30 Eylül 1929	466,5
1 Ekim 1929 - 31 Mart 1930	557,0
1 Nisan 1930 - 30 Eylül 1930	536,0
1 Ekim 1930 - 31 Mart 1931	433,5
1 Nisan 1931 - 30 Eylül 1931	357,0
1 Ekim 1931 - 31 Mart 1932	135,5
1 Nisan 1932 - 30 Eylül 1932	217,5
1 Ekim 1932 - 31 Mart 1933	133,5
1 Nisan 1933 - 30 Eylül 1933	115,5
1 Ekim 1933 - 31 Mart 1934	127,5
1 Nisan 1934 - 30 Eylül 1934	135,0
1 Ekim 1934 - 31 Mart 1935	231,65
1 Nisan 1935 - 30 Eylül 1935	209,35
1 Ekim 1935 - 31 Mart 1936	-----
1 Nisan 1936 - 30 Eylül 1936	373,90
1 Ekim 1936 - 31 Mart 1937	317,30
1 Nisan 1937 - 30 Eylül 1937	392,00
1 Ekim 1937 - 31 Mart 1938	523,10
1 Nisan 1938 - 30 Eylül 1938	380,60
1 Ekim 1938 - 31 Mart 1939	296,60
1 Nisan 1939 - 30 Eylül 1939	273,90
1 Ekim 1939 - 31 Mart 1940	259,80
Yekûn	6954,20

Kaynak: BCA. 310. 10. 00. 09. 317. 408. 30.

Tabloda görüldüğü gibi 1932 yılından sonra resm-i nisbiye miktarında yüksek bir düşüş yaşandı. Bu düşüşte devlet tarafından uygulanan iktisat

⁵³⁴ Mehmet Rauf, "Servet-i Madeniyemiz", *İkdam*, 13 Nisan 1909.

⁵³⁵ 1868 Maden Nizamnamesi, Mad: 41.

⁵³⁶ 1887 Maden Nizamnamesi, Mad: 50.

⁵³⁷ 1906 Maden Nizamnamesi, Mad: 54.

politikalarının etkisi oldu. Bu düşüş 1934 yılına kadar devam etmesine rağmen bu tarihten sonra resm-i nisbiye oranının yükselmeye başladığı görüldü. Madenin 22 aylık resm-i nisbiye ücreti 316 lira 10 kuruş olarak hesaplandı. Hesap yapılırken Balya simli kurşun madenin satış formülü uygulanmıştır⁵³⁸.

Madenlerde cevherin saflığının anlaşılması için bir miktar numune Maden İdaresi'ne gönderilerek burada tahlil memuru tarafından ayrıştırılırdı. İşlem sonunda elde edilen sonuç bir rapor ile ilgililere bildirilirdi. Yapılan bu iş karşılığında mültezimden madenin cinsine göre azamî 5 liraya kadar çıkabilen bir ücret talep edilirdi. Maden imalatına ayrılan arazinin askeri açıdan bir sakınca yaratıp yaratmadığını belirlemek için keşif sırasında gönderilen harita incelenir, haritadan kesin bir kanaat oluşmazsa Seraskerlikten gönderilen bir subay araziye bizzat kontrol ederdi. Bu uygulama karşılığında mültezimlerden *Keşf-i Askerî Harcı* adı altında 25 lira alınır⁵³⁹. Babıâli memurlarının özlük haklarını artırmaya yönelik olarak kurulan *Teshilât Sandığı* için maden imtiyazlarından alınan harç da bu kesintilerden biri idi. Mültezimler her maden için bir defaya mahsus sandığa 20 lira ödüyorlardı. Yine XIX. yüzyıl sonlarındaki maden ihalelerinden *İşkân-ı Muhâcirîn İanesi* olarak 100 lira, devletin kendi kaynakları ile yapacağı *Hicaz Demiryolu*'nun masraflarına aktarılmak üzere 100 lira, ordunun silah cephane ve diğer masraflarına kaynak sağlamak için *Teçhizât-ı Askeriye İanesi* adıyla maden gelirlerinden %5-10'u arasında bir pay tahsil ediliyordu. Ayrıca *Darülaceze* için maden hâsılatının her 100 kuruşundan 5 para ödenmesi gerekiyordu⁵⁴⁰. İzmir'de çıkarılan bütün madenlerden isimleri geçen bu vergiler alınmasına özen gösterilerek, vergiler ödenmeden mültezime imtiyaz verilmemiştir.

Bir sefere mahsus olsa bile bu kesintilerin madencilikle ilgisi bulunmadığı gibi, maden nizamnamesinde bu grupta yer alan harçların tahsiline müsaade eden bir hüküm de yoktu. Harçların tahsiline devam edilmesi mültezimlerin maden sahalarından çekilmesine ve madenlerin boş kalmasına neden olabilirdi. Bu nedenle üretimle ilgisi olmayan Babıâli Teshilât Sandığı İanesi ile İşkân-ı Muhâcirîn İanesi 22 Temmuz 1909 tarihli irade ile kaldırıldı. Hicaz Demiryolu ve Teçhizât-ı Askeriye İanesi'nin ise bir yıl daha tahsili uygun görüldü. Böylece maden mültezimleri önemli

⁵³⁸ BCA. 310. 10. 00. 09. 317. 408. 30.

⁵³⁹ Keskin, a. g. t. , s.191.

⁵⁴⁰ Keskin, a. g. t. , s. 191-192.

bir mali yükten kurtuldular⁵⁴¹. Görüldüğü gibi madenlerden yüksek miktarda vergi alınıyordu. Madenlerden alınan bu vergilerin yüksek olmasından dolayı madenlerin düzenli bir şekilde çalıştırılması için iskeleye 3 saatten fazla uzakta bulunanlardan resim alınmaması gündeme geldi⁵⁴².

Savaş zamanlarında vergilerin ödenmesinde sorunlarda yaşandı. Bu sorunlardan en bariz olanı Tire'nin Halkapınar köyünde bulunan ve Alber Yaşova'ya ait zımpara madeninde yaşanan olay 1930 senesinde mahkemeye intikal etti⁵⁴³. Alber Yaşova'nın avukatı Milaslı Gat Franko Bey İktisat Vekâleti'ne dava açtı. Davanın sebebi madenin savaş yıllarına ait ödenen vergi ücretlerinin Alber Yaşova'ya geri iade edilmesini sağlamaktır. Yaşova, o yıllarda İzmir Limanı'nın kapalı olması ve maden amelesinin silâh altına alınmasıyla madeni işletmemiş bulunduğu için o yıllarda ödediği miktarın kendisine geri ödenmesini istedi⁵⁴⁴. İktisat Vekâleti ise mahkemeye yaptığı savunmada maden nizamnamesinin 49. maddesinin ikinci fıkrasında geçen "*imalat tatil olunca bile ihalenin fesh olunduğu veya mültezim tarafından resmen terk ve kasid idildiği güne değin iş bu resmin her sene itası meşruttur*"⁵⁴⁵ ifadesiyle resm-i mukarrerin her sene ödemeye mecbur olduğunu savunmasında dile getirdi. Ayrıca işgal sırasında vergiler, işgal eden devlet tarafından tahsil edilir diğer devletin o arazide hâkimiyet hakkı kalkardı. Hâlbuki harp seneleri için bu sebepler olmadığı anlaşılmasıyla İktisat Vekâleti resmin tahsilinin maden nizamnamesi hükmüne uygun olduğunu ve geri ödenmesinin mümkün bulunmadığı için talebin mahkeme tarafından reddedilmesini istedi. Bunun üzerine Alber Yaşova'nın talebi 22 Temmuz 1933 senesinde reddedildi⁵⁴⁶.

Osmanlı Devleti zamanında madencilik faaliyetleri ile ilgili olarak madenlerin bulunup çıkarılması ve en verimli şekilde işletilmesini sağlayacak devletin ciddi bir programı olmadı. Bununla birlikte ekonomisine büyük katkıları olacak bu zengin kaynakların değerlendirilmesini sağlamak amacıyla zaman zaman ama yeterli olmayan düzenlemeler yapıldı. Madencilik büyük sermaye isteyen, riski yüksek, geri ödeme süresi oldukça uzun ve uluslar arası fiyat hareketlerinden etkilenen bir sektör olması sebebiyle eldeki imkânlarla bu sektörün yürütülmesinin

⁵⁴¹ *Düstur*, Tertip 2, C: 2, (Dersaadet: 1330), s.16.

⁵⁴² *İttihad*, 16 Haziran 1909.

⁵⁴³ *BCA*. 310. 10. 00. 09. 346. 479. 296.

⁵⁴⁴ *BCA*. 310. 10. 00. 09. 346. 479. 296.

⁵⁴⁵ *1908 Maden Nizamnamesi*, Mad: 49.

⁵⁴⁶ *BCA*. 310. 10. 00. 09. 346. 479. 296.

Osmanlı Devleti için hayli zor olduğu görüldü. Bu durumda devlet madenlerini yüksek fiyatlarla imtiyaza vererek onlardan vergi alma yoluna başvurdu. Cumhuriyet döneminde de vergiler konusunda çok değişiklik olmadı⁵⁴⁷.

Madenlerin diğer ülkelerle rekabet edebilmesi için vergilerde zaman zaman indirim yapıldı. Zımparadan alınan %10 verginin %1'e indirilmesi⁵⁴⁸ için İzmir'in önde gelen madencilerinden Buldanlızade Mustafa Bey ve Rişard Abbott Ankara'ya giderek İktisat Vekili Celal Bey ile görüştüler⁵⁴⁹. Anlaşıldığı kadarıyla bu görüşmelerden çok bir şey elde edilemedi. Verginin %1'e indirilmesi 1937 yılında gerçekleşti⁵⁵⁰.

B- MADEN TİCARETİ

1-İhracat

İmparatorluk genelinde görülen sömürgeleşme manzarası İzmir gibi merkezle yarış halinde bulunan Anadolu'nun batıya açık ihracat ve ithalat limanında daha belirgindi. Batı Anadolu bölgesinin beslediği İzmir aynı zamanda bölgenin dışarı ile olan ilişkilerinde bir köprübaşı konumundaydı⁵⁵¹. Ticaretin başlıca giriş-çıkış yeri de İzmir Limanıydı. Bölge, sanayileşen Avrupa karşısında bir hammadde kaynağı haline geldi. Belli seçilmiş malların üretimindeki artış iç talebin isteği ile değil dış piyasanın isteği ile ortaya çıktı⁵⁵².

İzmir'in önemli ihraç mallarından biri de madenlerdir. Elimizdeki belgelerden anlaşıldığı kadarı ile bu madenler içinde de zımpara taşı, tuz ve cıva ilk sırayı almaktaydı. Diğer madenlerin ihracı çok az seviyedeydi. Zımpara taşının en büyük alıcısı İngiltere idi. İzmir'de İngilizlerin elinde bulunan madenler İngilizler tarafından çıkartılarak yine İngilizlerin yaptığı demiryolları ile İngiltere'ye ihraç edilirdi. Madenin her aşamasında İngilizlerin eli vardı. Bu durumu direk emperyalizm ile anlatmak ne kadar doğru olduğu tartışılır. İzmir de yabancıların denetiminde açılan maden ocakları tüccarların kazanç kapısı olarak Osmanlı Devleti'nin kuralları içinde açıldı. Madencilik alanında kurulan bu şirketler her şeyi

⁵⁴⁷ İleri, a. g. t. , s.42.

⁵⁴⁸ *Yeni Asır*, 10 Şubat 1933.

⁵⁴⁹ *Yeni Asır*, 14 Nisan 1933.

⁵⁵⁰ *Ulus*, 30 Ocak 1937.

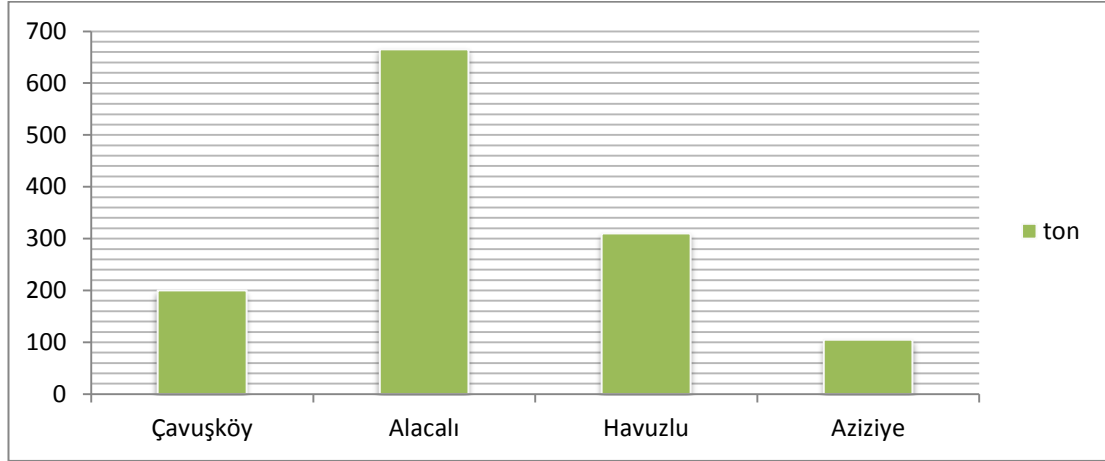
⁵⁵¹ Sürgevil, a. g. e. , s.18.

⁵⁵² Kütükoğlu, a. g. e. , s.506.

ile Osmanlı'ya tabidiler. Madenler, arz-talep ilişkisi bağlamında hangi devlet talep ediyorsa o devlete ihracat yapılıyordu. Buradan da anlaşıldığı gibi madeni talep eden İngiltere'nin her şeyi kurallar dâhilinde yaptığını görüyoruz.

Zımpara madenlerinden Birinci Dünya Savaşı ve onu takip eden Kurtuluş Savaşı'ndan önce 70 bin ton gibi mühim bir ihracat yapılırken, savaşlar yüzünden maden ocaklarında üretim durdu⁵⁵³. Maden ocaklarının sahipleri genelde İngiliz vatandaşıydı. Madenden çıkarılan cevherlerde direk İngiltere'ye gittiğinden savaş döneminde Osmanlı Devleti maden ihraç edemedi. Bu yüzden maden ocaklarında bu dönemde üretim yapılmadı. Kurtuluş Savaşı döneminde İzmir'den ihraç edilen zımpara miktarı şöyledir:

Grafik: 4: İzmir'den 1920 Yılında Avrupa'ya İhraç Edilen Zımparanın Miktarı

Kaynak: 1339 İzmir Vilayeti Orman ve Maadin İstatistiği, (İzmir: 1340), s.13.

Grafikte verilen Havuzlu ve Aziziye Kuşadası'na bağlıdır ve İzmir'in önemli zımpara ocaklarını barındıran yerlerindedir. Çavuşköy ve Alacalı Tire'ye bağlı olup en fazla zımpara çıkarılan yerdir. Görüldüğü gibi ülkede Kurtuluş Savaşı'nın gerçekleşiyor olmasından dolayı maden ocaklarından çıkan cevher miktarlarında bir azalma oldu. Bu yüzden ülkedeki ihracat seviyeleri de oldukça düşük seviyede gerçekleşti.

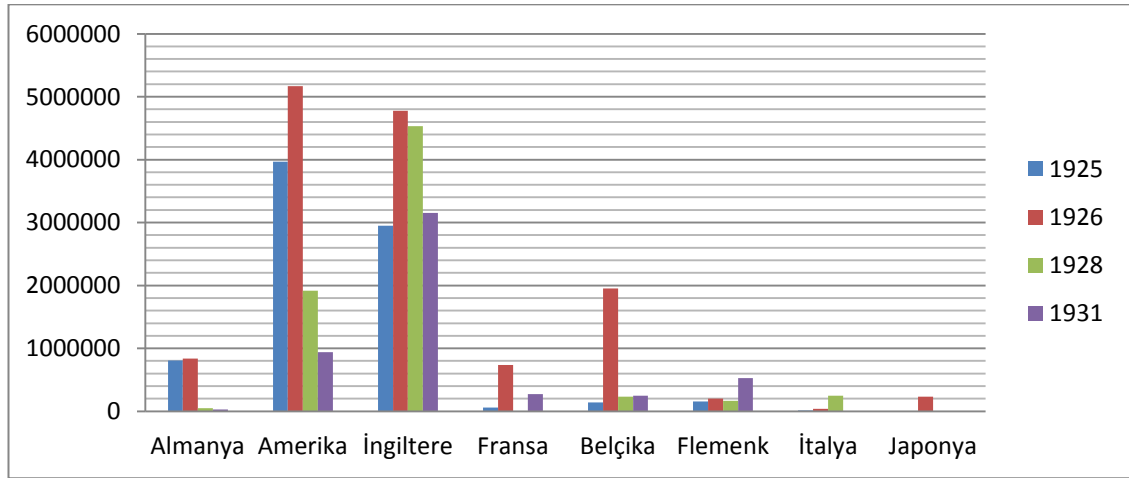
Savaşlardan sonra da madencilik birçok zorlukla karşılaştı. Büyük bir işçi kitlesini savaşlarda kaybetti. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra zımpara ihracatı 70 bintondan 9 bin tona düştü. Bu düşüşün sebeplerinden biride İktisat Vekâleti'nin

⁵⁵³ İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, S: 6, (Haziran 1930), s. 307.

zımpara ihracatının tonundan 370 kuruş gibi mühim bir resm-i nisbi almakta olmasıdır. Alınan vergi madenin ocaklarındaki değerinden değil de nakliye ücreti ve hükümete verilen verginin de dâhil olduğu iskelelerdeki değerinden alınıyordu. Böylece İktisat Vekâleti vergiden de vergi alımına gidiliyordu⁵⁵⁴. Bu da ihraç edilen maden miktarının azalmasına sebep oluyordu.

İzmir'den çıkarılan zımpara madeninin İngiltere dışında da alıcıları vardı. 1927 yılında Japonya Sefiri İstanbul'a geldiği sırada İzmir Ticaret ve Sanayi Odası'na gönderdiği bir mektupla şehirde bulunan zımpara madenleri hakkında bilgi edinmek istedi⁵⁵⁵. İzmir Ticaret ve Sanayi Odası'nın bu mektup üzerine Japonya Sefirine hitaben bir mektup yazıp yazmadığı dair bir kayıt bulunamadı. Fakat bir müddet sonra Japonya'ya zımpara ihraç edilmeye başlandı. Bu da İzmir Ticaret ve Sanayi Odası'nın Japonya ile bağlantıya geçtiğinin bir göstergesidir. Zımpara madeninin Japonya dışında başka ülkelere de ihracat yapıldığı gözlemlendi.

Grafik: 5: Zımpara Madeni İhracatının Ülkelere Göre Dağılımı (1925-1931)

Kaynak: *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, 1925, 1926, 1928, 1931 yılları arasındaki sayılarının muhtelif sayfalarından derlenmiştir.

Grafikte zımpara madeninin en büyük alıcısı İngiltere ardından da Amerika Devleti olduğu görülmektedir. Özellikle 1926 yılında zımpara ihracatında büyük bir yükseliş olduğu gözlemlendi. Takip edilen diğer yıllarda belli iniş ve çıkışlar olmasına rağmen 1926 yılı en kazançlı yıl oldu.

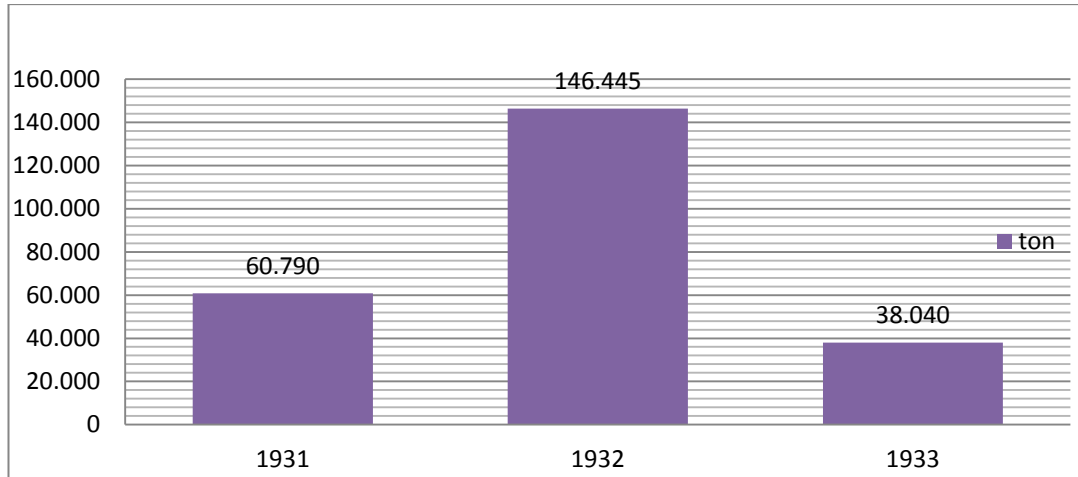
⁵⁵⁴ *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, Yıl: 5, Sayı: (6 Haziran 1930), s. 307.

⁵⁵⁵ *Anadolu*, 27 Şubat 1927.

Elimizdeki belgelerden anlaşıldığı üzere İzmir'deki zımpara madenciliğinde 1930'lu yıllarında üretiminde azalmalar görüldü. Gerçekleşen bu azalmalara rağmen şehirde belli bir miktar zımpara üretimi yapılarak ihraç ediliyordu. Bu döneme en iyi örneklerden biri İzmir'in Tire ilçesidir. Burada bulunan zımpara madenleri İngilizler tarafından çıkarılarak ihraç ediliyordu. İzmir'in Tire ilçesinden yapılan ihracat miktarı şöyle idi:

Grafik: 6: Tire'nin (1931-1933) Yıllarındaki Zımpara Madeni İhracatı

Kaynak: *Yeşil Tire Mecmuası*, 1 Aralık 1931 ve 1 Mayıs 1933 yıllarını içeren sayfaların muhtelif sayfalarından derlenerek hazırlandı.

Grafikte görüldüğü gibi zımpara madeni en fazla 1932 senesinde üretildi. Gösterilen yıllar içinde 1932 yılındaki ihracatın iki kat arttığı gözlemlendi. Fakat gösterilen üç yılın her ayında düzenli ihracat yapılmadı. Aylara göre artmalar ve azalmalar görüldü. Genellikle maden üretiminin yapıldığı Mayıs ve Kasım aylarında ihracat yapılırken kış aylarındaki şartlardan dolayı yüksek mevkiîlerde bulunan ocaklarda üretim yapılamadığından kış aylarında üretimin durmasıyla ihracatta duruyordu.

Belgelerden anlaşıldığı kadarı ile İzmir'in önemli ihraç mallarından biri de tuzdur. Çamaltı tuzlasından çıkan tuzlar iç piyasada satıldığı gibi büyük bir miktarı da ihraç ediliyordu. 1927 yılının Ağustos ayında Yugoslavya'ya 8.552 lira kıymetinde 3.250 ton, Yunanistan'a ise 6.652 lira kıymetinde 2.500 ton tuz ihraç edildi. Ağustos ayında toplam ihracat 15.177 lira olup 5.750 tondur⁵⁵⁶. 1928 senesinde ise Çamaltı iskelesinden İtalya'ya 10.997 lira kıymetinde 6,5 milyon kilo,

⁵⁵⁶ *Anadolu*, 16 Eylül 1927.

Yugoslavya'ya ise 86.548 lira kıymetinde 30 milyon kilo tuz ihraç edildi⁵⁵⁷. Yugoslavya Cumhuriyet Türkiye'sinden satın alınan tuzların tartılma işleminin de Braynslav Mateviç ile Konstantin Slavkoviç'i⁵⁵⁸ görevlendirdi⁵⁵⁹. 1929 ve 1930 senelerinde Yugoslavya'ya tuz ihraç edilmesine rağmen miktarı tespit edilemedi. Yugoslavya Hükümeti 1929 senesinde tuzları teslim almak için Mösyö Milutin Maystrovith'i görevlendirdi⁵⁶⁰. 1930 tarihinde ise Yugoslavya tuzları teslim alması için İnhisarlar Müfettişi Svetozar Petrovitch'i bu göreve getirdi⁵⁶¹. 1931 yılının Haziran ayında ise Selanik Limanı'na 15.539 lira değerinde 5.050 ton tuz sevk edildi⁵⁶². 1932 yılında tuz üretimi çok bereketli geçti ve 3 milyon lira gelir devletin kasasına girdi. Tuzlada 1932 senesine kadar her sene 100 bin ton üretim elde edildi⁵⁶³. 1932 senesinde ise 150.000 ton üretim sağlandı. Bu miktar tuzlanın şuana kadar gördüğü en yüksek miktardır⁵⁶⁴. Üretilen tuzların bir kısmı olan 15.000 300 lira kıymetindeki 6 milyon kilo tuz Temmuz ayında⁵⁶⁵, 3 milyon kilosu ise Ağustos ayında⁵⁶⁶ Yugoslavya'ya ihraç edildi. Tuzladan 1933 tarihinde 97.000 ton üretim sağlandı ve bunun 10.000 tonu ihraç edildi. 1934 senesinde 140.000 ton üretim yapılmasına rağmen ihracat yapılmadı⁵⁶⁷. 1935 senesinde 151.981.000 kilo tuzun satışı sağlandı⁵⁶⁸. 1936 yılında Japonya'ya mühim miktarda tuz ihracatı yapıldı. İlk olarak Neston adında bir Japon vapuru Marsilya'dan Çamaltı Tuzlasına geldiğinde 8.000 ton ve 3 Şubat'ta da başka bir gemi İskenderiye'den geldiğinde 10.000 ton tuz yüklendi⁵⁶⁹. 29 Haziran'da Yunan bandıralı Kate vapuru Çamaltı Limanına gelerek 8.000 ton tuzla yüklendi. Böylece Japonya'ya ihraç edilen tuzun miktarı 100 bin tonu buldu⁵⁷⁰. Çamaltı'ndan deniz tuzu satın alınması için konuşmalarda bulunmak üzere Yugoslavya tebaasından ve İskenderiye'de bulunan Port-Sait Salt Asson Ltd Şirketi direktörü olan Antoine İsovich Şubat 1936 tarihinde tuzlaya geldi⁵⁷¹. 1937

⁵⁵⁷ *Anadolu*, 23 Aralık 1928.

⁵⁵⁸ *BCA*. 30. 18. 1. 1. 30. 62. 11. 7237.

⁵⁵⁹ *BCA*. 30. 18. 1. 1. 30. 54. 19. 7085.

⁵⁶⁰ *BCA*, 30. 18. 1. 2. 3. 25. 18. 7950.

⁵⁶¹ *BCA*. 30. 18. 1. 2. 9. 11. 2. 8932; *BCA*. 30. 18. 1. 2. 4. 36. 13. 8166.

⁵⁶² *Anadolu*, 7 Temmuz 1931.

⁵⁶³ *Anadolu*, 29 Eylül 1932.

⁵⁶⁴ *Yeni Asır*, 26 Ekim 1932.

⁵⁶⁵ *Yeni Asır*, 9 Ağustos 1932.

⁵⁶⁶ *Yeni Asır*, 6 Eylül 1932.

⁵⁶⁷ Selçuk Trak, "Çamaltı Tuzlası", *Sesimiz Mecmuası*, Sayı:2, Cilt: 1, (1 Mart 1948), s. 11.

⁵⁶⁸ *Ulus*, 20 Mayıs 1937.

⁵⁶⁹ *Anadolu*, 22 Ocak 1936.

⁵⁷⁰ *Anadolu*, 30 Haziran 1936.

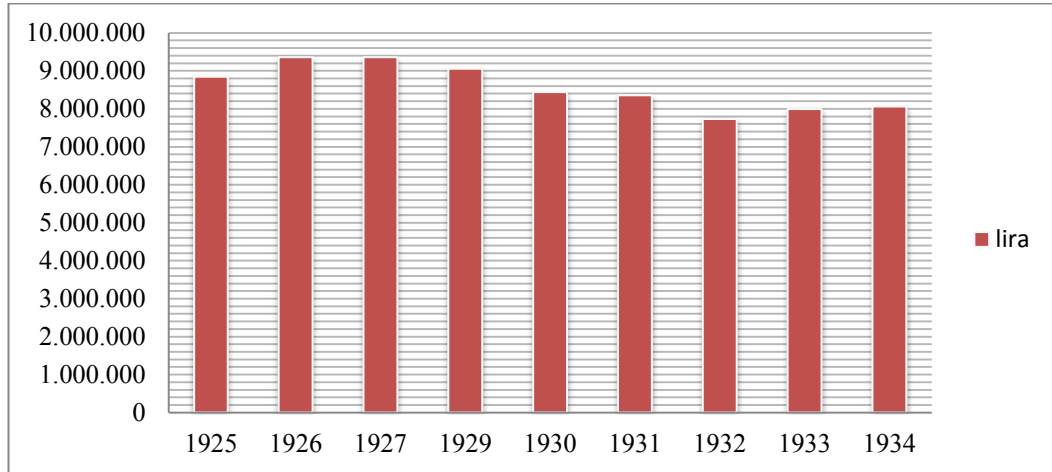
⁵⁷¹ *BCA*. 30. 18. 1. 2. 61. 10. 2. 39972.

senesinde, Çamaltı'nda bulunan bir Yunan vapuruna Japonya için 8.000 ton, Yugoslavya için de 16.000 ton tuz yüklenilerek gönderildi⁵⁷².

1929 Ekonomik Bunalımın yoğun olarak yaşandığı yer Ege Bölgesi oldu⁵⁷³. Bunun nedeni de Avrupa'nın alım gücünün azalmasıydı. Çünkü İzmir bir ticaret merkezi ve önemli bir liman kenti idi. Üretim Avrupa'ya ihraç edilen ürünlere dayanıyordu. Aynı zamanda Anadolu'dan gelen mallar da İzmir'den ihraç ediliyordu. Avrupa'nın alım gücünün azalmasıyla İzmir ticari bunalımın eşiğine geldi⁵⁷⁴. Tuzladaki tuz üretimi 1929 ekonomik buhranından etkilenmedi. Yüksek seviyelerde üretim yapıldı⁵⁷⁵. Fakat 1929 yılında tuzlardan yabancı ülkelere ihracatıyla ilgili gazete ve belgelerde bir yazı bulunmaması yabancı ülkelerin alım gücü düştüğünden tuzlardan ihracat yapamadıklarını göstermektedir. Bunun sonucunda tuzlarda üretilen tuzlar yurt içinde satışa sunulmuştur.

Tuz ihracatında Yugoslavya ve Çekoslovakya ilk sırayı almaktaydı⁵⁷⁶. Daha sonra bu ülkelerin arasına Japonya'da girdi⁵⁷⁷. Tuz ihracatından devlet yüksek seviyede gelir elde etti.

Grafik: 7: Tuzlanın (1925-1934) Yıllarındaki Gayri Safi Gelir Miktarı

Kaynak: *Ulus*, 29 Ekim 1935.

⁵⁷² *Anadolu*, 16 Aralık 1937.

⁵⁷³ Eyüp Özveren, "Büyük Buhranda Bir Liman Kenti: İzmir, 1929-1932", *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, Sayı: 6, (Mart 2003), s. 269.

⁵⁷⁴ Nuri Poyrazoğlu, *1929 Dünya Ekonomik Bunalımının İzmir'de Görülen Etkileri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2008), s.34,35.

⁵⁷⁵ *Ulus*, 29 Ekim 1935.

⁵⁷⁶ *Anadolu*, 3 Ocak 1936.

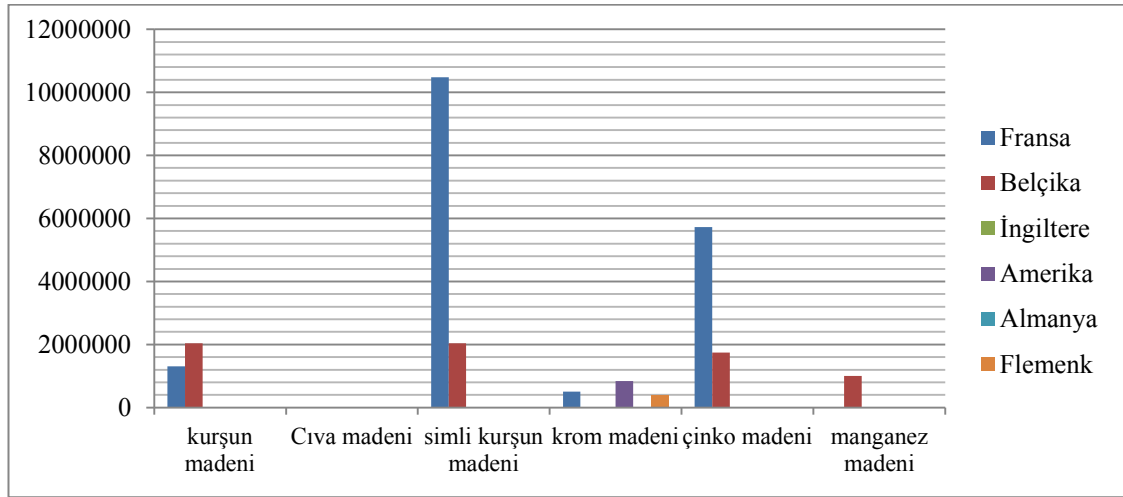
⁵⁷⁷ *Ulus*, 25 Ekim 1936.

Grafikten anlaşıldığı kadarıyla son yıllara göre tuzlanın gelirleri bir miktar azalsa da toplamda 84.624.162 lira gelir elde edildiği gözlemlendiği gibi üretim de büyük iniş ve çıkışlar gerçekleşmediği görüldü. Tuz Türkiye'nin en önemli ihrac maddelerinden biri oldu. Tuzdan sağlanan gayri safi gelir 1923 tarihinde 3.976.334 liraydı⁵⁷⁸. Görüldüğü gibi 1923 yılından 1925 yılına gelinceye kadar elde edilen gelirden büyük bir artış yaşandı. Bu artışta tuzlanın öneminin giderek daha kavranılması ve tuzlanın ıslahı için yapılan çalışmaların etkisi büyüktür.

Tuz üretimi 1927 yılında Hükümet'e geçtiği sırada tuzlada birtakım ıslah çalışmaları yapıldıysa da yeterli olmadı. Bir müddet sonra tuzlada tekrar ıslah çalışmaları ve yenilikler yapıldı. El değişiminden sonra yüksek seviyede bir gelirin sağlanmasındaki en önemli etken tuzlaları genişleterek ıslah etmeleri ve birtakım düzeltme ve yenilikler yapmalarıdır⁵⁷⁹.

Belgelerden anlaşıldığı üzere İzmir Vilayeti'nde zımpara ve tuzun dışında üretilen simli kurşun, manganez, kurşun, krom, cıva ve çinko madenlerinin ihracatı da yapılıyordu. Bu madenlerin ihracatı çok yüksek seviyelerde olmasa da birçok Avrupa ülkesinden rağbet görüyordu.

Grafik: 8 İzmir'de Üretilen Çeşitli Madenlerin Devletlere Göre İhracatı

Kaynak: *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, 1925, 1926, 1928 ve 1931 yıllarına ait veriler derlenerek hazırlandı.

Grafikten İzmir'de zımpara ve tuzdan sonra üretilen en önemli madenin simli kurşun madeni olduğu anlaşılmaktadır. Bu madenin en önemli alıcıları da

⁵⁷⁸ *Hâkimiyeti Milliye*, 10 Kasım 1934.

⁵⁷⁹ *Hâkimiyeti Milliye*, 10 Kasım 1934.

Fransa ve Belçika'dır. Diğer madenlerin ihracatı çok düşüktür. Zımpara madeninde etkin iki güç olan İngiltere ve Amerika'nın bu madenlere fazla rağbet etmediği görülür.

2- İthalat

Osmanlı Devleti'nde madenler hammadde olarak ihraç edilir, aynı madenler işlenmiş ürün olarak da ithal edilirdi. Ne Osmanlı ne de vilayeti olan İzmir incelediğimiz dönemde içerisinde veya öncesinde madencilik alanında sınırlı sayıda birkaç maden dışında ithalat yapmadığı ortadadır. İthalat yapılan madenlerden biri kömür diğeri ise genelde kükürttü. Zaman zaman bu madenler değişikliğe uğruyordu. Osmanlı ve İzmir'in en önemli ithal ürünlerinin başında madeni eşyalar geliyordu. İthalatının büyük kısmı bu ürünlere ayrılmıştı. Yabancı ülkeler Osmanlı ülkesinde üretilen ham maden ürünleri işlenmemiş şekilde satın alıp işlenmiş şekilde daha pahalı bir fiyata Osmanlı ülkesine tekrar satıyordu. Osmanlı Devleti bu madenleri kendisi işleyemediğinden parasının çoğunu ithalata yatırıyordu⁵⁸⁰.

Şehrin en başta ithal ettiği maden kömürüdür. Aydın ve Kasaba demiryollarının inşaatının bitimiyle İzmir ve çevresinde kömür ihtiyacında artış yaşandı. Osmanlı sınırları içindeki maden ocaklarından çıkarılan kömürün miktarı iç tüketimi karşılamayınca ithal etme yoluna gidildi⁵⁸¹. Demiryolu Şirketi'nin ihtiyacı olan kömür gümrüksüz olarak ithal ediliyordu. Gümrüksüz getirilen kömürün hazineyi zarara uğratmaması için devlet tarafından bütün önlemler alınmaya çalışıldı. Kömürün diğer bir kullanım alanı İzmir Hamidiye Vapur Şirketi'ne ait vapurlardı. Vapurlarda kullanılan kömürde demiryollarında olduğu gibi gümrüksüz ithal ediliyordu⁵⁸².

İzmir'de ithal edilen kömür miktarı oldukça yüksek seviyelerdeydi. 1908'de 22.023.623, 1909'da 19.765.348, 1910 senesinde 54.350.009, 1911'de 58.338.001, 1913 yılında ise 63.033.455 kilo kömür ithal edilmekteydi. Görüldüğü gibi ithalat yüksek seviyelerdeydi ve Ereğli kömür madenleri Osmanlı kömür ihtiyacını karşılamaya yetmediği buradan anlaşılmaktaydı. İzmir'in 1908 ve 1913 yılları arasında ithal ettiği bu kömür miktarına toplam 35.116.436 lira ödeme

⁵⁸⁰ Filiz Çolak, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Batı Anadolu'da Üretim ve Dış Ticaret (1908-1923)*, (Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, İzmir 2005), s. 97.

⁵⁸¹ Çolak, *a. g. t.*, s. 41.

⁵⁸² Yorulmaz, *a. g. t.*, s. 300-301.

yapmıştır⁵⁸³. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı döneminde Avrupa'dan kömür ithal edemediğinden gerek halk arasında kullanılan ısınma açısından gerekse fabrika ve ulaşımda kullanımı açısından zorluklarla karşılaşıldı. Devletin kömür ithal ettiği ülke İngiltere olduğundan savaş sırasında ithalat tamamen durmuştu. İşgal yıllarında İzmir Limanı ve Gümrüğünün Yunanlıların kontrolüne geçmesi bölge ticaretini kesintiye uğrattı. İzmir 1922'de tekrar Türklerin eline geçmesine rağmen yanıp ve yıkılan şehrin ticaret hayatının canlanması hemen gerçekleşmedi. Şehirde kömür ithalatı devam etti ise de önceki yıllara göre bir azalma olduğu bir gerçektir. İzmir'de bulunan linyit madenleri ve Soma linyitlerinin üretime geçmesiyle ithalatta bir azalma gerçekleşti.

C- MADEN NAKLİYATI

1- Kara Yolu Nakliyatı

Batı Anadolu'nun en önemli kenti durumunda olan İzmir, uzun zamanlardan beri Anadolu'dan gelen uzun mesafe kervan yollarının son liman yeri ve o zamanın ulaşım haberleşme ve üretim imkânlarına ve ekonomik örgütlenmesine göre belirlenmiş bir bölgenin dış ticaret merkeziydi⁵⁸⁴. Batı Anadolu'nun bütün yolları İzmir'de birleşmişti. İzmir körfezi her taraftan dağlar ile çevrildiği halde İzmir kenti birçok yollar ile iç kesimlerdeki kentlere en uygun şekilde bağlanırdı⁵⁸⁵.

Bölgedeki uzun mesafeye dayalı ticari taşımacılıkta develer kullanılırdı⁵⁸⁶. Deve taşımacılığı hem güvenlik hem de taşıma maliyeti açısından yeterli değildi. Bir deve günde ortalama otuz kilometre yol kat ederek, ancak 250-450 kilo yük taşıyabiliyordu⁵⁸⁷. Uzun mesafelerden gelen üretiminin limanlara taşınması hemen her dönemde önem taşıdı, böylelikle tarihi kervan yolları XIX. yüzyılda İzmir-Aydın Osmanlı Demiryolu yapılarına kadar önemini yitirmedi. Demiryolunun inşa edildiği tarihlerde Aydın civarında 10.000 deve ve 500 katırın taşımacılıkta kullanıldığı tahmin edilmektedir⁵⁸⁸. Bölgede kervanlarla yapılan taşımacılık hem zor hem de masraflıydı. Ayrıca bu şekilde yapılan taşımada oldukça önemli sayılabilecek

⁵⁸³ Çolak, a. g. t. , s. 66.

⁵⁸⁴ Mübeccel Belik Kıray "Az Gelişmiş Memleketlerde Şehirleşme Eğilimleri: Tarihsel Perspektif İçinde İzmir", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, S: 3, (1971), s. 472.

⁵⁸⁵ Darkot, a. g. m., s.1240.

⁵⁸⁶ Deve Kervanları Güzergâhı için Bkz. Ek. 13.

⁵⁸⁷ Ali Akyıldız, "Demiryolları ve Değişme (Batı Anadolu Örneği)" , *Yeni Toplum*, S: 1, (Mayıs-Haziran 1992), s.118.

⁵⁸⁸ Kurmuş, a. g. e. , s.52.

miktarda mal da ziyan oluyordu. Bölgedeki demiryolu hattının inşaatı devam ederken bu yarışı kaybedeceklerini anlayan deveciler işlerini bırakmaya başladılar⁵⁸⁹.

Demiryolunun yapımından sonra ise demiryolu ile deveciler arasında bir rekabet başladı. Devecilere olan ihtiyaç demiryolunun yapımıyla giderek azaldı. Bunun yanında devecilerin yüklerini zamanında yerine ulaştırılmamaları da bu durumda etkili olmuştu. Demiryolu bir seferde 800 develik yükü götürebilecek bir güce sahip olduğu için deveciler önemini zamanla kaybetti⁵⁹⁰.

Devecilerle Aydın demiryolu hattı arasında başlayan rekabetten sonra demiryolu şirketinin devecilere verdikleri zarardan dolayı bir tazminat ödemesi üzerine birbirleriyle anlaşma sağladılar. Böylece deve kervanları ile demiryolları birbirlerini tamamlayan bir ulaşım sistemi kurmayı başardılar⁵⁹¹.

Demiryollarının yapımı ile uzun mesafeye yönelik taşıma aracı olarak kullanılan deve kısa mesafe ve kısa zamanda kullanılan bir araca dönüştü. Deve kervanı sahipleri ile demiryolu kumpanyacıları birbirlerinden vazgeçmemektedir. Demiryolu şirketleri hatlarını inşa ederken bazı noktaları gözden kaçırmışlardır. Üretim merkezleri yakınlarından, yeryüzü şekillerinin imkân verdiği ölçüde doğu-batı güzergâhında oluşturulmuştur. Demiryolu hattı ikincil yol dediğimiz yerlere ulaşması oradaki malı demiryoluna getirmesi için kervanlara yani deveye ihtiyacı vardı. Ayrıca demiryolu hattı inşaatı 1856'da başlamışken liman inşaatı bundan 30 yıl sonra ancak başlamıştır. Bu da demiryolu ile gelen malın İzmir Limanı'na ulaştırılması için devenin kullanılmasını zorunlu hale getirdi⁵⁹².

Elimizdeki belgelerden anlaşıldığı kadarı ile İzmir'deki maden ocakları genellikle engebeli dağlarda bulunduğundan çıkarılan cevherler deve ve katırlarla en yakın demiryoluna getiriliyordu. Bu yüzden İzmir'deki maden taşımacılığında kervanlar önemini hiçbir zaman kaybetmedi.

⁵⁸⁹ Bülent Varlık, *19. Yüzyılda Emperyalizmin Batı Anadolu'da Yayılması*, (Ankara: 1976), s.48.

⁵⁹⁰ *Ruzname-i Ceride-İ Havadis*, 22 Aralık 1867.

⁵⁹¹ Mübeccel Belik Kıray, *Örgütlenemeyen Kent İzmir' de İş Hayatının Yapısı ve Yerleşme Düzeni*, (Ankara: 1972), s.13.

⁵⁹² Nezahat Belen, "Deve ve Yollar", *CIEPO*, 6. Ara Dönem Sempozyumu (Uşak: 14-17 Nisan 2011), s. 246,247.

2- Demir Yolu Nakliyatı

Sanayi Devrimiyle yaşanan dönüşümün dışında kalmasına rağmen 1838 İngiliz Ticaret Anlaşmasıyla dışa açılmaya başlayan Osmanlı Devleti, sahip olduğu hammaddeleri açık pazarlara aktarmada, mevcut kervan sisteminin yetersizliği karşısında dünyada taşımacılıkta en çok tercih edilen ulaşım aracı olan demiryollarının önemini hemen idrak etmiştir⁵⁹³.

Osmanlı yöneticilerine göre ülkede demiryollarının yapımıyla, üretim ve ticaret artacak, ithalat ve ihracattan alınan gümrük vergileriyle de hazineye katkıda bulunulacaktı. Böylece, demiryolu geçen bölgelerdeki zengin maden yataklarının işletmeye açılacağı, maden üretimi ve dolayısıyla bundan alınacak vergilerin de artacağı düşünülürdü. Ancak demiryollarının inşası için bilgi ve sermayeye ihtiyaç duyulduğundan ekonomik bakımdan devletin güçsüzlüğü çağdaş ulaşım sistemi olan demiryollarını devletin kendisinin yapmasına imkân vermedi⁵⁹⁴. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde yabancı şirketlere verilen imtiyazlarla demiryolu yapımına gidildi⁵⁹⁵. Bu durum demiryollarının ülkenin çıkarlarına göre değil, aralarında önemli rekabet olan emperyalist ülkelerin ekonomik ve siyasi çıkarları doğrultusunda inşa edilmesine imkân verdi⁵⁹⁶.

Ege Bölgesi eski çağlardan beri Anadolu'nun iç kısımlarını ege kıyılarına bağlayan ana ulaşım yollarının yer aldığı bir bölgeydi. Bölgedeki yollar Büyük Menderes ve Gediz vadilerini izleyerek doğu-batı doğrultusunda uzanmaktaydı⁵⁹⁷.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında İzmir ile iç bölgeler arasındaki mal akımını artırmak için yeni ulaşım teknolojilerine gerek duyulmaya başlandı. Bu amaçla İngiliz sermayesiyle yapılan İzmir-Aydın demiryolunun ilk kısmı 1861'de tamamlandı. İzmir-Aydın hattı bölgenin genellikle orta ve güney kesimlerini İzmir'e bağlıyordu. Maden kaynakları ve bazı tarımsal ürünler yönünden oldukça zengin olan kuzey kısımlarının İngiliz kontrolü altına alınması için 1860'larda harekete

⁵⁹³ Nuray Özdemir, *Cumhuriyet Dönemi Karayolu Politikası (1923-1960)*, (Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Ankara-2006),s.13.

⁵⁹⁴ İsmail Yıldırım, "Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 12, S: 1, (Elazığ: 2002), s.316.

⁵⁹⁵ *Demiryollarımız*, (Ankara: 1958), s.17.

⁵⁹⁶ Esin Kâhya, "Türkiye' de İlk Demiryolları", *Belleten*, C: 3, S: 202, Ankara, (1988), s.210.

⁵⁹⁷ Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, Cihan Özgün, "Batı Anadolu'nun Yol Ağı Araştırmaları- III İzmir'in Ardalanında Kervan Yolları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C: XXVI, S: 2, (Aralık 2011), s.528.

geçildi⁵⁹⁸. Yapılan çalışmalarla İngiltere İzmir'in kuzey kesiminin kontrolünü 1863 tarihinde sahip oldu⁵⁹⁹. Fransız sermayesiyle yapılan İzmir-Kasaba demiryolu da 1866'da işletmeye açıldı⁶⁰⁰. İzmir-Kasaba hattının işletmeye açılmasıyla XIX. yüzyılın ikinci yarısında tarımsal ürünleri ve madenleri Avrupa pazarlarında önem kazanmasıyla bu malların ihraç kapısı konumundaki İzmir ile art bölgesi arasında düzenli ulaşım bağlantıları da kurulmuş oldu. İzmir'in denize dik inen dağlar ile bunlar arasında yer alan ve İzmir kentinin kurulduğu alana doğru inen vadiler ve topografik yapısı ulaşım düzeninin şekillenmesinde de belirleyici bir etmendir.

İngilizlerin bölgede yapmış oldukları demiryollarıyla denize dikey inen iki verimli nehir vadisi boyunca uzanıp buraların tarım ve maden zenginliklerini İzmir Limanına indirmeye başladı⁶⁰¹.

Demiryolu şirketleri, demiryolunun yapımı sırasında Hükümete ait olan toprakları, madenleri ve ormanları bedava kullanabilecekti. Ayrıca demiryolunun işletmeye açılmasından sonra hattın 45 kilometre çevresinde bulunan madenleri az bir vergi vererek işletmek hakkına da sahip oluyordu⁶⁰². Böylece İzmir ve çevresinde maden aramaları talan şeklinde yapılmasına sebep oldu.

Osmanlı Devleti'nde demiryolu politikası Avrupalı emperyalist güçlerin ülkedeki nüfuz alanlarını dışa bağlamaya hizmet eden ve birbirleriyle bağlantısı olmayan bir demiryolu oluşturma şeklinde gelişti. Avrupalı devletlerin Osmanlı ülkesinde demiryolu yapmaktaki amaçları Osmanlı'nın tarım ürünleri ve yeraltı kaynaklarını ülkelerine taşımak ve kendi mamul mallarına pazar bulmaktı. Ayrıca Avrupalılar verimli ovaları Anadolu limanlarına ve oradan da Manchester, Marsilya ve Hamburg gibi Batı Avrupa limanlarına bağlamayı amaçlayan, dış ticarete dayanan bir demiryolu politikası izlediler. Osmanlı Devleti'nden demiryolu yapma imtiyazı alan her ülke kendi nüfuz alanını korumak için demiryollarını birleştirecek bir ağ oluşturulmasından dikkatle kaçınmıştır. Bu durum ülkede iç pazarın bütünleşmesi önünde büyük bir engel oldu. Birbirinden bağımsız şekilde gelişen demiryolları merkezi otoritenin tesisinde de sıkıntı yarattı. Bunun için ülke içinde aralarında bir ağ oluşturan yol şemasının kurulmasına ihtiyaç duyuldu. Demiryolları bu işlevi yerine

⁵⁹⁸ Varlık, *a. g. e.*, s.28.

⁵⁹⁹ A. D. Novıçev, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*, (Ankara:1979), s. 15.

⁶⁰⁰ Şenocak, *a. g. e.*, s. 40.

⁶⁰¹ Kıray, *a. g. e.*, s.13.

⁶⁰² Kurmuş, *a. g. e.*, s.38

getiremeyince bu görev karayollarına kaldı. Ancak yabancı sermaye için çekici olmayan karayolu yapımı yerel imkânlarla gerçekleştirilmeye çalışıldı⁶⁰³.

Demir yollarının inşasıyla, İzmir ile diğer bölgeler arasındaki mal akımı hızlanarak, İngiliz mallarının daha geniş bir alanda kolaylıkla satılması ve Osmanlı ham maddelerinin Avrupa'ya kolaylıkla akmasını sağlandı. İzmir-Aydın demiryolunun yapımından sonra bölgede çıkarılan zımpara krom linyit manganez gibi madenlerin önemi daha da arttı. Demiryolunun yapılmasında öncelikle Batı Anadolu'nun seçilmesindeki neden, gerek dışarıya açılabilme olanakların diğer bölgelere göre daha fazla olması, gerekse bölgede üretilen tarımsal ürünlerin ihraç edilebilme niteliğine sahip olması ve bölgede para-meta ilişkilerinin diğer bölgelere oranla daha fazla ve çabuk gelişmesindedir⁶⁰⁴. Özellikle İzmir'in bütün ulaşım yollarının birleştiği bir yerde bulunması şehrin bir ihracat-ithalat merkezi olmasına sebep oldu⁶⁰⁵.

Demiryollarının yapımı ile taşıma maliyetlerinin %76 azalması sonucu sanayi mallarının bölgenin iç kısımlarına hem de tarım ürünlerinin İzmir'e ucuz hızlı ve kolay getirilmesi sağlanıyordu. Hızlı ve ucuz taşıma olanaklarının doğması ile bölgede üretilen ürünlerin miktarlarında artış yaşandı⁶⁰⁶.

İzmir'de demiryolunun yapımıyla beraber nüfus hızlı bir şekilde artış gösterdi. Avrupalılar beraberlerinde sermaye, uzmanlık, üretim araçları ve yatırım planları gibi düşüncelerini de beraberinde getirdiler. Böylelikle İzmir ve hinterlandı XIX. yüzyıl boyunca dünyanın en seçkin kültürel ve ticari merkezlerinden biri haline geldi⁶⁰⁷.

Aydın demiryolunun yapımı sırasında demiryolu civarında bulunacak madenlerin keşfi konusunda Mösyö Ostin adlı bir kişi görevlendirildi. Bu kişinin yapmış olduğu araştırmada demiryolu geçirecek topraklarda bakır ve kalay madenlerinin olduğu belirlenmesi üzerine bir rapor düzenlenerek kumpanyaya gönderildi⁶⁰⁸. Kumpanyanın bulunan bu madenler hakkında nasıl bir karar verdiği

⁶⁰³ Ahmet Onur, *Türkiye Demiryolları Tarihi (1860-1953)*, (İstanbul 1953), s.5.

⁶⁰⁴ Kurmuş, *a. g. e.*, s.74.

⁶⁰⁵ Varlık, *a. g. e.*, s.27.

⁶⁰⁶ A.Nedim Atilla, *İzmir Demiryolları*, (İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını 2002), s.140.

⁶⁰⁷ Kurmuş, *a. g. e.*, s.106-56.

⁶⁰⁸ *Ruzname- i Ceride-İ Havadis*, 25 Kasım 1869.

konusunda bir bilgi bulunamadı. Kumpanyaya verilen bir maden imtiyazı olmadığından bulunan madenlerin sadece keşif edilmekte kaldığı görülmektedir.

Ulaşım maliyetlerini son derece düşürdüğü bilinen demiryolunun, maden nakliyatındaki olumlu etkisi oldukça önemliydi. Zira demiryolları inşa edilmeden önce Osmanlı geleneksel taşımacılık sisteminde hayvan gücü kullanılmaktaydı. Bu durum hem zaman, hem güvenlik hem de taşıma maliyeti açısından yeterli değildi. Bir deve günde ortalama 30 kilometre yol kat ederek, ancak 250-450 kilo yük taşıyabiliyor, buna karşılık taşıma maliyeti demiryoluna göre yaklaşık %300 daha fazla oluyordu. Trenler, o dönem için ulaşımı hızlı hale getirmişlerdi. Zira yük trenleri 16-17 km. yolcu trenleri ise saatte 30-40 kilometre hızla gidebiliyorlardı. Deve kervanlarının üç günde aldığı yolu, trenler 3-4 saatte kat ediyordu⁶⁰⁹.

İzmir’de madenlerden çıkarılan zımpara taşları, önce kervanlarla en yakın demiryolu istasyonlarına sonrada İzmir şehrine gönderiliyordu. İhracatı teşvik etmek için Aydın demiryolu şirketi zımpara taşı için özel bir tarife uyguluyordu. Taşınacak zımpara taşı miktarının gittikçe artması demiryolu şirketini bu artışı karşılayacak tedbirler almaya yöneltti. İlk iş olarak şirketin Alsancak atölyelerinde 40 eski vagon onarılarak maden taşıyacak duruma getirildi. Bu vagonların yeterli olmaması yüzünden ertesi yıl 30 eski vagon daha onarılarak trafiğe sokuldu. Gemilere yüklenmek üzere bekleyen taşların yığıldığı sundurmalar genişletildiği gibi taşları gemilere taşıyan layterlerin yanaşabileceği yeni bir iskele yapıldı. İngilizler tarafından üretilen bu maden bir İngiliz demiryolu tarafından taşınmakta ve son parçasına kadar çoğunlukla İngiltere’ye ihraç edilmektedir⁶¹⁰.

Tablo 7: Aydın Demiryolunun Taşıdığı Zımpara Taşı Miktarı (1902-1909)

Yıl	Miktar
1902	14.190
1903	16.169
1904	14.469
1905	16.369
1906	21.738
1907	19.437
1908	23.320
1909	21.281

Kaynak: Kurmuş, a. g. e. , s. 140-141.

⁶⁰⁹ Mehmet Karayaman, Uşak’a Demiryolunun Gelişi ve Sonuçları, *CIEPO 6. Ara Dönem Sempozyumu* (Uşak: 14-17 Nisan 2011), s. 779.

⁶¹⁰ Kurmuş, a. g. e. , s. 140-141.

Tabloda görüldüğü gibi demiryollarıyla zımpara taşımacılığı o yıllarda oldukça yüksek seviyede taşındı. Demiryollarıyla taşımacılıkta yıldan yıla bir artış gözlemlendi. En yüksek tonajlı taşıma 1908 yılında gerçekleşti.

Elimizdeki belgelerden anlaşıldığı kadarı ile demiryollarıyla taşınan önemli diğer bir madende tuzdur. Tuzla İzmir'e kara, demir ve deniz taşımacılığıyla bağlıdır. Demiryolu bağlantısı tuzlanın yanından geçirilmiştir. Böylece tuzların daha çabuk İzmir'e taşınabilmesi sağlandı.

Tablo 8: Aydın Ve Kasaba Demiryollarıyla Taşınan Tuz Miktarı (1925-1932)

Yıl	Miktar
1925	2.927
1926	2.379
1927	7.182
1928	4.002
1929	4.192
1930	6.621.397
1931	2.105.603.008
1932	599

Kaynak: *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, 1925, 1926, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932 yıllarındaki sayıları incelenerek derlendi.

Tablodan anlaşıldığı üzere tuzlada büyük miktarda demiryoluyla taşımacılık yapıldı. Demiryoluyla taşınan tuzlar İzmir Limanı'na kadar getiriliyor buradan gemilere yükleniyordu. Tuzlar 1925 yılından öncede mutlaka demiryoluyla taşınıyordu. Fakat bu yıllara ait bir veri sıklığından karşılaştırma imkânı olmadı.

Demiryolu politikası ülkenin içinde bulunduğu iktisadi ve siyasi koşullara paralel bir gelişme gösterdi. Ekonomide, 1929 Dünya Ekonomik Krizi ertesinde, benimsenen devletçilik politikası kapsamında demiryolu çalışmalarına ağırlık verildi. Devlet tarafından yabancı şirketlerin elindeki hatlar millileştirildi ve yeni hatlar yapıldı⁶¹¹.

3- Deniz Yolu Nakliyatı

İzmir, jeopolitik konumu itibariyle Batı Anadolu ve Anadolu'nun yetiştirdiği ve ürettiği ürünlerin ihraç edildiği, bir liman kentidir. Özellikle XVII. yüzyılın başından XIX. yüzyıla kadar geçen dönemde İzmir, Avrupalı sanayici ve

⁶¹¹ Özdemir, a. g. t. , s.28.

yatırımcıların gözdesi oldu. Balta Limanı Anlaşması'ndan sonra, ticaret hacminin artması ile yeni ticaret şirketlerinin ortaya çıkması nakliyat işini daha ciddi bir hale getirdi⁶¹². Hammadde ihtiyacının artışına bağlı olarak, malların daha hızlı bir şekilde taşınması gündeme geldi. İmtiyazı İngilizlere ait olan İzmir-Aydın ve İzmir-Kasaba demiryolu hatlarının 1865 yılından itibaren kademeli olarak işletmeye açılmasıyla pek çok mal İzmir'e yığıldı. Osmanlı Devleti ile İngiltere ve Fransa arasında ticaretin en yoğun olduğu bölge, Batı Anadolu, ticaretin başlıca giriş çıkış yeri ise İzmir Limanı oldu⁶¹³. Bu durum, büyük tonajlı gemilerin doğrudan yanaşarak, daha kolay ve hızlı bir şekilde yükleme-boşaltma yapabilecekleri modern bir rıhtımın inşasını zorunlu kıldı. Osmanlı yetkilileri 1867 yılında, ortakları İngiliz olan İzmir Rıhtım Şirketi'ne, Kışla binası ile Tuzlaburnu arasında bir rıhtımın inşası ve işletmesi için imtiyaz verildi⁶¹⁴. Bu imtiyazı 1869'da satın alan Fransız Dussaud kardeşler, 1880 yılında inşaatı tamamladılar. İzmir Anadolu'nun en önemli ihraç limanı olması nedeniyle rıhtımı diğer limanlara göre daha erken yapılmıştır. Daha erken yapılmasında İzmir-Aydın ve İzmir-Kasaba demiryollarının da etkisi olmuştur⁶¹⁵.

Şehirden ihraç edilen ürünler arasındaki madenlerin neredeyse tamamı deniz yoluyla taşınıyordu. Bu madenler arasında bulunan manganez madeni deniz yoluyla nakliye ediliyordu. Manganez madenini yüklemek için Gürcistan'ın Poti Limanından hareket eden Kostantinos Valisaroz emrindeki Atina isimindeki Yunan bandıralı gemi yolda su alması üzerine Sinop Adası'nın 20 mil kadar açıklarında batmıştır. Gemide 22 kişi olduğu birinin öldüğü diğerlerinin ise sallarla çıkarıldığını Kastamonu Vilayeti, 4 Ocak 1909 tarihinde telgrafla Dâhiliye Nezareti'ne bildirdi⁶¹⁶.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk demiryollarının İzmir merkezli olarak yapılması bir tesadüf değildir. Batı Anadolu'nun verimli topraklara sahip olması nedeniyle art alanı bir üretim merkezi olan İzmir, gerek o dönemde gerekse Cumhuriyet döneminde Anadolu'nun en büyük ihracat limanıdır. Osmanlı döneminde İzmir-Aydın ve İzmir-Kasaba (Turgutlu) demiryolu hatları, İzmir'in art alanını limana bağlayacak şekilde tasarlanmıştır. Böylece İzmir'in ihracattaki etkin

⁶¹² Mübahat Kütükoğlu, İzmir Rıhtımı İnşaatı ve İşletme İmtiyazı, *Tarih Dergisi*, S: 32, (1968), s.497.

⁶¹³ Kurmuş, *a. g. e.*, s.63. 64.

⁶¹⁴ Kütükoğlu, *a. g. m.*, s.506.

⁶¹⁵ Engin Berber, İkinci Meşrutiyet Döneminde Domino Etkisi Yapan Bir Eylem: İzmir Liman İşçileri, *European Journal of Turkish Studies*, 11/2010, (14 October 2010), s. 2.

⁶¹⁶ *Takvim-i Vekayi*, 9 Ocak 1909, s.3.

rolü perçinlenmiş oldu⁶¹⁷. Fakat uzunluğu binlerce kilometreye varan kıyılarıyla Avrupa'nın en uzun kıyı şeridinde sahip ülkeleri arasında yer almasına rağmen Türkiye'de Cumhuriyetin ilk yıllarında deniz ulaşımında önemli bir gelişme yaşanmadı. Özellikle ilk on beş yıllık dönemde ulaşım sorununun demiryollarıyla çözümüne yönelik oluşan demiryolu politikasına önem ve öncelik verildiğinden denizyolu ulaşımı, diğer ulaştırma sistemleri gibi geri planda kaldı. Denizyolu taşımacılığı üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye'de ve İzmir'de ulaşım sorununa kısa vadede ve ekonomik bir şekilde çözüm sağlayabilecekken istenilen düzeyde gelişme gösteremedi⁶¹⁸.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçerken denizyolu ulaşımıyla ilgili çalışmalar daha çok yabancıların denetiminde olan liman ve iskelelerin millileştirilmesi yönünde oldu. Cumhuriyetin ilk yıllarında demiryolu politikasına verilen önem ve öncelik dolayısıyla denizyollarının da demiryolu politikasını destekler nitelikte geliştirilmesi amaçlandı. Böylece yapılan demiryolları Osmanlı Devleti zamanındaki gibi limanlara bağlanarak iç bölgelerdeki üretim limanlara ulaştırıldı. Bu sayede üreticiler mallarını daha kolay bir şekilde limana getirdi⁶¹⁹. İzmir şehrinde 1929 senesinde Abbott şirketine ait Aziziye-Havuzlu zımpara madeninden 100 ton ve Seydiköy Alman boğazı zımpara ocağından 100 ton zımpara denizyoluyla yurt dışına ihraç edilmesi için gereken vergiyi yatırılarak İzmir maden memurluğundan sevk etme tezkeresi beklenmektedir⁶²⁰.

İzmir'de 1935 tarihinde Abbott Şirketine ait olan Aziziye-Havuzlu maden ocağından 77 Alman boğazı mevkisinden ise 25 ton zımpara madeni denizyolu vasıtasıyla Rotterdam'a ihraç edildi. Yine aynı şirket 1936 senesinde Aziziye-Havuzlu madeninden 300 ton, Alman boğazı madeninden ise 150 ton zımpara madenini yurt dışına ihraç etmek istemekte ve İktisat Vekâleti'nde madenin yurt dışına sevkine izin vermesini beklemektedir⁶²¹. Karaburun Ahırlı cıva madeninden çıkarılan cevherler 1938 senesi de dâhil olmak üzere Karaburun iskelesinden kayıklar vasıtasıyla İzmir'e getirilmekte ve buradan yurt dışına ihraç edilmekte idi⁶²².

⁶¹⁷ İsmail Yıldırım, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s.39.

⁶¹⁸ Özdemir, *a. g. t.*, s. 27.

⁶¹⁹ Yıldırım, *a. g. m.*, s.59.

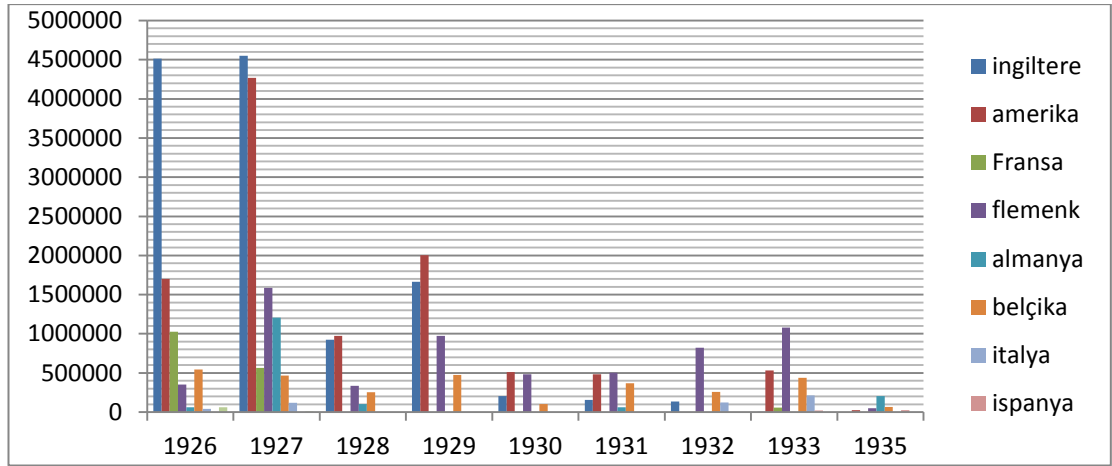
⁶²⁰ *BCA*, 310. 10. 00. 35. 1423. 1988. 505.

⁶²¹ *BCA*, 310. 10. 00. 35. 1423. 1988. 505.

⁶²² *BCA*, 310. 10. 00. 35. 1423. 1988. 505.

Osmanlı döneminde İzmir’de çıkarılan madenlerin ne kadarının limandan sevk edildiğine tam olarak ulaşamamıza rağmen, Cumhuriyet döneminde zımpara madeninin hangi ülkelere ihraç edildiğine dair bilgiler mevcuttur. Cumhuriyet döneminde ise takip edilen şirketleri millileştirme politikası neticesinde emperyalist güçler yavaş yavaş ellerini Türkiye’den çekmeye başladı. İzmir’de çıkarılan zımpara miktarının azalmasıyla da zımpara ihracatında bir yavaşlama başladı.

Grafik: 9: İzmir Limanından 1926-1935 Tarihlerinde Yapılan Zımpara İhracatı

Kaynak: *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, 1926, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1935 yıllarına ait sayıların muhtelif sayfaları incelenilerek derlendi.

Grafikten anlaşıldığı gibi en fazla ihracat 1926 ve 1927 yılları arasında yapılmıştır. İhracatta da İngiltere ve Amerika ilk sırayı almaktadır. Görüldüğü gibi İzmir’de çıkarılıp ihraç edilen bütün madenlerde olduğu gibi İngiltere ve Amerika burada da başı çekmektedir. Bunun en büyük sebebi bu ülkelerin sanayi bakımından gelişmiş olması ve sanayisi için gerekli olan madenleri buradan temin etmesi idi. Bu iki ülkeden hariç Flemenk ve Belçika’da düzenli olarak zımpara madeni satın alan ülkeler arasındadır. Saydığımız bu dört ülke İzmir’de çıkarılan madenlerin ihraçlarında hep ilk dörtte yer aldı. İhraç edilen madenler Türkiye’ye işlenmiş madeni eşya olarak geri döner. İzmir’de 1930’lu yıllardan sonra zımpara madenciliğinde giderek bir yavaşlama meydana geldi. Zımparanın azalmasıyla ve gümrük ücretlerinin yüksekliği sebebiyle Avrupalı güçler ellerinin yavaş yavaş İzmir’den çekmeye başladı. Grafiğe bakıldığında bu açıkça görülür. Madenlerin az üretilmesiyle ihracatta da bir azalma gerçekleşti. Büyük güçlerin İzmir’den maden ihracını sonlandırmasıyla daha az miktarda zımpara madeni ihtiyacı olan İspanya, İtalya ve Japonya gibi ülkeler İzmir’den zımpara ihraç etmeye başladı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE MADENCİLİĞİNDE İZMİR'İN YERİ VE ÖNEMİ

A- OSMANLI DÖNEMİ MADENCİLİĞİNDE İZMİR

Sanayi devrimi ve Napolyon Savaşları sonrasında dünya pazarlarında büyük ölçüde rakipsiz kalan İngiltere, sanayileşmekte olan kıta Avrupası ülkelerinin korumacılık önlemleri karşısında rotasını dünyanın diğer bölgelerine yöneltti. Osmanlı-İngiltere ticareti de bu koşullarda hızla gelişmeye başladı. 1838 Balta Limanı Anlaşması ile Osmanlı dış ticaretine getirilen serbest ticaret sisteminin yarattığı ortam içinde hammadde özellikle de maden ihracatında büyük bir artış gerçekleşti⁶²³.

Bu Anlaşma Osmanlı Devleti için sonun başlangıcı oldu. 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları ile emperyalist nitelik taşıyacak olan Avrupa sermayesinin Osmanlı İmparatorluğu'na girişi verilen kapitülasyonlarla hem hızlandırıldı hem de yasal güvence altına alındı⁶²⁴. 1838 yılında imzalanan Baltalimanı Serbest Ticaret Anlaşması Osmanlı sınırları içinde en fazla Batı Anadolu Bölgesini etkiledi⁶²⁵. Anlaşmanın dördüncü maddesine göre “İngiltere tebaası, Osmanlı Devleti mahsulü olan bütün maddeleri istinasız olarak ihraç etme müsaadesine sahip olacaktı. Babıâli, zirai mahsuller ve diğer maddeler üzerindeki bütün inhisarları lağv etmeği kabul edecekti. Ne bir maddenin satın alınması ne de başka bir yere nakli için mahallî idarecilerden müsaade alınmağa ihtiyaç olacaktı. Bey, Âyan, müsellim ve memurlar tarafından anlaşmayı ihlal edecek herhangi bir hareket derhal azl ile cezalandırılacaktı⁶²⁶.” Böylece tüm yasaklamalar, tekeller, olağandışı vergiler ve harçlar ile dış ticaretteki rüsumlar İngiliz tüccarlar için kaldırılacak, böylece ticaret desteklenmiş olunacak ve tüccarların ülkenin iç bölgelerine kadar ulaşmaları kolaylaştırılacaktı. Görüldüğü gibi Avrupalı Devletlerle yapılan ticari anlaşmalar sonucunda Osmanlı İmparatorluğu açık bir pazar durumuna getirildi⁶²⁷. Baltalimanı Anlaşmasının imzalanmasından sonra devlet ülke açısından

⁶²³ Şevket Pamuk, “Osmanlı Ekonomisinin Dünya Kapitalizmine Açılışı”, TCTA, C: 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.719.

⁶²⁴ Pamuk, a. g. m., s.720.

⁶²⁵ Sürgevil, a. g. e. , s.20.

⁶²⁶ Kütükoğlu, a. g. e. , s.93.

⁶²⁷ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi 1820-1913*, Yurt Yayınevi, Ankara, 1984, s. 205-206.

önemli olan madenlerin kolayca serbest ticarete ve dolayısıyla ihracata açılmasına karşı çıkararak bu alandaki kontrolünü sürdürmeye çalıştı. Fakat Avrupa sanayisinin büyük miktarda gerek duyduğu maden cevherlerinin devlete maddi yönden kazanç sağlaması sebebiyle bir süre sonra bu direnç ortadan kalktı ve ülke tam bir hammadde kaynağı ve açık pazar niteliğini aldı. 1838 Ticaret Anlaşmasından önce, kapitülasyonlar aracılığıyla, ithalat ve ihracat üzerindeki geleneksel olan %10'luk rüsumlar değiştirildi. Uygulanan bu anlaşma ile İngiltere mahsul ve mamulü olup, İngiliz tüccarına ait her cins mal, hangi yol ve vasıta ile gelirse gelsin Osmanlı hudutları dâhilinde bütün yerlerde kabul olunarak, kıymetleri üzerinden %3 gümrük resmi alınacaktır. Başka bir ülkeye naklolunmak üzere Türkiye'ye getirilmiş olan emtia ile tüccarın elinde kalmış olan eşya diğer bir memlekete gönderildiğinde %3 resimden başka bir resim verilmeyecektir⁶²⁸. Görüldüğü gibi bu anlaşma Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik bağımsızlığının ortadan kaldırdığı gibi ekonominin kontrolü her gün biraz daha yabancıların ve azınlıkların eline geçti⁶²⁹.

İzmir'in dünya madenciliğinde hatırı sayılır miktarda çıkardığı tek maden zımpara madenidir. 1844 yılına kadar zımpara taşının tek üreticisi Yunanistan'daki Naksos Adası idi. O yıl Yunan Hükümeti bütün zımpara taşı yataklarını kamulaştırdı ve ihracat fiyatını yükseltti. Yüksek zımpara taşı fiyatları en çok İngiltere'deki zımpara taşı madeniyle uğraşan şirketleri etkiledi. Bu şirketlerin birinin sahibi ve maden mühendisi olan George Hiller daha ucuza zımpara taşı kaynakları bulmak için Batı Anadolu'da araştırmalar yapmaya başladı. Yapılan araştırmalar neticesinde İzmir Kuşadası çevresinde iyi kalitede zımpara madeni kaynakları buldu. Hiller bir müddet sonra bulduğu zımpara madenlerinin bütün haklarını Abbott'a devretti. Bundan sonra Batı Anadolu özellikle İzmir zımpara taşı üretiminde dünyada birinci sırayı aldı⁶³⁰.

Osmanlı Devleti'nde 1876 tarihinden itibaren maden imtiyazı için müracaat edenlerde oldukça fazla artış görüldü. Gerek şahıslar, gerekse şirketler madenlerin işletme imtiyazlarını süratle elde ettiler. İmtiyazların elde edilmesi sırasında zaman zaman kendi aralarında da mücadeleler yaşandı. Bu dönemde maden işletme faaliyetlerini yürütecek yerli madenciler ile yeterli sermayesi bulunan ve üretimi artıracak güce sahip Türk girişimciler olmadı. Dolayısı ile madenlerin

⁶²⁸ Kütükoğlu, *a. g. e.*, s.92-108.

⁶²⁹ Osman Nebioğlu, *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, Ankara, 1986, s.28.

⁶³⁰ Kurmuş, *a. g. e.*, s.134.

işletilmesinde batılı maden işletmecileri söz sahibi oldu. Bunun sonucunda Osmanlı madenleri Batı ekonomisi ve endüstrisinin isteklerine göre yönlendirilmeye çalışıldı⁶³¹.

Tablo 9: Zımpara Madenindeki Yabancı İşletmelerin Payı

YIL	Toplam Üretim(Ton)	Yabancıların Ürettiği (Ton)	Yabancıların Payı
1902	14.326	5.068	34.2
1903	19.465	6.859	35.2
1904	16.879	6.734	39.9
1905	23.012	11.785	51.2
1906	23.895	12.298	51.5
1907	26.362	12.836	48.7
1908	24.475	22.362	91.4

Kaynak: Gündüz Ökçün, “XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları“, *Abadan'a Armağan*, (Ankara: 1969), s.809.

Tablodan da anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti'nin zımpara üretimindeki yabancı payı 1902'de %34 iken bu oran yıllar geçtikçe artmaya devam etti. Özellikle 1908 tarihinde bu oran %91 çıktı. Görüldüğü gibi ülkede bulunan zımpara madeni ocaklarının çoğu zamanla yabancıların eline geçti. Ülke içerisinde mevcut zımpara madeni ocaklarının çoğu İzmir şehrinde bulunmaktadır. Bu yüzden bu tabloyu ele alırken İzmir düşünülmelidir. Şehirde bulunan zımpara madeni ocaklarında yabancılar söz sahibidir. Yabancıların payının hızlı bir şekilde artmasında devletin takip ettiği ekonomi politikası etkili oldu.

II. Meşrutiyet'in ilk beş yılında (1908-1913) liberal ekonomi politikası izlendi. Yabancı sermayenin ülkeye sokulması için her türlü kolaylık gösterildi⁶³². Liberal ekonomi Osmanlı Devleti'nde ticarete egemen olan gayrimüslimlerin ve yabancıların etkinliklerini daha da artırdı. Bu yıllarda kurulan anonim şirketlerde yabancı-gayrimüslim unsur ortaklığına gidildi ve şirketlerin çoğunda yabancı sermaye ağırlığını korudu. Maden üretiminde de yabancı sermayenin rolü giderek arttı. 1901 yılında Osmanlı maden üretiminin %50'sine sahip olan yabancıların 1911 yılında yıllık maden üretiminin %75'ine sahip oldukları görülmektedir⁶³³.

⁶³¹ İleri, *a. g. t.*, s. 39.

⁶³² Mehmet Emin Elmacı, *II. Meşrutiyet'ten Lozan'a Kapitülasyonlar*, (Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir: 2001), s. 43.

⁶³³ Ökçün, *a. g. e.*, s.18

İzmir’de madencilik faaliyetlerine yabancıların rağbet göstermesiyle ülkede her maden bulunduğu söylenen yer arama ruhsatnameleri verilerek kazılmaya başlandı. Bu yüzden de Osmanlı Devleti’nde işletmeye elverişli maden diye sadece Avrupalı bir jeolog tarafından görülüp rapor verilen madene tekrar bakmak gerekir. Verilmiş olan imtiyaz ve ruhsatnamelerin hiçbiri bir mana ifade etmez. Jeologlar filan yerde filan maden vardır gidip kıymetini öğreniniz diye sevk olunmuştur. Fakat o mahallerde maden yerine alelade belki de renklince bir taştan başka bir şey bulunamamıştır. Maden Müdüriyeti’nin kayıtlarına bakınca verilmiş yüzlerce imtiyaz keşfolunmuş yüzlerce maden ve binlerce araştırma ruhsatnamesi vardır. Bunların hiçbiri hakiki maden servetimiz hakkında bir fikir vermeye yeterli değildir. Her renkli ve parlayan taş maden farz edilerek müdüriyete müracaat edildi. Bazen ufak bir maden izi mutlaka derinliğe doğru zenginleşir zannedilerek ruhsatname alındı. Fakat bunların ne ciddi bir araştırma yapıldı ne de arkası getirilebildi⁶³⁴. Bu yüzden de imtiyazı alınan ve üretimi yapılan maden ocakları bir müddet sonra boş bırakılmaya başlandı. Aydın Vilayeti’nde boş bırakılan madenler şu şekildedir:

---

⁶³⁴ Hilmi Nafiz Bey, “Sanayileşme Planında Jeoloji Enstitüsü“, *Anadolu*, 1 Mayıs 1934.

Tablo 10: Aydın Vilayeti'nde Boş Bırakılan Madenler

Vilayet	Sancak	Kaza	Nahiye	Köy Veya Mevkiî	Madenin Cinsi
Aydın	Menteşe	Muğla	Bodrum	Anbarkaya	Gümüş
Aydın	İzmir	Nif	-	-	Gümüş
Aydın	İzmir	Bergama	-	Geyik Dağı	Gümüş
Aydın	İzmir	İzmir	Torbali	-	Zımpara
Aydın	Saruhan	-	-	Sart	Kükürt
Aydın	İzmir	Tire	-	Halkapınar Çiftliği	Zımpara
Aydın	İzmir	İzmir	Torbali	Karaot, Karakızıl	Linyit
Aydın	Menteşe	Köyceğiz	-	Hamidiye	Krom
Aydın	Aydın	Çine	-	-	Zımpara
Aydın	Denizli	Tavas	-	Nikfer	Krom
Aydın	İzmir	İzmir	Seydiköy	Gümüldür	Simli kurşun, çinko
Aydın	İzmir	Ödemiş	-	Kaya	Bakır
Aydın	Denizli	Garbi Karaağaç	İrle	Beralı, Tolu	Krom
Aydın	Denizli	Garbi Karaağaç	İrle	Çambaşı	Krom
Aydın	Denizli	Garbi Karaağaç	İrle	Kavak, Dereköy, Orhaniye	Krom
Aydın	Denizli	Karacasu	-	Meşeli	Zımpara
Aydın	Menteşe	Köyceğiz	-	Nif	Krom
Aydın	İzmir	Ödemiş	-	Bağcılar	Cıva
Aydın	İzmir	Ödemiş	-	Küre	Cıva

Kaynak: Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti İstatistik İdaresi, 1324 Senesi *Maadin İstatistiği*, İkinci Sene, (Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası 1326) tarihli Maadin İstatistiği esas alınarak hazırlanmıştır.

Görüldüğü gibi bölgede en fazla madenin bulunduğu yer İzmir'dir. Şehirde zımpara, linyit, gümüş, cıva, simli kurşun ve çinko, madenleri bulunmaktadır. Madenlerde üretimlerin durmasının sebepleri başında rezerv incelemeleri yapılmadan maden ocaklarının çalıştırılması geliyordu. Bu yüzden bir müddet sonra üretim duruyordu.

Madenlerin para harcanmadan yabancılara işletirme politikası İttihat Terakki'nin beklediği doğrultuda sonuç vermediği kısa sürede görüldü. Osmanlı milletini oluşturmayı amaçlayan Osmanlı liberalizmi farklı sonuçlar doğurarak, ayrılıkçı akımlara hız kazandırdı. Bunun yanı sıra, liberal iktisat anlayışı kapitülasyonlarla ayrıcalıklı kılınan yabancı ve gayrimüslim kesimlerin işine yaradı ve Müslüman tüccar ve zanaatçılar giderek etkinleşen rekabet ortamında

yoksullaşarak, piyasadan çekilmek zorunda kaldı⁶³⁵. Abdülfeyyaz Tevfik bir yazısında; *Avrupa'yı tanımaya başladığımız zamandan beri bize bir şaşkınlıklar geldi. Hemen elimizde, avucumuzda baba mirası ne işlerimiz, ne sanatlarımız varsa hepsinden birden vazgeçtik. Avrupa'ya, o bilgi yurduna karşı ağzımızı açarak baka kaldık*⁶³⁶ demektedir. Tekrar eski gücümüze ulaşabilmemiz için eski sanatlarımıza yönelmemiz gerektiğini ancak bu şekilde yerlerine fabrikalar açabileceğimizi ve milli bir ekonomiye sahip olabileceğimizi yazmaktadır. Trablusgarp ve Balkan Savaşları sonucunda Osmanlı Devleti İngiliz sermayesinden uzaklaşarak Alman sermayesine doğru yöneldi. Ticarete ki bu hızlı değişmelerinin sonuçları Batı Anadolu'da görülmeye başlandı. Birinci Dünya Savaşı müddetince Türk maden yatakları, Türkiye'de maden vaziyetini incelemek için en iyi fırsatı elde etmiş olan Almanlar tarafından dikkatlice incelendi. Fakat savaş yüzünden edindikleri incelemelerden istifade edemediler⁶³⁷. Savaş sonucunda Almanya'nın ekonomik yönden sıkıntıya düşmesi sebebiyle Türkiye'de madencilik alanında bir faaliyete geçemediler.

Tablo 11: Aydın Vilayeti'nde Zımpara Madeni Üretimi (1903-1912)

Sene	Miktar (ton)
1903 - 1904	19.737
1904 - 1905	16.980
1905 - 1906	23.498
1906 - 1907	23.975
1907 - 1908	26.352
1908 - 1909	24.476
1909 - 1910	25.300
1910 - 1911	27.657
1911 - 1912	29.430

Kaynak: "Anadolu Madenleri Hakkında Tetkikat", *Türkiye İktisat Mecmuası*, (12 Kasım 1923), s.343.

Tablodan da anlaşılacağı gibi zımpara üretiminde ortalama seviyeler birbirine yakındır. En fazla üretim II. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte İttihat Terakki'nin takip ettiği liberal ekonomi politikasının izlendiği yıllarda gerçekleştiğini yukarıdaki tablo teyit etmektedir. Yabancı ekonominin ülkeye sokulması için her türlü kolaylığın sağlandığı yıllarda madencilik alanında üretim de bir artış gerçekleşti. Tablo verilerinde olduğu gibi bu dönemde izlenen ekonomi politikası meyvesini

⁶³⁵ Zafer Toprak, "Milli İktisat", *TCTA*, C: 3, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), s.740.

⁶³⁶ Abdülfeyyaz Tevfik "Baba Öğüdü" *Halka Doğru Dergisi*, Yıl: 1, S: 3, (8 Mayıs 1913), s. 21.

⁶³⁷ Rosa Knuckey, "Maden Sanayi", *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası* Yıl: 8, Sayı: 1-2, (Ocak-Şubat 1933) s.53.

verdi ve madencilikte yabancıların sayısı arttığı gibi maden üretiminde hızlı bir artış yaşandı.

Tablo 12: 1911 Yılında Aydın Vilayeti'nde Maden İhracatı

Zımpara		Krom		Simli kurşun		Manganez		Cıva		Antimuan	
Bin /Ton	Bin / Lira	Bin/ Ton	Bin / Lira	Bin/ Ton	Bin/ Lira	Bin/ Ton	Bin/ Lira	Bin/ Ton	Bin/ Lira	Bin / Ton	Bin/ Lira
31	122	13,4	30	11,5	176	-	-	45,7	-	235	3

Kaynak: *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, S: 1- 2, Yıl: 8, (1933), s 25.

Görüldüğü gibi en fazla üretilen antimuan madeni olmasına rağmen geliri çok azdır. Gelir bakımından en kazançlı olanı simli kurşun madenidir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde madencilikğin ülkede yaşanan Balkan ve Trablusgarp Savaşlarından etkilendiği öngörülmektedir. Vilayetten çıkarılan zımparanın büyük kısmı İzmir'de üretilmekteydi. Tablo 10'da görüldüğü gibi zımpara üretimi 1911-1912 döneminde 29.430 ton kadardır. 1911 yılında zımpara ihracına baktığımızda ise 31 ton civarındadır. Bu da önceki yıllardan üretilen zımparanın yığın şeklinde ocakta durduğunu ihraç edilmediğini açıklar.

Birinci Dünya Savaşı arifesinde ülkedeki madencilik siyasi olaylardan etkilendi. Bu dönemde gerçekleşen Alman ve Avusturya elçileri de dâhil olmak üzere bütün büyük devlet elçilerinin protestosuna rağmen Osmanlı Hükümeti 1 Ekim 1914'te mali, ekonomik, hukuki ve idari kapitülasyonları kaldırdı⁶³⁸. Bu karar İttihat Terakki'nin dış ticaret politikasında attığı en önemli adım olup Eylül 1914'te bir nota ile ilgili devletlere bildirdi⁶³⁹.

Zımpara madeni ihracatı I. Dünya Savaşı sırasında madende çalışan işçilerin askere alınması hem de madeni satın alan ülkelerin İtilaf Devletleri safında yer alması sebebiyle durdu. I. Dünya Savaşı'nı takip eden Kurtuluş Savaşı'ndan sonra da pek çok sorunla karşılaşarak maalesef yerini Yunanistan'ın Naksos zımpara madenleriyle Amerika'nın suni zımparasına bıraktı⁶⁴⁰. Zımpara ihracatının karşılaştığı başlıca sorunlar şöyledir:

⁶³⁸ *Düstur*, Tertip 2, C: VI. , (Dersaadet: 1334), s. 1273.

⁶³⁹ Toprak, 1982, *a. g. m.*, s.71.

⁶⁴⁰ *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, S: 6, Y: 5, (Haziran 1930), s.308.

1- Maden resim miktarının yüksekliği⁶⁴¹, Türkiye zımpara ihracatının tonundan 370 kuruş gibi mühim bir resm-i nisbi alınmaktaydı. Alınan resim madenin ocaklardaki kıymetinden değil de nakliye ücretleri ve hükümete verilen resminde dâhil olduğu madenin iskelelerdeki kıymetinden alınmaktaydı. Böylece zımpara madeninin resminden de resim alınıyor duruma geldi. Yunanistan ise zımpara madenlerinin ihracatını teşvik etmek için resm-i nisbi almadığı gibi maden ihracatçılarına prim vermektedir. Sırf bu sayede I. Dünya Savaşı'ndan önce Türkiye'nin senede 70 bin ton gibi mühim ihracatına karşı azami 5 bin ton ihracat yapabilen Yunanistan Kurtuluş Savaşı sonrasında zımpara ihracatını 21 bin tona çıkardı. Türk zımpara ihracatı da maalesef 70 bin tondan 9 bin tona düştü⁶⁴².

Tablo 13: Zımparanın Her Tonunda Verilen Resim Miktarı

Sene	Her tonda verilen resim	İhraç edilen maddenin miktarı (ton)
1925- 1926	370 kuruş	9000
1927	180 kuruş	11000
1928	180 kuruş	12000
1929	370 kuruş	9500
1930	370 kuruş	4000

Kaynak: *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, S:6, Yıl: 5, (Haziran 1930), s. 308.

2- Şimendifer ücretlerinin yüksekliği, madenler demiryolları vasıtasıyla nakliye edilmekteydi. Demiryolları idaresi 1 tondan 10-12 lira arasında bir ücret alıyordu. Bunun yanında 120 millik mesafeden İzmir Limanı'na gelen madenin tonundan da 846 kuruş yani 17 şilin şimendifer ücreti nakliyesi verilmektedir.

3- Deniz nakliye ücretlerinin fazlalılığı, madenin kordon ve iskele ücreti 25 kuruştur. Bu ücretlerin haricinde mavnadan vapura yüklenmesinde de bir ücret alınıyordu. Türkiye'deki zımpara madeni ihracatçılarından alınan ücretler madenin sevk edileceği ülkeye göre değişmekteydi. Kuzey Avrupa ülkeleri için 15 şilin ve %3 prim, Londra için 17,5 şilin ve %3 prim, Liverpool için 20 şilin ve %3 prim navlon verilmekte idi. Yunanistan zımpara ihracatçıları ise 7 ile 10 şilin arasında deniz nakliye ücreti ödüyordu. Görüldüğü gibi Türkiye'de nakliye ücretleri oldukça fazladır.

Bütün bunlara rağmen Yunanistan'ın Naksos Adası zımpara madeni denize çok yakın bir mesafede bulunduğundan Türkiye'deki gibi büyük sorunlar yaşamadı.

⁶⁴¹ *Yeni Asır*, 8 Aralık 1930.

⁶⁴² *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, S: 6, Y: 5, (Haziran 1930), s.308.

Türkiye zımpara madenciliği için bir takım tedbirler almalıydı. Türkiye'deki madenciler zımpara madeni için acilen alınması gereken tedbirleri şöyle sıralarlar:

- Hükümet tarafından 3-5 sene için de zımpara madeninden resmin tamamen kaldırılması,
- Demiryolu nakliye ücretlerinin mümkün mertebe indirilmesi,
- Ecnebi maden mühendislerinin getirilmesine ve istihdamında kolaylık gösterilmesi,
- Sanayi ve Maadin Bankası'nın yalnız fabrikacılara değil madencilere de yardımda bulunmak suretiyle destek göstermesi⁶⁴³,

Naksos Zımpara madenleri Londra maden piyasasında 3 İngiliz lirasına kadar verilmektedir. Türkiye zımparaları ise 4 İngiliz lirasından aşağı satılamamaktadır. Bunun sebebi de üretim ve vergilendirmelerdeki ücretlerin yüksek olmasıdır. Ayrıca Avrupa'ya Türkiye'den giden ürünlerin hiçbirinden ihracat resmi alınmazdı. Bu durumda Türkiye madenciliğini büyük ölçüde etkilemiştir⁶⁴⁴.

Osmanlı Devleti zamanında üretilen madenlerden biri de kömürdü. Fakat devlet bu madenden yüksek üretimler elde edilemedi. İzmir'de de linyit kömürü çıkarılmaktadır. Kömür madeni çıkarılan yerlerden biri Torbalı'nın Dağkızılca köyüdür. Buradan çıkarılan kömür doğrudan İzmir'e sevk edilerek halkın ihtiyacı için kullanılmıştır⁶⁴⁵. Tahminen de bir miktarı Aydın demiryoluna satılmaktadır.

Savaşın tüm olumsuzluklarına rağmen bu yıllarda İzmir'de ekonominin millileştirilmesi yönünde önemli adımlarda atıldı. Bu dönemin ekonomisinde etkili olan Milli İktisatın İzmir uygulamalarında dikkat çeken özellik bölge ticaretinde etkili olan Rumların siyasi ve iktisadi yönden alınacak tedbirlerle tasfiye etmeye yönelik oldu. Fakat mütareke ve onu izleyen işgal döneminde bu gelişmelere darbe vuruldu. Geçen bu dört yıllık savaş boyunca Türk tüccarı eline geçen olanaklardan yararlanamadığı gibi sermaye, ticaret ve toprağın önemli bir kısmı yine azınlıkların elinde kaldı⁶⁴⁶. Elimizdeki belgelerden anlaşıldığı kadarı ile I. Dünya Savaşı döneminde İzmir'deki madenlerden üretim neredeyse hiç yapılmadı. Düzenli olarak üretimi yapılan tek maden tuzdur. O da gerekli bir malzeme ve ordunun da ihtiyacı

⁶⁴³ *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, Sayı 6, Yıl 5, (Haziran 1930), s.308-309.

⁶⁴⁴ *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, Sayı 6, Yıl 5, (Haziran 1930), s.308-309.

⁶⁴⁵ *Ahenk*, 27 Temmuz 1915.

⁶⁴⁶ Taçalan, *a. g. e.*, s. 441.

olduğundan tuzlada üretim sürat kesmeden devam etti⁶⁴⁷. Ülkenin diğer yerlerinde savaş döneminde madenlerde esirlerinde çalıştırıldığı bilinmesine rağmen İzmir’de böyle bir uygulamayla karşılaşılması. Bunun nedeni Kastamonu, Zonguldak madenlerinin devletin elinde bulunmasından, İzmir’deki madenlerin ise özel müteşebbislerin çoğunlukla da İngilizlerin elinde tutulmasından ileri geldiği düşünülmektedir. İzmir’de bulunan maden mültezimleri çıkardıkları cevherin büyük kısmını İngiltere’ye ihraç etmekteydi. Savaş nedeniyle maden üretimi durduğu gibi ihracatta durdu. İngiltere I. Dünya Savaşı sırasında karşı tarafta yer alan Osmanlı Devleti’nden maden ithal etmemesi çok doğaldı.

Ülkedeki madencilik durduğu bir dönemde 30 Ekim 1918’de Hükümet adına Bahriye Nazırı Rauf Bey (Orbay) ile İtilaf Devletleri adına İngiliz Amiralî Calthorpe, Mondros Mütarekesi’ni imzaladılar. 25 maddeden oluşan Mondros Mütarekesi hükümleri, Anadolu dışında kalan eyaletlerdeki bütün askeri kuvvetlerin teslimini gerektirdiği gibi, iktisadi bakımdan da ağır şartlar içeriyordu⁶⁴⁸. Mondros Mütarekesinin 12, 13, 15 ve 21. maddelerine göre “ülkedeki kara ve deniz kuvvetlerinin statüsü, bütün demiryolları, haberleşme araçları, taşıt araçları, ticaret ve iaşe işleri bile İtilaf Devletleri’nin denetiminde olacaktı.”⁶⁴⁹ Anlaşıldığı gibi İtilaf Devletleri ülkedeki bütün alanları ele geçirmiştir. Mütareke’nin imzalandığı tarihte, ülkede iktisadi durum vahim bir hal almıştı. Mütareke ertesinde İstanbul Hükümetleri’nin başlıca gayeleri, en kısa zamanda barışı sağlamak ve bu amaçla bir barış antlaşması imzalamak olduğundan, iktisadi alanda gösterdikleri faaliyetler yetersiz kaldı. Bu yüzden ülkedeki ekonominin her dalında olduğu gibi madencilikte de bir çöküş yaşandı.⁶⁵⁰

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi de 24 Ocak 1920 tarihli sayısında Mütarekenin çok ağır şartlara sahip olduğunu ve kat’î bir antlaşmanın imzalanması gerektiğini söyleyerek bu konudaki düşman amaçlarını şu şekilde belirtmiştir: “Türkiye meselesi üzerinde daha fazla zaman kaybedilecek bir mesele değildir. Geçmişin verdiği dersler, iktisadi ve askeri menfaatler üzerinde daha fazla vakit harcanmasını gerekli kılıyor. Mazide şark meselesi daima bir savaş sebebi oldu. 1912 Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı’na bir ön hazırlık olmuştur. Mevcut bu

⁶⁴⁷ BOA, BEO, 4197/314720, 1331.Ş.15/20. 7. 1913.

⁶⁴⁸ Celal Bayar, *Bende Yazdım: Milli Mücadeleye Giriş*, C:5, (İstanbul: 1997), s. 61-63.

⁶⁴⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C: IX, (Ankara: 1999), s.560.

⁶⁵⁰ Serçe, a. g. m., s.69

savaşlar Avrupa'nın ekonomisini etkilemiştir. İktisadi menfaatlerini korumak, durumunu düzeltmek için yeni hammadde ve pazarlara ihtiyacı vardır. İşte Türkiye'de bu durumda Avrupa'nın bu isteklerini karşılayabilecek niteliktedir"⁶⁵¹ Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin bu yazısı, imzalanan mütarekenin amacının nelere dayandığını belirtiyordu. Türkiye bulunduğu konum itibarıyla önemli bir bölgede bulunmasından ziyade topraklarının içerdiği madenler, yetişen tarım ürünleri Avrupa ekonomisinin tekrar eski haline dönebilmesi için can suyu olabilecek nitelikteydi.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İtilaf Devletleri ile barış anlaşmaları gündeme geldi. Bu dönemde Yunanlıların Yunanistan'dan getirdikleri yeni birliklerle var olan kuvvetlerini güçlendirmesi ve 1920 yılı yaz aylarında yeniden bütün cephelerde saldırıya geçmeleri Sevr Anlaşması'nın imzalanmasını hızlandırdı⁶⁵². Sevr Anlaşmasına göre "İzmir beş yıl süre ile Yunan yönetimine bırakılıyordu. Yunanistan bölgeyi işgal altında bulundurmasının yanında yönetim, memurların tayini, gümrüklerin kontrolü gibi bütün egemenlik haklarını kendisi kullanıyordu"⁶⁵³. Görüldüğü gibi İzmir şehri tamamen Yunanistan egemenliği altına girmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde yaşanan Kurtuluş Savaşı neticesinde ülkenin her alanda tutsaklığı kaldırıldı. Ülkede yabancıların gücünün kırılmasına rağmen ekonomi alanında tekrar gücün toplanmasına zaman vardı.

B- CUMHURİYET DÖNEMİ MADENCİLİĞİNDE İZMİR

Kurtuluş Savaşı'nı sona erdiren Mudanya Ateşkes Anlaşması sırasında alınan bir kararla barış görüşmeleri için Lozan'da toplanması kararlaştırıldı. Konferansın görüşmelerine 20 Kasım 1922 tarihinde başlandı. Konferansın en çetin meselesi Kapitülasyonlar meselesi oldu. Tekin Alp' göre "Kapitülasyonlar geçerli iken Türk iktisadi yoktu ve olamazdı. Dünyanın her yerinde iktisadi politikaların amacı halkın refahına hizmet etmek iken Osmanlıda kapitülasyonların tazyiki ile yabancılara yerlilerin zararına olacak bir takım imtiyazlar verildi ve bu suretle servet kaynaklarının birçoğu memleketle doğrudan ilişkisi olmayan unsurların eline

⁶⁵¹ "Avrupa ve Biz", *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Ocak 1920.

⁶⁵² Durmuş Yalçın, Yaşar Akbıyık vd. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006), s. 209.

⁶⁵³ Kamil Su, "Sevr Antlaşması'nın İzmir'de Uygulanması", *Ulusal Kültür*, Yıl: 2, S:5, (Temmuz, 1979), s. 127-128.

geçti”⁶⁵⁴. Türk Ulusu'nun bu sömürge durumundan kurtulması, Lozan Anlaşması sayesinde oldu. Bu anlaşmayla beraber kapitülasyonlar kaldırıldı⁶⁵⁵.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, milli ekonomiyi geliştirmeyi amaçlayan *İzmir İktisat Kongresi* kararları doğrultusunda bir iktisat siyaseti temel alındı. Bu kongrenin amacı ufukta gözüken yeni devletin ekonomik rotasını çizmekti. Madenler konusu, iktisat kongresini en fazla meşgul eden konulardan biri oldu. *Kıymetli madenlerin derhal paraya dönüştürülerek ekonomiye canlandırma düşüncesi, ülke içindeki bazı madenleri ön plana çıkardı. Bu sebeple tüm madenlerin envanterlerinin çıkartılması, maden bilgi ve istatistiklerinin sürekli neşri, çalışmayan madenlerin derhal artırmaya çıkartılması, zımpara madenlerinin işletilmesi ve satışının teşvik edilmesi, savaş ve işgal dolayısıyla işletilmeyen madenlerin borç ve harçlarının affedilmesi gibi uygulamalar yapıldı*⁶⁵⁶. Bu dönemde İzmir’de maden üretimi alanında düzenlemeler yapılması ve bir kıpırdanma olmasına rağmen istenen başarı sağlanamadığı elimizdeki mevcut belgelerden anlaşılmaktadır. Kurtuluş Savaşı’nda sonra Batı Anadolu’da maden ihracı şu şekildedir:

Tablo 14: Kurtuluş Savaşı’ndan Sonra Batı Anadolu’da Maden İhracatı

	Zımpara		Krom		Simli kurşun		Manganez		Cıva		Antimuan	
	Bin/Ton	Bin/Lira	Bin/Ton	Bin/Lira	Bin/Ton	Bin/Lira	Bin/Ton	Bin/Lira	Bin/Ton	Bin/Lira	Bin/Ton	Bin/Lira
1926	6.6	293	1,-	14	6.3	2075	-	-	15	56	74	74
1927	6.8	255	2.8	44	7.8	217	-	-	-	-	-	-
1928	7.1	213	2.1	35	7.5	1517	-	-	4	19	-	-
1929	9.4	290	14,-	938	6.1	1391	1,-	10	7	35	-	-
1930	7.4	233	7.4	149	10.3	991	0.6	9	18	90	-	-
1931	5.1	138	2.3	38	1.2	161	1,-	10	8	41	-	-

Kaynak: *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, S: 1- 2, Yıl: 8, (1933), s 25.

Tabloda da görüldüğü gibi en kazançlı ve en fazla üretimi yapılan maden zımparadır. Çıkarılan zımparanın büyük kısmı İzmir’de üretilmekteydi. Antimuan madeni ülke genelinde oldukça az yerde keşfedilmişti. Buralardan biri, Bandırma’nın

⁶⁵⁴ Tekin Alp, “Ecnebi Sermayesine Karşı Siyaset-İ İktisadiyemiz“, *İktisadiyat Mecmuası*, C: 2, S: 53, (26 Nisan 1917), s.1.

⁶⁵⁵ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye I. Dünya Savaşından 1971’e*, (İstanbul: 1992), s. 66.

⁶⁵⁶ Yaşar Aksoy, *Atatürk’ün Ekonomi Devrimi Kalpaklı Kalkınma*, (Ankara: Ümit Yayıncılık 1998), s. 51-52.

70 km güneyinde bulunur. Bir diğeri ise Balıkesir demiryolu istasyonunun 40 km batısında Edremit'in 55 km doğusundadır⁶⁵⁷. Diğeri ise İzmir Ödemiş'te keşfedilmiştir. İzmir'de bulunan antimuan madenin Birinci Dünya Savaşına kadar düzenli şekilde üretimi yapılmıştır. Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşı yıllarında ocakta üretim yapılamadı. Savaşların bitmesi ile de maden ocağı müteşebbisler arasında sürekli el değıştirdi. Bu yüzden Cumhuriyet döneminde çalıştırılmasına rağmen iyi bir randıman alınamadı. Cıva madeni ise 1923 yılına kadar üç yerde keşfedilmiştir. Buralar Uşak civarı, Karaburun ve Konya Sızma'dır. Bunlardan en kaliteli Karaburun cıva madenidir. Anadolu'da 1923 yılına kadar 22 cıva madeni yatağı için imtiyaz ve ruhsat verildi⁶⁵⁸. Karaburun ve Sızma cıva madeni yataklarının sahibi İzmir'in önde gelenlerinden Whittall ailesidir⁶⁵⁹.

Bu madenlerin haricinde arsenik madeni için 1923'e kadar 24 imtiyaz ve ruhsat verilmiş olup bunlardan 1912 ve 1913'e kadar üretim yapan maden ocağı hemen hiç yoktur. Yalnız Aydın Vilayeti dâhilinde İzmir Bayındır'da Yusuf lu mevkîinde bir sene 1 ton Çifçigediğı mevkîisinde ise 2 ton miktarında üretim oldu⁶⁶⁰.

Avrupa'nın zımparaya olan ihtiyacı 1924 tarihinde 42 bin ton civarındadır. İhtiyaç olunan bu miktar Türkiye'nin zımpara madenlerinden temin edilmekte iken Amerika'nın 1914 tarihinde icat ettiğı suni zımpara madeni⁶⁶¹ ile dünya ihtiyacının 17 bin tonu 1923 tarihinde temin edildi⁶⁶². Birinci Dünya Savaşından önce tek üretici olmasına rağmen savaştan sonra Yunanistan'ın Naksos Adası İzmir zımpara taşına büyük bir rakip oldu. I. Dünya Savaş'ından önce 1913'te Türkiye'den 35 bin Yunanistan'dan yalnız 5 bin ton civarında zımpara ihraç ediliyordu. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra 1926 senesinde ise bizden yalnız 7 bin Yunanistan'dan 16 bin ton zımpara madeni ihraç olundu⁶⁶³. Amerika ve Almanya yıllık 20 bin ton civarında zımpara ithal etmekteydiler. Türkiye bütün hepsini karşılayamayınca toplamda ihtiyacı olan 5-6 bin tonu da Yunanistan'dan ithal etmeye başladılar⁶⁶⁴.

⁶⁵⁷ *Türkiye İktisat Mecmuası*, "Anadolu Madenleri Hakkında Tetkikat", (5 Kasım 1923), s.323-324.

⁶⁵⁸ *Türkiye İktisat Mecmuası*, "Anadolu Madenleri Hakkında Tetkikat", (29 Ekim 1923), s.310.

⁶⁵⁹ *BOA. ŞD*, 3085/27, 1329 L 13/7. 10. 1911.

⁶⁶⁰ *Türkiye İktisat Mecmuası*, "Anadolu Madenleri Hakkında Tetkikat", (29 Ekim 1923), s.310.

⁶⁶¹ *BCA*, 310. 10. 00. 35. 1423. 1988. 505.

⁶⁶² Ahmet Hamdi, "Zımpara Madenleri İhracatının Himayesi", *Anadolu*, 2 Temmuz 1924.

⁶⁶³ *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, S:6, Yıl: 5, (Haziran 1930), s. 308.

⁶⁶⁴ *Anadolu*, 15 Ekim 1924.

Cumhuriyet Döneminde Batı Anadolu'da bulunan maden ocaklarının çoğunda çalışma yapılmıyordu. Cumhuriyet hükümeti madencilik alanına yön vermek amacıyla çalışan ve çalışmayan maden ocaklarını tespit etmeye çalıştı⁶⁶⁵.

Tablo 15: Batı Anadolu'da Mevcut Çalışan ve Çalışmayan Maden Ocakları

Madenler	Çalışan	Çalışmayan	Toplam
Zımpara	30	23	53
Krom	13	55	68
Manganez	1	17	18
Linyit	2	17	19
Simli kurşun	2	10	12
Bakır	-	7	7
Cıva	-	8	8
Antimuan	1	5	6
Kükürt	2	3	5
Arsenik	-	8	8
Kuvarslı altın	-	4	4
Demir	-	6	6
Mika	-	4	4
Kömür	-	3	3
Borasit	1	3	4
Gümüş	-	2	2
Çinko	-	2	2
Petrol	-	2	2
Grafit	-	1	1
Toplam	52	180	232

Kaynak: İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, S: 1-2, (1933), s. 24.

Tablo incelendiğinde en fazla üretimi yapılan madenlerin zımpara ve krom olduğu görülür. Mevcut çalışan madenler dışında çalışmayan maden ocağı sayıları görüldüğü gibi daha fazladır. Özellikle krom madeninde çalışmayan maden sayısı oldukça çoktur. Zaten çalışan ve çalışmayan maden ocaklarının toplamına baktığımızda Batı Anadolu'nun madencilik açısından önemi bariz olarak görülmektedir. Cumhuriyet döneminde madencilik faaliyetlerin ciddi derecede düşüş yaşanmıştır. Fakat bu düşüş Cumhuriyet Döneminin yöneticilerinden kaynaklanmamaktadır. Osmanlı Devrinde de bu madenlerin büyük kısmı çalışmıyordu. Maden imtiyazlarını devr etmek çalıştırmaktan daha kazançlı olduğundan ocaklarda üretim yapılan çok az maden vardı. Bu dönemin başında yaşanan savaşlar neticesinde ülkede bulunan yabancı ve gayrimüslimlerin çoğu ülkeyi terk etti. Bunun sonucunda da ülkede bulunan maden ocaklarının imtiyazları

⁶⁶⁵ İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, S: 1-2, (1933), s. 24.

ülkeyi terk eden yabancıların ellerinden alınamadığından imtiyaz süresi bitimine kadar onların ellerinde kaldı böylece madenlerin birçoğu boş kaldı.

Cumhuriyetin ilanıyla beraber ülkede milli bir iktisadın oluşturulması için çaba harcandı. Fakat Atatürk her şeye rağmen yabancı sermayeye karşı değildi. Türk yasalarına uymaları koşuluyla yabancı sermayeye evet diyen Cumhuriyet Rejimi, genel olarak yabancı sermayeye değil, ayrıcalık arayan yabancı sermayeye iyi gözle bakmamıştır. Buna karşın kapitülasyon niteliğinde ayrıcalık istemeyen yabancı sermaye Cumhuriyetin ilk on yıllık döneminde Türkiye'ye rahatça girmiştir. Bazı yabancı şirketler Türkiye de doğrudan şube açarken, bazıları yerli görünümüne şirketlerde yönetimi ele geçirmiştir. Nafia Vekâleti Erkânından Halit Ziya Bey Yeni Asır gazetesine verdiği bir beyanatta: *Biz ecnebi sermayelerine belki de lüzumundan fazla çok itimat ve emniyet göstermişiz. Öyle olmasaydı. Bugün memleketimizin her muntıkasında gördüğünüz ecnebi müesseseleri kalmaz ve bunlar da bizden memnun olmaz temdidi müddete taraftar olmazlardı. Biz Türklere gelince biz ecnebi sermayesinde marifetine de sanayine de her vakit mümkün olan teshilat hatta azami himayeyi göstermişizdir*⁶⁶⁶ yorumunu yapar.

Hükümet yabancı sermayeye karşı olmasa da madenleri kendi sermayesiyle işletmek istemektedir. İsmet Paşa'nın verdiği beyanatta: *zengin bakır, simli kurşun, krom, zımpara, borasit ve kömür madenleri ile petrol damarları ecnebilere muhtaç kalmadan yapılacağını dile getirdi*⁶⁶⁷. Bunun sonucunda hükümet tarafından ekonomiyi canlandırmak amacıyla ülkede iktisat planları tasarlandı ve yürürlüğe konuldu.

İzmir Ödemiş'te üretilen antimuan madenine de oldukça rağbet vardır. Berlin Ticaret Mümessillliğimizden şehrimizdeki alakadarlara gelen bir raporda ham antimuan madenine karşı Almanya'da ciddi bir alaka olduğu bildirilerek antimuan üreticilerinin Almanya'daki şirketlerle iletişime geçmesi istendi⁶⁶⁸. Şirketlerin Almanya ile iletişime geçip ya da geçmediğine dair bir bilgi bulunmamasına rağmen bir iletişime geçildiği izlenimi edinilememiştir. Çünkü Türkiye'den Almanya'ya antimuan ihracı o yıllarda yapıldığına dair bir bilgiye ulaşılamadı.

⁶⁶⁶ "Yeni Türkiye'de Ecnebi Sermayesine Düşmanlık Yoktur", *Yeni Asır*, 27 Ocak 1932.

⁶⁶⁷ *Hizmet*, 14 Şubat 1927.

⁶⁶⁸ *Yeni Asır*, 21 Ekim 1932.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planıyla öncelikle ham maddeleri memlekette bulunan veya sağlanabilecek olan sanayinin kurulması amaçlandı. Halkın elinde bir birikim olmadığı için büyük sermaye ve ileri teknoloji gerektiren sanayi devlete bırakıldı. Devlet, kurulmasına karar verilen sanayinin üretim kapasitesi ile ülkenin gereksinimi ve tüketimi arasında paralellik kurulması hedefledi⁶⁶⁹.

Tablo 16: Türkiye’de Mevcut Madenlerin Durumu (1936-1937)

Madenin cinsi	1935	1936
Krom	150.514 ton	163.880 ton
Borasit	5.082 ton	6.483 ton
Galen	4.410 ton	7.632 ton
Çinko	14.645 ton	17.126 ton
Çinkolu kurşun	697 ton	4.936 ton
Zımpara	11.991 ton	11.560 ton
Antimuan	223 ton	1.070 ton
Kükürt	2.178 ton	3.162 ton
Mangazit	1.092 ton	2.247 ton
Çimento	131.175 ton	137.086
Cıva	25 şişe	823 şişe

Kaynak: *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, “Umumi Maden Durumu“, S: 8, (1937), s.1.

Tablo incelendiğinde zımpara madeni hariç hepsinde artış olduğu gözlenmektedir. Bu dönemde İzmir zımpara madenlerinde üretim durduğu için ufak tefek azalmalar oldu. Dünya da 1933 ve 1935 yılları arasında meydana gelen maden krizi ve yeni zımpara yataklarının bulunması sebebiyle 1928’den 1930’a kadar zımpara madeni üretimi düştü. Fakat 1931’den itibaren artmaya başladı hatta 1935 ve 1936’daki üretimler 1928 yılındaki üretimin üzerine çıktı. Bu da Türkiye’de takip edilen maden ve ihracat politikasının sağlamlığını gösterdi. Tabloda gösterilen zımpara ve cıva madenlerinin neredeyse tamamı İzmir’de çıkarılırdı.

Elimizdeki belgelerden anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde hükümetin teşvikiyle madencilik alanında Türk anonim şirketleri kuruldu. Fakat bütün çalışmalara rağmen bu şirketler başarılı olamadılar. Doğru düzgün üretimde bulunmadan imtiyazları fesh edildi. Yabancıların elinde bulunan madenler onların ülkeden ayrılmasıyla boş kaldı. Burada olanlar ise madende üretimde bulunmadılar. Madencilik gelişmesi için ülkede olduğu gibi İzmir’de de yabancıların elinde bulunan ve boş bırakılan ve rezerv bakımından kaliteli olanları kurulan Maden Tetkik Arama Enstitüsü tarafından incelendi. Çalıştırılmaya müsait olanlar Etibank’a devr edilerek tekrar üretime başlatıldı.

⁶⁶⁹ “İktisadi Programın Ana Hatları”, *Hâkimiyeti Milliye*, 9 Ocak 1934.

İzmir'in önemli madenlerinden biri de cıvadır. Birinci Dünya Savaşı'nda sonra İtalyanlar Avusturya'nın İdriya cıva madenine sahip oldu. Amerika cıva madenleri de Avrupa piyasasını doyurmak için harp esnasında o derece üretim yapmıştır ki bu madenlerde artık cevher bulmanın imkânı kalmamıştır. Bu suretle dünya cıva üretimi yalnız İtalya ve İspanya'ya kaldı⁶⁷⁰.

İtalya'nın en büyük cıva madeni Monte Amiyata ve İspanya'nın da Almada'dır. İspanya madeni devlet tarafından işletilmektedir. İtalya'nın cıva madeni ise her ne kadar hususi ellerde ise de bu da hükümetin kontrolündedir. Bu iki maden Merkurio Europe isminde bir sendika oluşturdu. Sendikanın merkezi idaresi Lozan'da bulunmaktadır. İspanya'daki Almada madeninin bütün tesis ve fırınları çok eski olduğu halde her şişe cıva madene takriben 5, 6 İngiliz altını lirasına mal oluyordu. Monte Amiyata madeninin tesisat ve fırınları modern olduğundan İtalyanlara her şişe cıva takriben 10, 11 İngiliz altını lirasına elde ediyordu⁶⁷¹.

Dünya cıva üretiminin %91'i bu sendikanın elinde bulunuyordu. Sendika üretilen cıvayı borsaya 21 ile 21 buçuk İngiliz lirasına arz edip elden çıkarıyordu. Sendika üretilen miktarın az bir kısmını piyasaya arz ettiğinden ellerinde mühim miktarda stok kalıyordu. Yüksek fiyatlar karşısında dünya da cıva alımı azalıyordu. Sendika cıva miktarını artırmak için 1929 yılında cıvanın sanayide ve diğer yerlerde kullanımını temin için bir müsabaka tertip etti. Fakat bu müsabakadan bir netice elde edilemedi⁶⁷².

Karaburun Ahurlu cıva madeni şirketi, cıvanın yüksek fiyatla satıldığı zamanlarda gerek mühendis Burhan Bey'in başarısızlığı ve mühendis Mösyö Davoş'un israfları yüzünden bu durumdan istifade edemedi. Dünya piyasasında demir, bakır gibi maden fiyatları düştüğü halde cıva eski yerini sendika sayesinde koruyordu. Fakat İspanya'daki ihtilaldan sonra iki maden arasında sendika satış fiyatları üzerinde ihtilaflar meydana geldi ve 2 Haziran 1931'de Lozan'da yapılan konferans neticesinde cıva fiyatı 21 İngiliz lirasından 17'ye indirildi. Bu karar Karaburun cıva madeniyle bu maden derecesindeki madenlere mühim bir darbe oldu. Çünkü verilen son fiyat üretim fiyatlarından çok aşağıdadır⁶⁷³.

⁶⁷⁰ BCA. 310. 10. 00. 35. 1423. 1988. 505.

⁶⁷¹ BCA. 310. 10. 00. 35. 1423. 1988. 505.

⁶⁷² BCA. 310. 10. 00. 35. 1423. 1988. 505.

⁶⁷³ BCA. 310. 10. 00. 35. 1423. 1988. 505.

Türkiye maden üretim ve ihracını artırmak için çeşitli önlemler alınmaya çalışılmıştır. İsmet İnönü'nün verdiği bir beyanatta Türkiye'de devlet madenciliği milli kalkınma hareketiyle yakından alakalı mühim mevzulardan biri olduğu, genel endüstrileşme anlayışımızdan başka maden arama ve işletme işini her şeyden önce döviz gelirimizi artırabilmek için devama ve hususi bir ehemmiyet vermeye mecbur olduklarını söylemiştir⁶⁷⁴. Bu yüzden de madenciliğe önem verilerek yeni maden sahalarının açılması için çaba gösterilmiştir.

Birincisi 1934 yılında uygulamaya konulan kalkınma planının ikincisi hazırlanırken Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının uygulamaları hala devam etmekte idi. Programın tatbiki için 25 milyonu ülkenin içinde harcanacak olan 45 milyon lira sarf olunacaktı. Sanayileşme programı tamamen tatbik olununca Türkiye hammaddesini kendisinin yetiştirdiği hiçbir malı dışarıdan almayacaktı. Programın amacı, ziraatla sanayiye ahenkleştirmek ve Türkiye'nin kendi ihtiyaçlarını kendisine temin ettirmek, böylece hem fazla ithalat yapmamak hem de sınıf teşekkülüne ve bunların arasında mücadele çıkmasına meydan vermemektir⁶⁷⁵. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda iktisadi yapı ve şartlara uygun yoğun sermaye ve teknoloji gerektiren ve hammaddesi ülkede yer alan endüstriler esas alındı. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda olduğu gibi maden kaynaklarına ağırlık verilerek madenlerimizi hammadde ya da yarı mamul olarak işlenerek kıymet ve ihracat hacminin arttırılması yönünde fabrikalar kurulması hedeflendi⁶⁷⁶. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'ndan farklı olarak tüketim malları talebine yönelik üretimden ziyade madencilik alanında üretimi arttırmayı ve denizyolları ve demiryolları ulaşımında talebi canlandırmayı ön görüldü⁶⁷⁷. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı birinci plandan daha kapsamlıydı⁶⁷⁸. Bu planda da madenciliğe özellikle kömür ocakları işletmelerine büyük önem verilmektedir⁶⁷⁹. Fakat bu plan II. Dünya savaşı çıktığı için yürütülemedi.

⁶⁷⁴ *Anadolu*, 9 Kasım 1937.

⁶⁷⁵ "Devletçiyiz: Türkiye'nin Beş Yıllık Planı", *Ulus*, 9 Mart 1935.

⁶⁷⁶ Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı*, (1933), s. 17.

⁶⁷⁷ Tezel, *a. g. e.*, s.30.

⁶⁷⁸ Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), s.4.

⁶⁷⁹ *Anadolu*, 18 Mayıs 1937.

SONUÇ

Baltalimanı Anlaşmasının imzalanmasından sonra Osmanlı Devleti, ülke açısından önemli olan madenlerin kolayca serbest ticarete ve ihracata açılmasına karşı çıkarak bu alandaki kontrolünü sürdürmeye çalıştı. Fakat Avrupa sanayisinin gerek duyduğu maden cevherlerinin büyük kısmı devletin içinde mevcuttu. Madenlere Avrupalılar tarafından rağbetin artması sonucunda bir süre sonra bu direncin ortadan kalktığı ve ülkenin tam bir hammadde kaynağı ve açık pazar niteliği aldığı görülür. İzmir’de Avrupa kökenli maden şirketlerinin ortaya çıkması bu yıllara rastladı. Levant Şirketi’nin fesh edilmesiyle Akdeniz ticaretindeki tekelleşmenin kalkmasıyla Türkiye’de bulunan İngiliz tüccarlar Levant Şirketinden boşalan yeri doldurmak için aile şirketleri oluşturarak İngiltere’nin Osmanlı Devleti ile olan ticaretine egemen oldular.

Kurulan aile şirketlerinin sahip olmak istedikleri alanlardan biri de madencilik sektörüydü. Fakat Osmanlı Devleti’nin maden kanunları Osmanlı tebaasından başka kimseye maden imtiyazı alma hakkı tanımıyordu. Bu yüzden sahip oldukları maden imtiyazlarının Osmanlı tebaasından bir kişinin üstüne alıyorlardı. Devletin birçok alanda yapmış olduğu yeniliklerden maden nizamnameleri de nasibini aldı. Yapılan yeniliklerle yabancılara da maden açma ve ortak olma hakkı tanındı. Böylece yabancı mültezimler sahip oldukları bütün maden imtiyazlarını kendi üstünde topladı.

Yabancılara maden imtiyazı alma hakkı tanınınca Devletin her yerinde olduğu gibi İzmir’de maden arama faaliyetlerinin hızlandığı görülür. Madenlerin imtiyazlara verilerek ortaya konulan sistemden çok şey beklenmesine rağmen, ne yazık ki beklentiler olumlu sonuç vermedi. Devlet, batılı devletler karşısında sadece ham madde kaynağı olarak görüldü. İzmir örneğinde olduğu gibi maden bulmak amacıyla kazılmadık yer bırakmayarak maden aramaları başlatıldı. Maden arama faaliyetleri o kadar hızlı gelişti ki, İzmir’de hiç ummadığınız bir köşenin bile maden imtiyazı alınmıştır. Madende üretime geçmek işçi tedarik etmek bulunan madeni ihraç etmek uğraştırıcı ve zaman alan bir işti. Bunun yerine ellerinde bulunan imtiyazları elden ele devr edip satarak daha hızlı ve kolay şekilde para kazanılıyordu. Zaten İzmir’deki madenler incelendiğinde keşf edilen birçok maden olmasına rağmen az sayıda madenlerin işletildiği görülür.

Yabancı mültezimler madenlerin işletilmesini sağlayacak mühendis ve teknisyeni dışarıdan getirmişlerdir. Türk teknisyen, işçi ve mühendis yetiştirmeyi hiç düşünmemişlerdir. Uzun süreli imtiyazlarla yabancıların elinde olan madencilik, ülkenin endüstriyel gelişmesine hiç faydalı olmamış, tersine milli servetin israf ve ziyan olmasına sebebiyet vermiştir. İzmir'deki maden ocaklarında büyük oranda yabancı işçi çalıştırma sorunu vardır. Özellikle Rum ve İtalyan işçiler çok yüksek ücretlerle madenlerde çalıştırılırdı. Türk işçilere ise madende en zor ve daha pis işleri yabancı işlere göre daha düşük ücret verilerek yaptırılırdı. Belki de bu duruma en çarpıcı örnek Whittall Şirketinin Maden İdaresine yazdığı yazıda verilir. Karaburun cıva madeninde çalışan Rumların Yunanistan'a gitmesiyle maden ocağı çalıştırılmaz. Bunun sonucunda Şirket, Yunanistan'a giden Rumların geri dönmelerini sağlamak için Rum liderinden yardım ister. Fakat yapılan bütün ısrarlara rağmen Rumları geri döndüremeyince Maden İdaresinden madende çalışacak müslüman işçi talebinde bulunur. Fakat ülkede kalifiye maden işçisi bulmak oldukça zordu. Madencilerin ücretleri oldukça düşüktü. Maden ücretlerinin artırılması için ülke genelinde yapılan grevlerden sadece biri İzmir madenlerinde gerçekleşir. Çamaltı Tuzlasında gerçekleşen grev neticesinde tuzlada iş bırakma eylemi yapıldı. Ne yazık ki grevin nasıl bittiğine dair elimizde bir belge bulunmamaktadır.

Sektörün hareketlenmesinde demiryolunun inşası da son derece önemli bir rol oynadı. Zira bu teknolojik yenilikle mesafeler daha kısa hale geldi. Maden ocaklarından çıkarılan cevherler katırlarla en yakın demiryoluna getiriliyordu. Buradan da demiryoluyla İzmir Limanı'na götürülüp gemilere yükleniyordu. Demiryolu develere göre daha hızlı ve daha fazla mal taşıdığından hemen develerin yerini aldı. İzmir'de bulunan yabancılar maden ocaklarını ellerine geçirdikleri gibi yaptıkları demiryollarıyla çıkarılan madenleri Limanlara taşıyordu. Buradan da gemilere yükleterek ihraç edilmesini sağlıyordu.

Madenlerden alınan vergilerde son derece yüksekti. Neredeyse madenin her aşamasından vergi alınıyordu. Diğer ülkelerle karşılaştırıldığında ülkemizde maden ihracatçılarından alınan vergiler oldukça fazlaydı. Maden üretiminde karşılaşılan önemli sorunlarından biri de bu vergilerdi. Maden çıkarmak ve ihraç etmek çok masraflı olduğundan imtiyazlar sadece alınıyor maden işletilmiyordu.

Maden işletmeciliğinde İngilizler ön sırada yer almaktaydı. Ernest Abbott, Frederik Abbott, Whittall, Charnaud ilk akla gelenlerdir. Abbottlar İzmir'de bulunan

bütün zımpara madeni ocaklarını kendi imtiyazlarına aldılar. Whittaller Abbottların en büyük rakibi olarak İzmir’de bulunan cıva madenlerini ele geçirdiler. Ayrıca Türk tebaasından olan Menekşelizade Mehmet Emin, Kabasakal Çerkes Mehmet Paşa, Ahmet Muhtar Bey, Tantanvizade Halid Efendi, Uşşakizade Muammer Beyler de İzmir’de madencilik alanıyla uğraştı. Azınlıklardan da bazı Rum ve Ermenilerin bu alanda çalıştığı gözlenir. Bu kişilerin haricinde yardım kuruluşlarından olan İzmir Hilal-i Ahmer, Türk Tayyare ve Donanma-i Osmanî Muavenet-i Milliye gibi Cemiyetlerde İzmir madencilik sektörü içinde yerlerini aldılar.

İzmir’de bulunan maden sahaları ise Tire (zımpara, manganez), Torbalı (kömür, zımpara), Seydiköy (zımpara, manganez, simli kurşun), Kuşadası (zımpara), Buca (simli kurşun), Urla (simli kurşunla karışık altın), Seferihisar (zımpara), Karaburun (cıva), Çeşme (sıcak ve soğuk maden suları), Ödemiş (cıva, antimuan), Bayındır (simli kurşun, arsenik), Kemalpaşa (arsenik, manganez, simli kurşunla karışık çinko), Bornova (çimento), Bergama (simli kurşun), Foça (tuz, taş), Karşıyaka (altın, taş)’dır.

Madenciliğin imtiyaza bırakılması sistemiyle, Türk madenciliğinin belki de daha fazla gelişmesi beklenirken istenilenin tam tersi bir sonuç doğurmuştur. Madenciliğin gelişmemesi ve ihmal edilmesi Osmanlı Devleti ekonomisini olumsuz yönde etkiler. Devlet’in uyguladığı bu politika ile Osmanlı madenciliğinin ayağa kaldırılması, ekonomik hayatın geliştirilmesi ve zenginliklerden faydalanılması mümkün olamadı. Madencilikteki değişimler de öteki alanlardaki gibi yüzeysel oldu. Bilgi, teknoloji ve sermaye gibi gelişmenin temel unsurları hiç dikkate alınmadığı görülür. Bütün bunlar da madenciliğin geri kalmasına sebebiyet vermiştir. Bu durumu Cumhuriyet idaresine geçildikten sonra yeni dönemin idarecileri kavrayacaklar ve tedbirler alma yoluna gideceklerdir.

Cumhuriyet döneminde hazırlanan ve uygulamaya konulan Birinci Sanayi Planıyla özellikle madencilik alanında önemli gelişmeler yaşandı. Fakat İzmir’i ele alırsak madencilik alanında önemli bir adım atıldığı söylenemez. İzmir’in en önemli madenleri arasında görülen zımpara madenlerinin üretimi Cumhuriyet döneminde daha da azalmaya başladı. Ocaklar kapatılarak boş bırakılmaya başlandı. Cumhuriyet idaresi madencilik alanında ilk önce ülke için daha önemli olan kömür sorununa el attı. Madenciliğin daha iyi şekilde hizmet verebilmesi için maden ile ilgili kuruluşların kurulmasını sağladı. Maden Tetkik Arama ve Etibank bu sayede kuruldu. İzmir’de madenciliğin gelişmesinde atılan en büyük adım Çamaltı

Tuzlasının Düyunu Umumiye İdaresinden alınarak devlete bağlanmasıydı. Bunun dışında Ödemiş cıva madeni Maden Tetkik Arama tarafından incelenerek 1940 yılında Etibank'a devr edildi. Etibank bu madende çalışmalarını 1994 yılına kadar devam etti. İkinci Sanayi Planı İkinci Dünya Savaşı sebebiyle hayata geçirilemeyince madencilik sektörüne yeni bir can verecek adım atılamadı.

Görüldüğü gibi ülkede ve İzmir'de madencilik faaliyetleri yabancıların elinden alınarak millileştirme yoluna gidildi. Bu uygulamayla madencilik millileştirilmesi başarı olduysa da İzmir'de zar zor çalışan maden ocaklarının tamamen kapatılmasına yol açtı. Bunların yerleri yerli maden ihracatçılarıyla doldurulamadığından da İzmir'de madencilik can çekişir duruma geldi. İncelendiğinde Cumhuriyet döneminde yabancı şirketlerin bazıları isimlerini değiştirerek Türk Anonim Şirketi adını alarak bir müddet daha İzmir'de maden üretimi ve ihracatı yaptığı görülür. Bir müddet sonra da bu şirketler ellerinde bulunan imtiyazları Türk şirketlerine devr ederler. Bazı imtiyazları ele geçiren Türk şirketleri bu maden ocaklarından istifade etmeyi bildiler ise de bazıları ne yazık ki madenlerde üretime bile geçmeden imtiyazları fesh edildi.

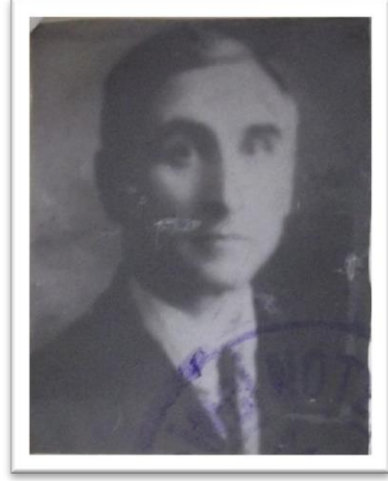
Ülkede madencilikle ilgili bir bilgi birikiminin olmaması, bu şirketlerin başarısızlığını çok iyi açıklar. Yabancı dinamikler millileştirmeye ülkeyi terk etmişlerdi. Fakat arkalarında madenlerde çalıştıracak kalifiye eleman bulmakta bile zorluk çeken ve az sayıda maden mühendisi bulunan kendilerine muhtaç olan bir ülke kalmıştır.

EKLER

EK 1 Abbott Maden Limited Şirketi'nin Kurucuları, *BCA*. 310. 10. 00. 35. 1424. 1989. 506.

Rişard Jorj Abbott

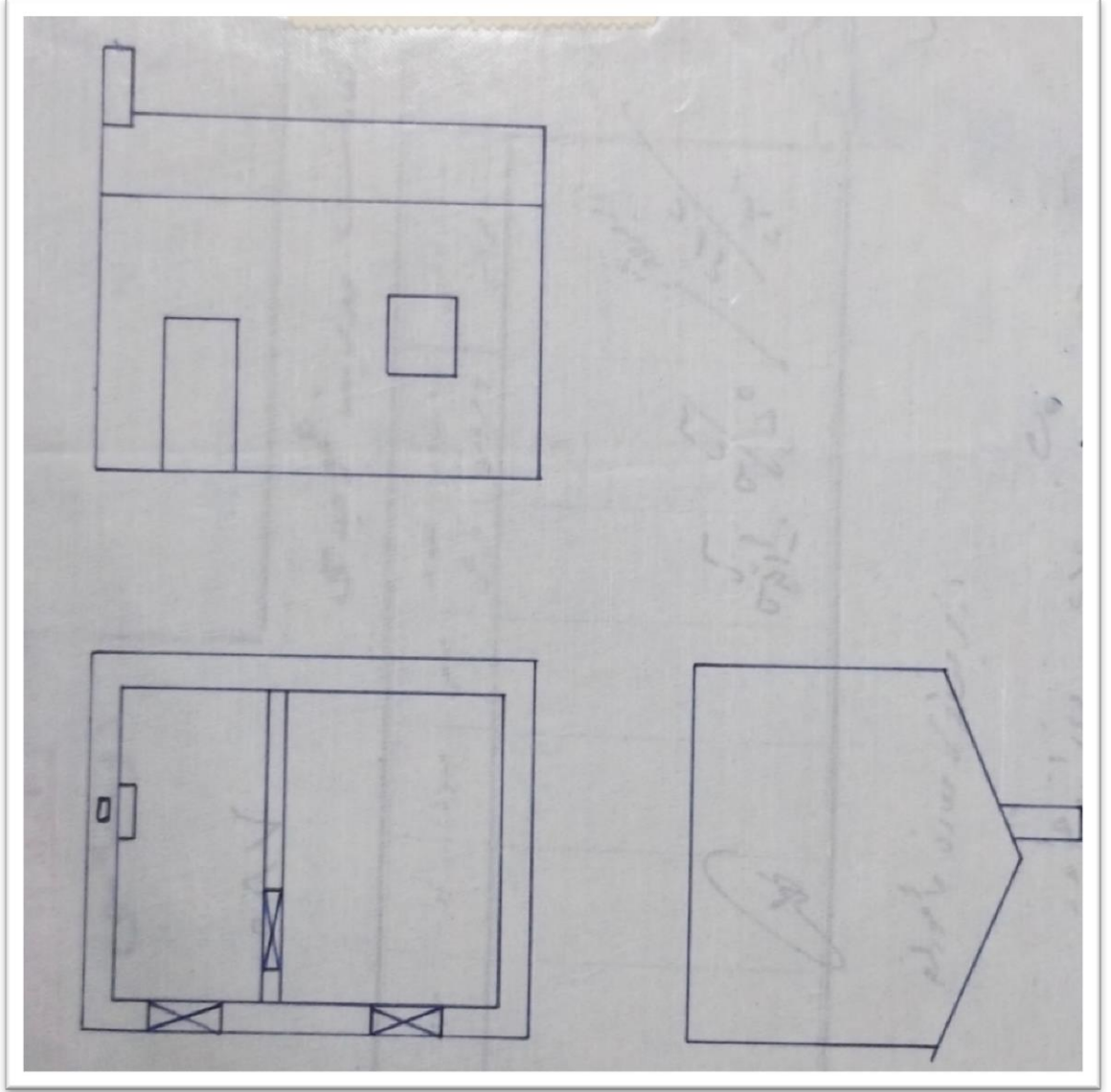

Edgar A. Whittall

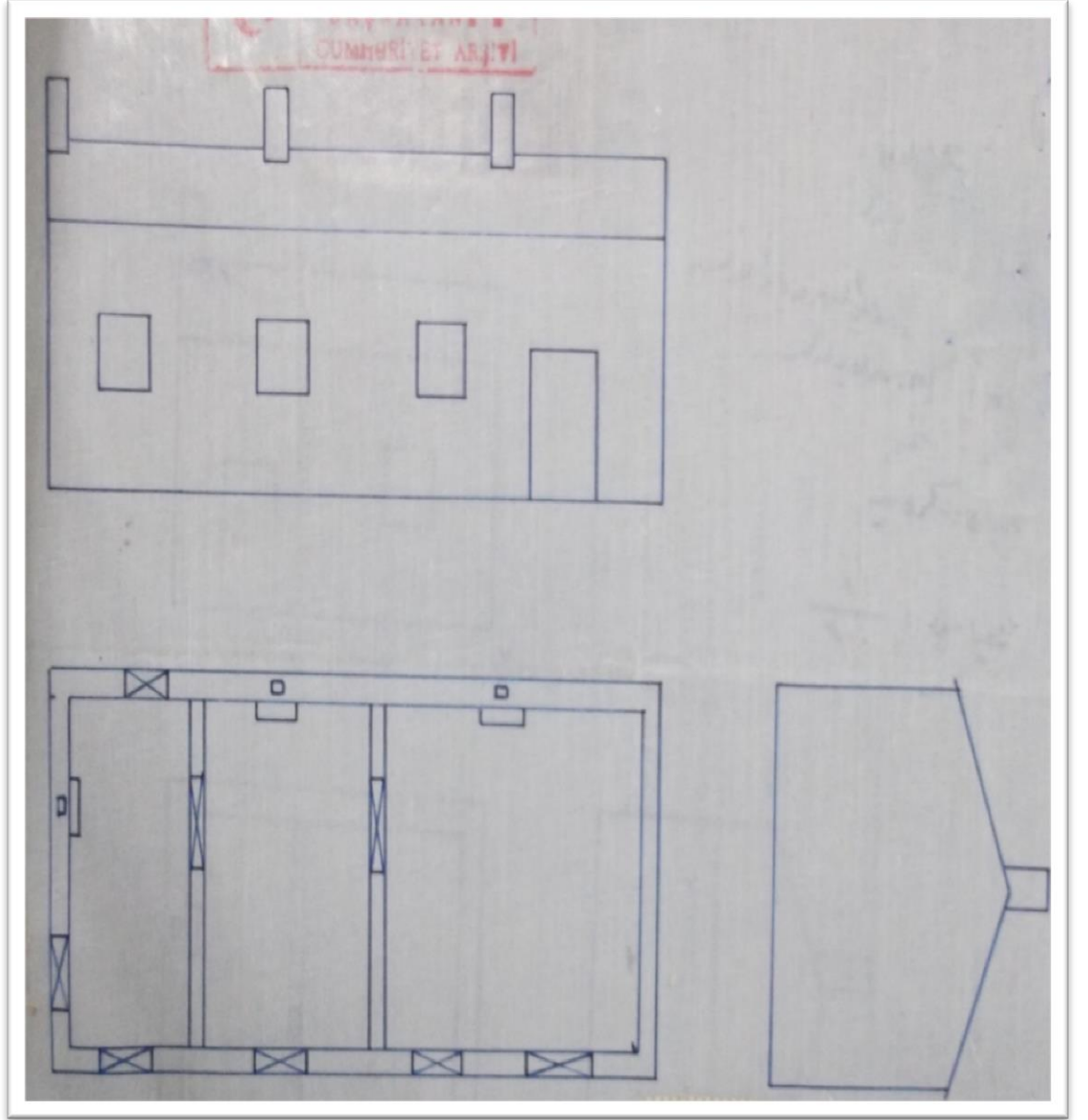

Norber Amade Lohner

EK 2 Mescitli Antimuan Şirketi Çalışanlarının Kaldıkları Yerlere Ait Kroki 1, BCA.
310. 10. 00. 35. 1432. 1997. 587.

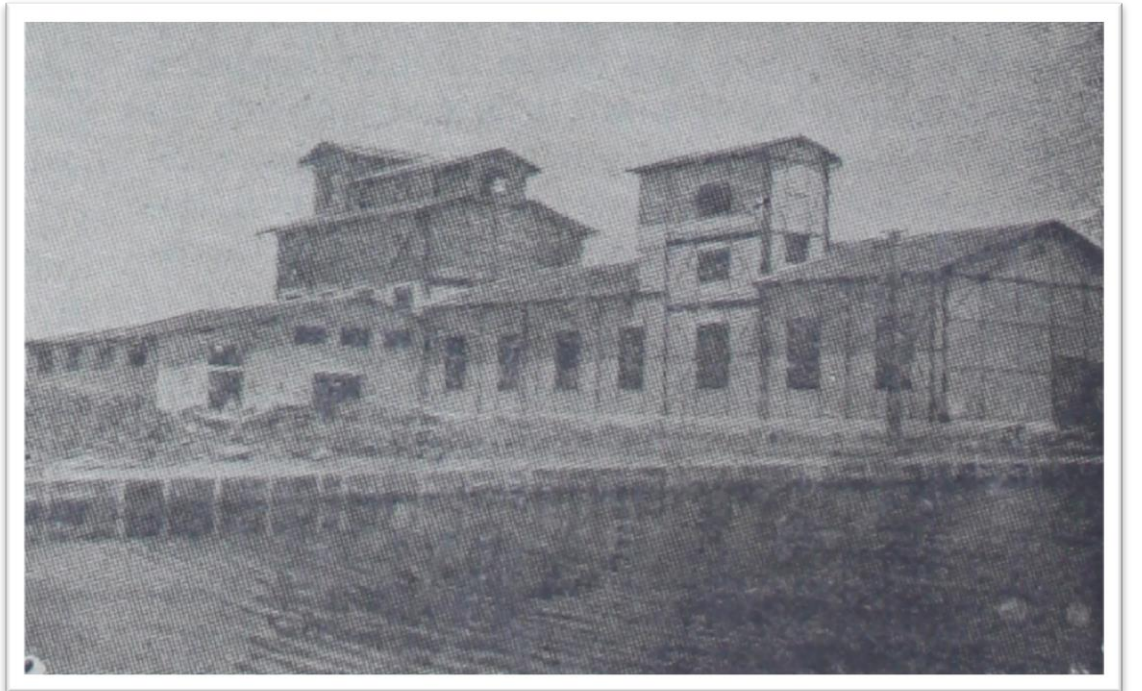
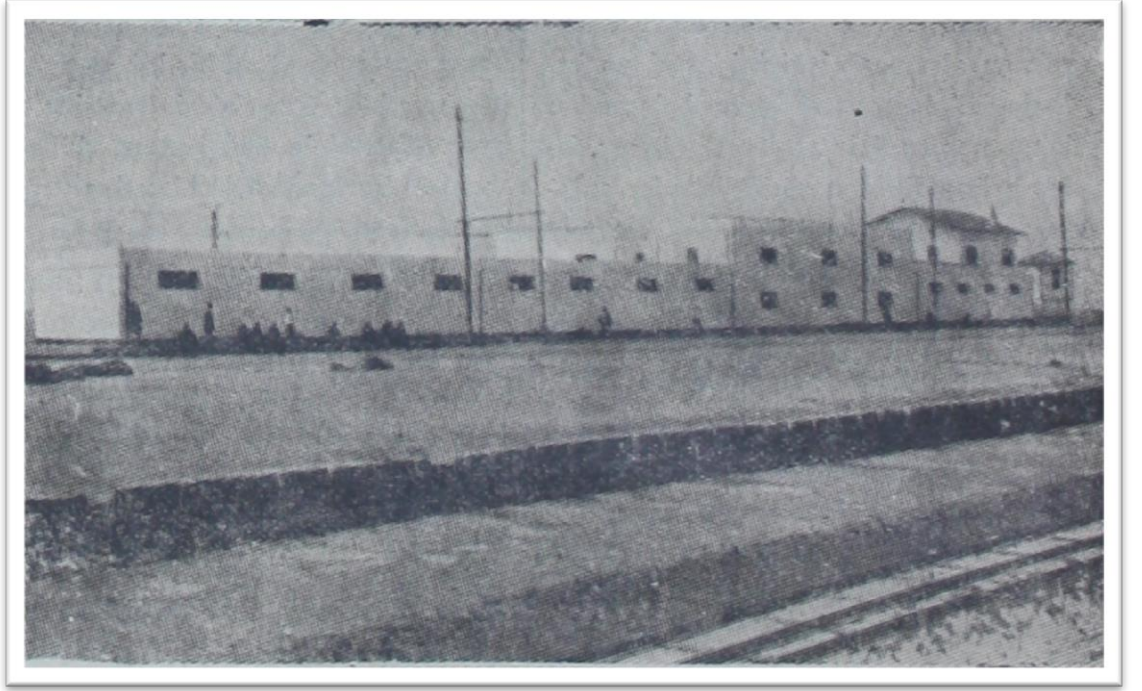

EK 3 Mescitli Antimuan Şirketi Çalışanlarının Kaldıkları Yerlere Ait Kroki 2, BCA.
310. 10. 00. 35. 1432. 1997. 587.

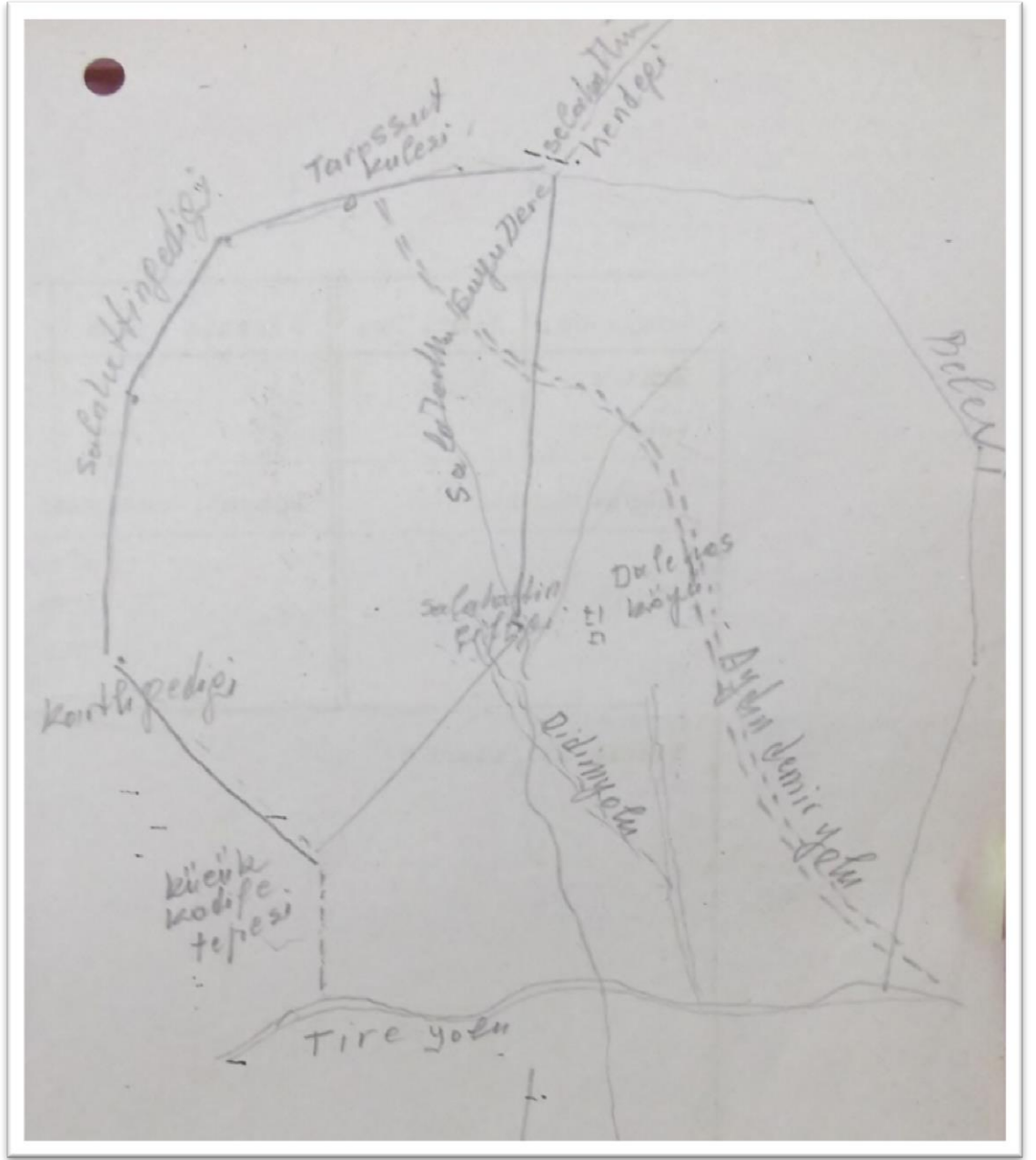

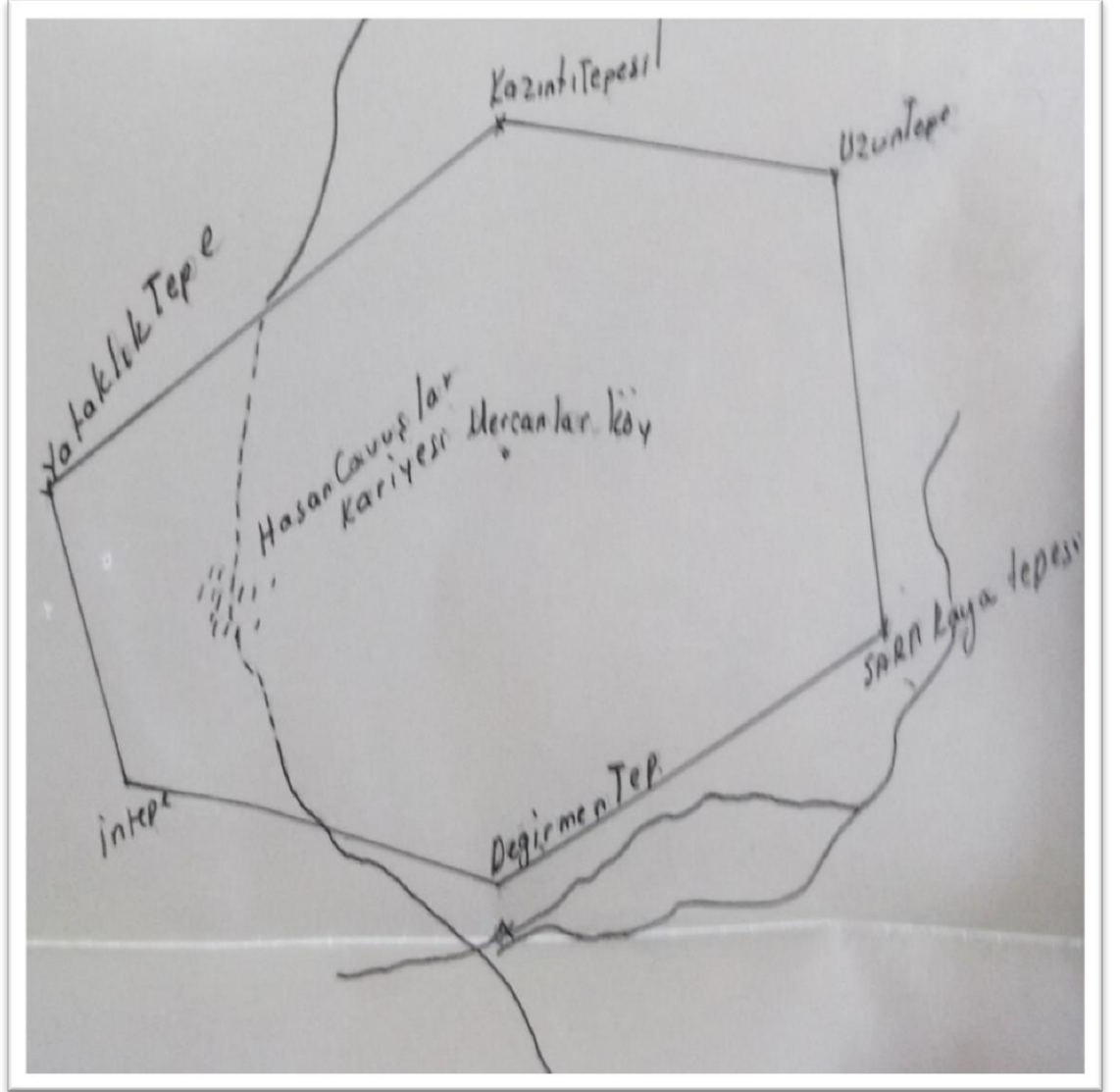
EK 4 amaltı Tuzlasında alışanların Kaldıkları Hangarlar, *Ulus*, 2 Temmuz 1936.

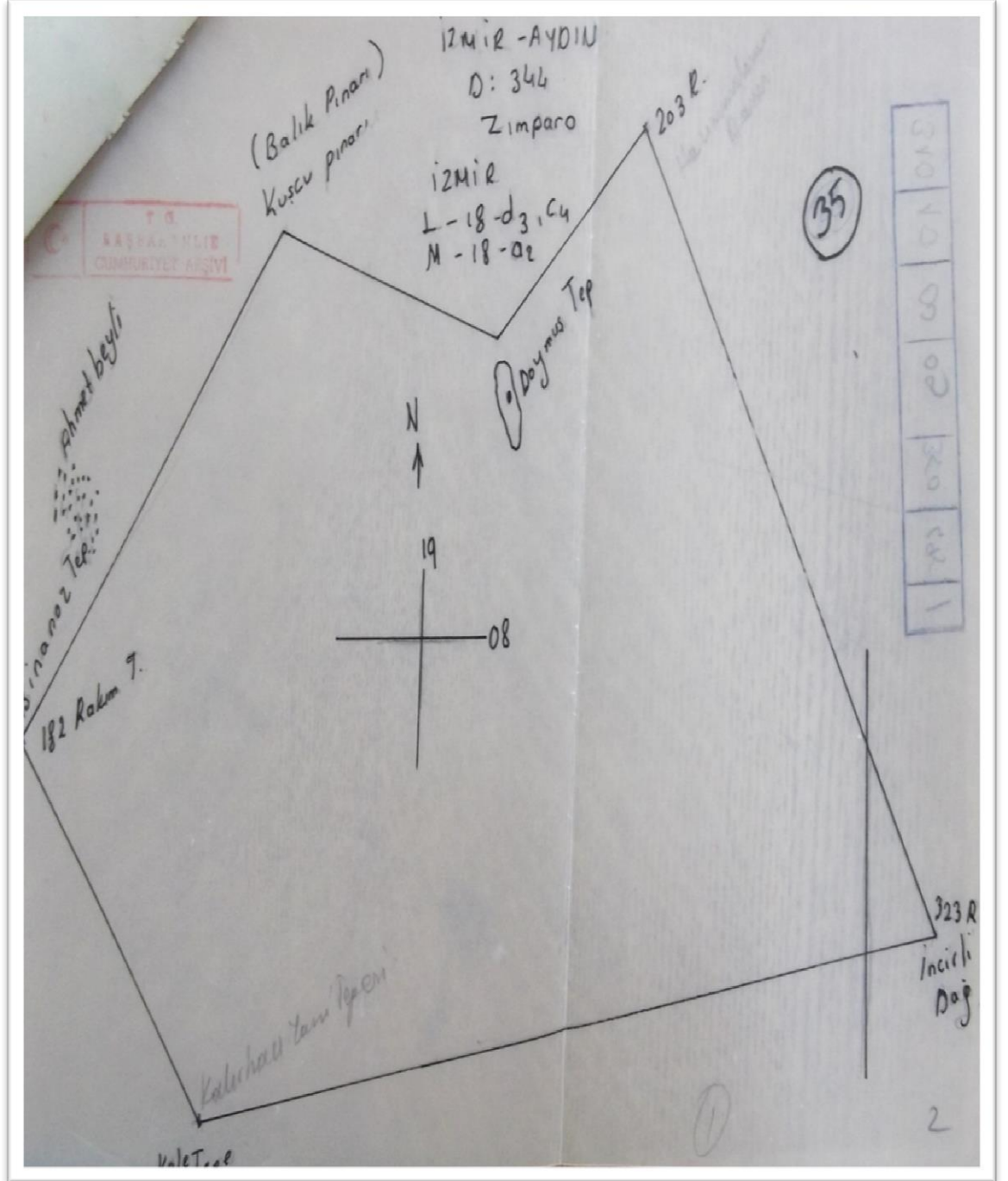
EK 5 Halkapınar Zımpara Madeni Krokisi, BCA. 310. 10. 00. 09. 346. 479. 296.

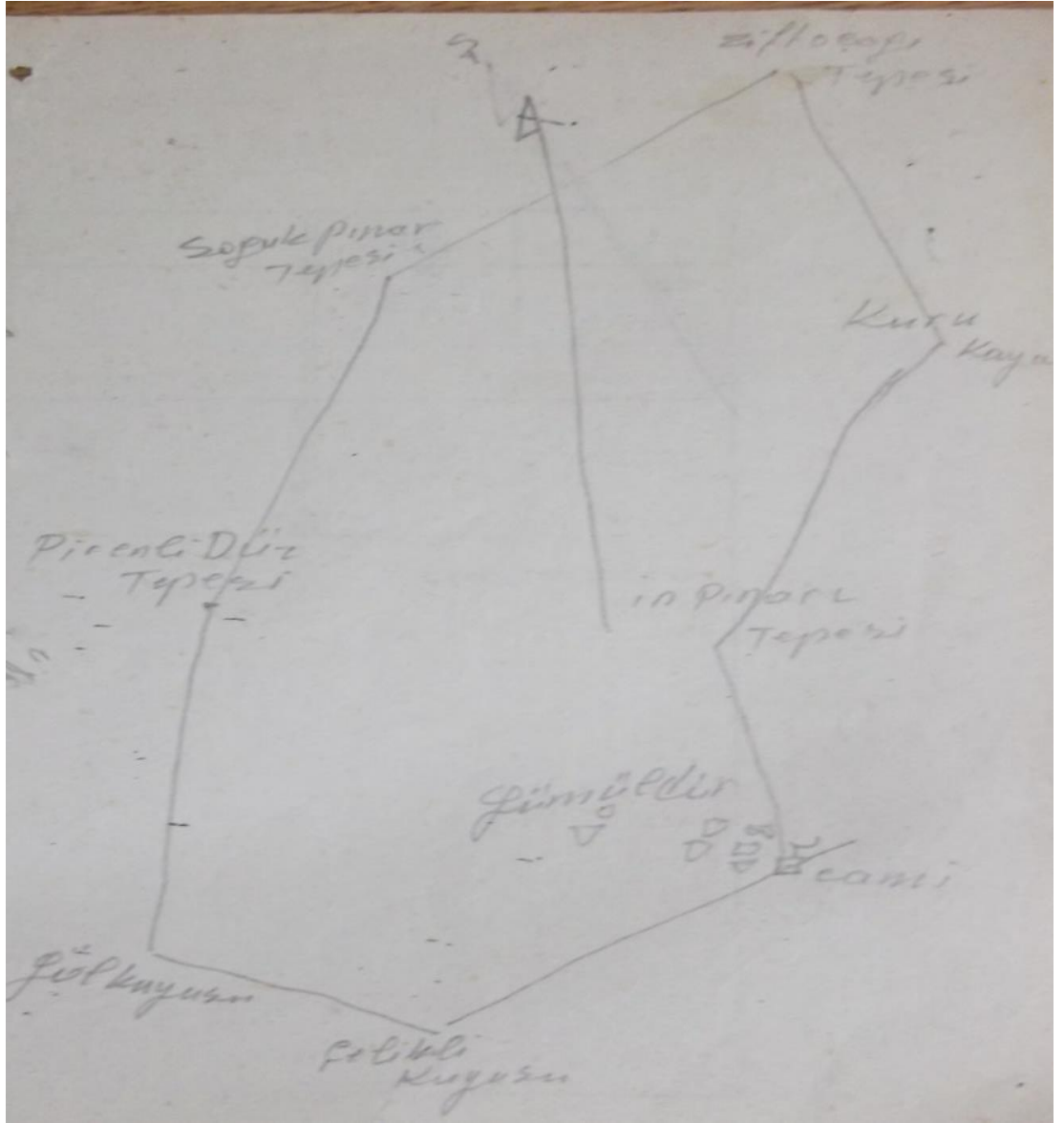
EK 6 Hasançavuşlar ve Mircanoğlu Arazisi Manganez Madeni, BCA. 310. 10. 00. 09. 318. 412. 50.

EK 7 Değirmendere/Ahmetbeyli Zımpara Madeni Krokisi, BCA. 310. 10. 00. 09. 350. 495. 344.

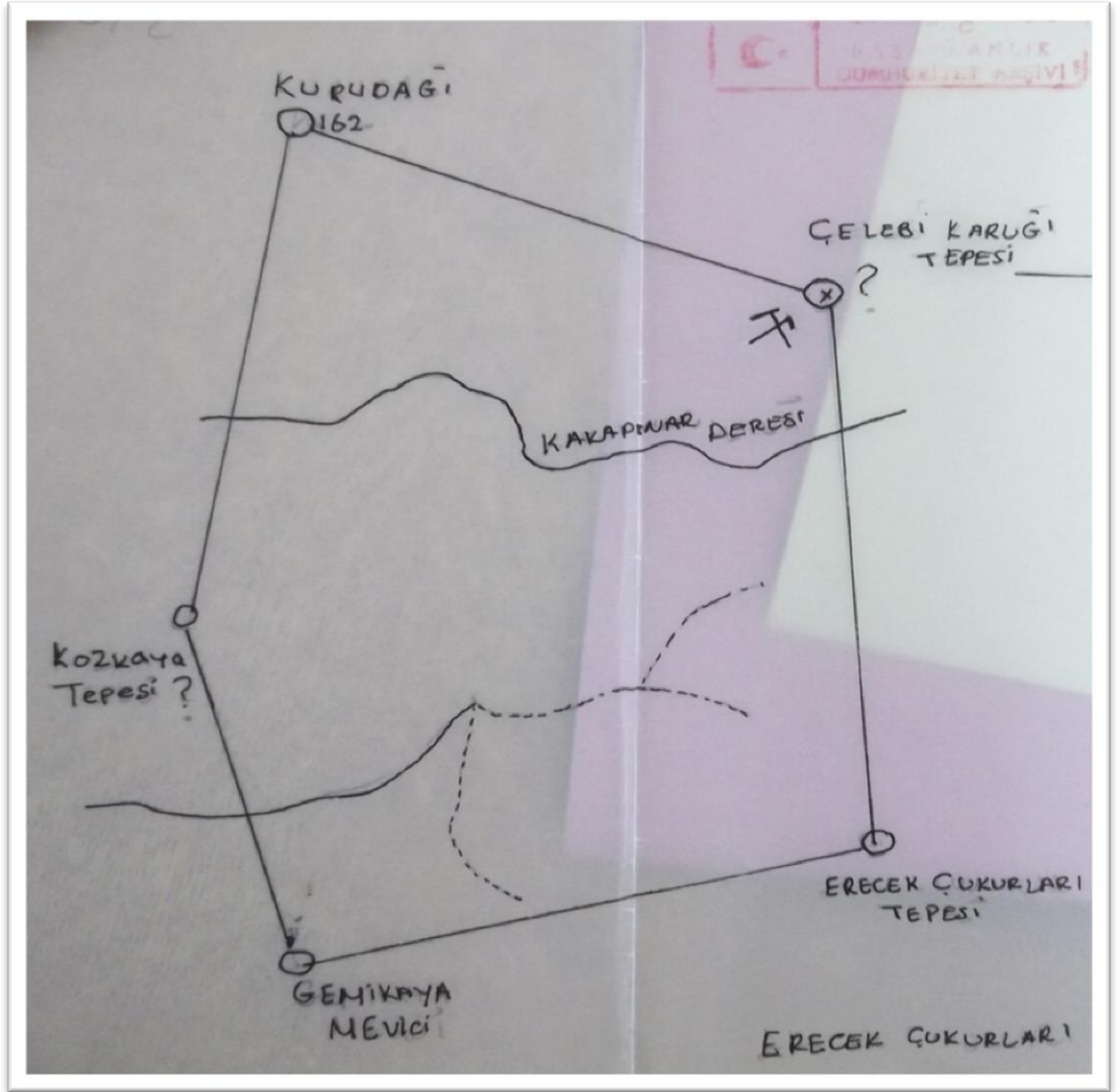

EK 8 Gümüldür Simli Kurşunla Karışık Çinko Madeni Krokisi, BCA. 310. 10. 00. 09.
318. 412. 50.

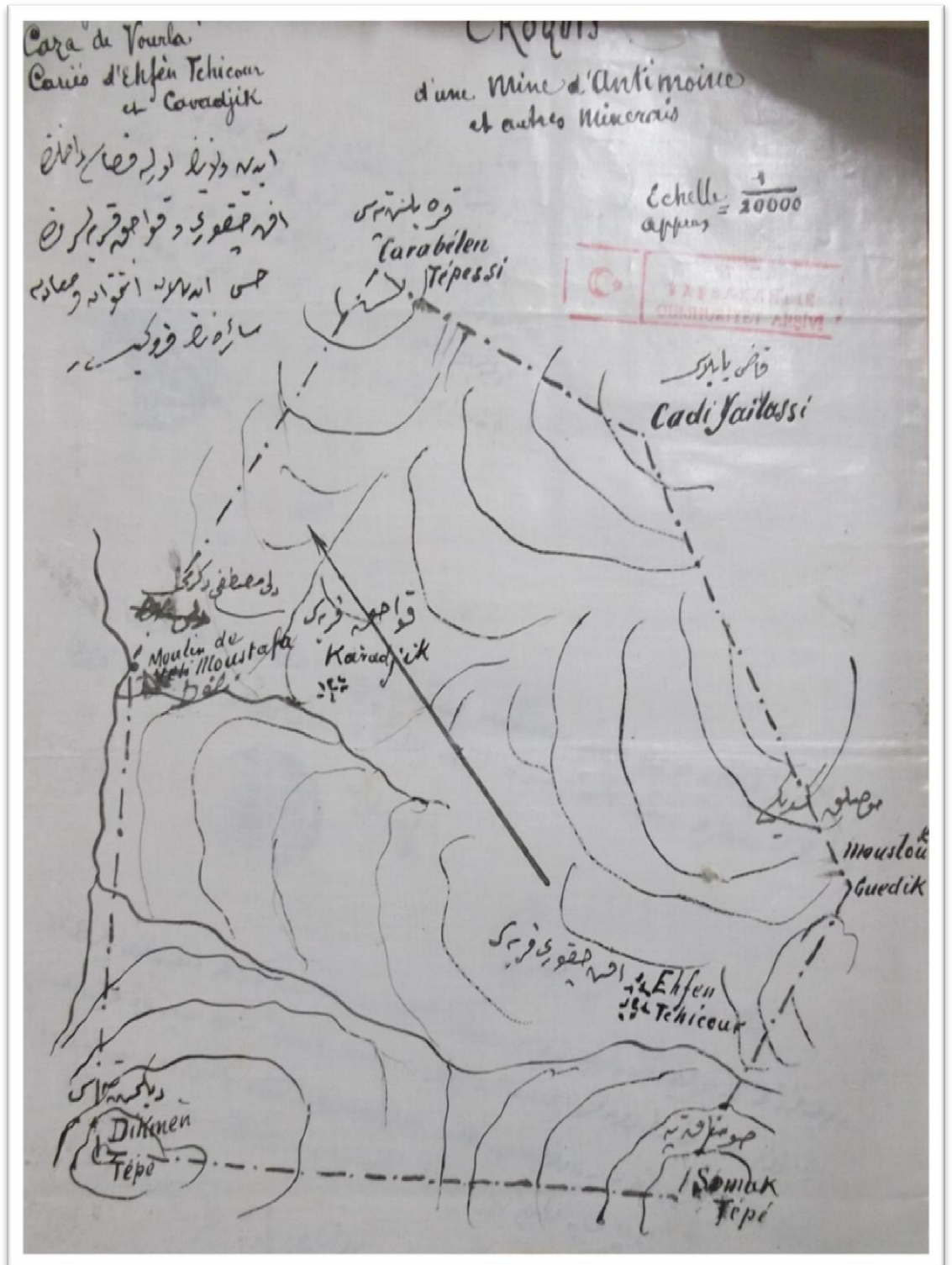

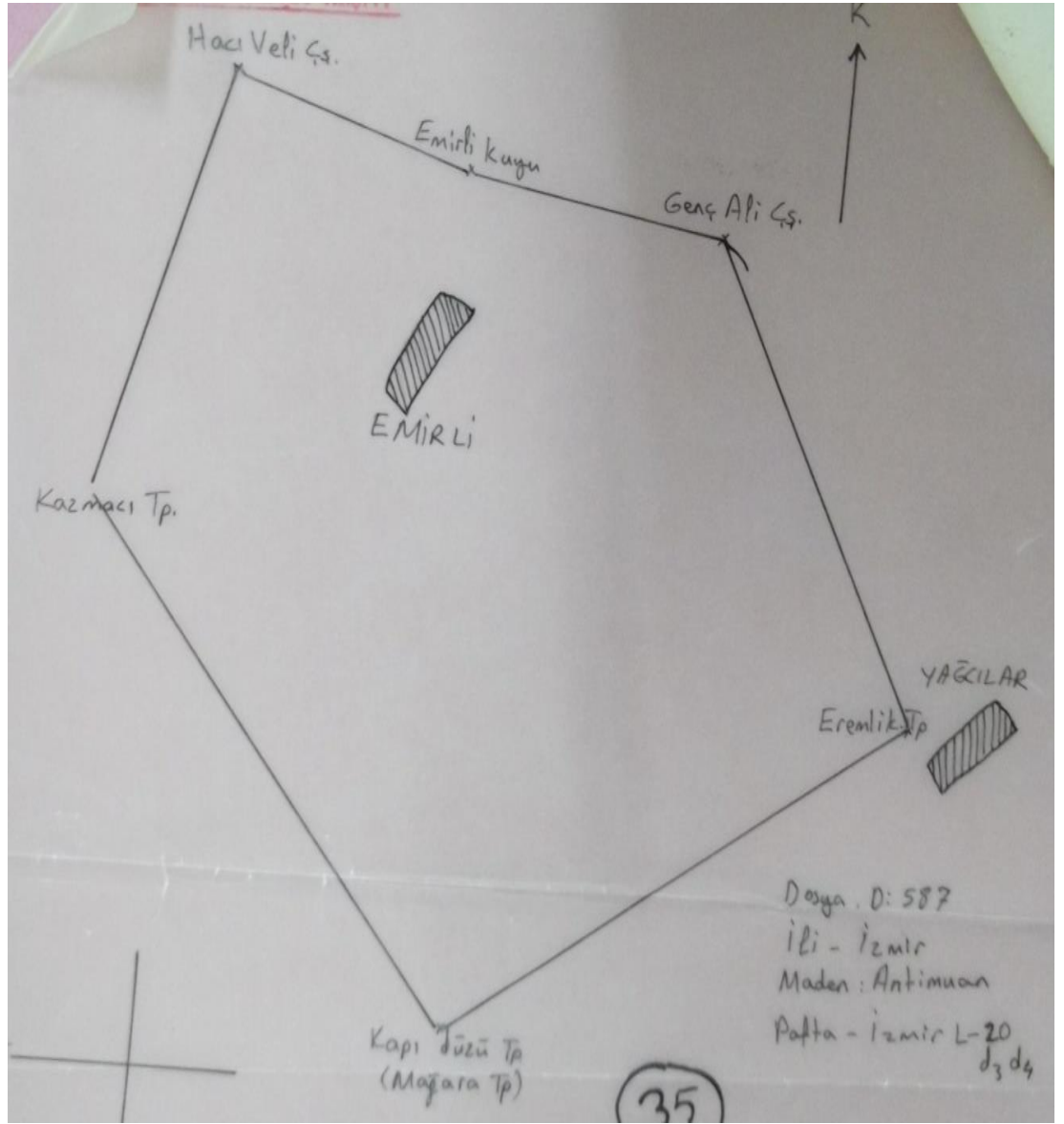
EK 9 Buca/Tahtalı Simli Kurşun Madeni Krokisi, BCA. 310. 10. 00. 09. 343. 469. 271.

EK 10 Kavacık-Efem Çukuru Simli Kurşun Madeni Krokisi, BCA. 310. 10. 00. 09. 363. 537. 805.

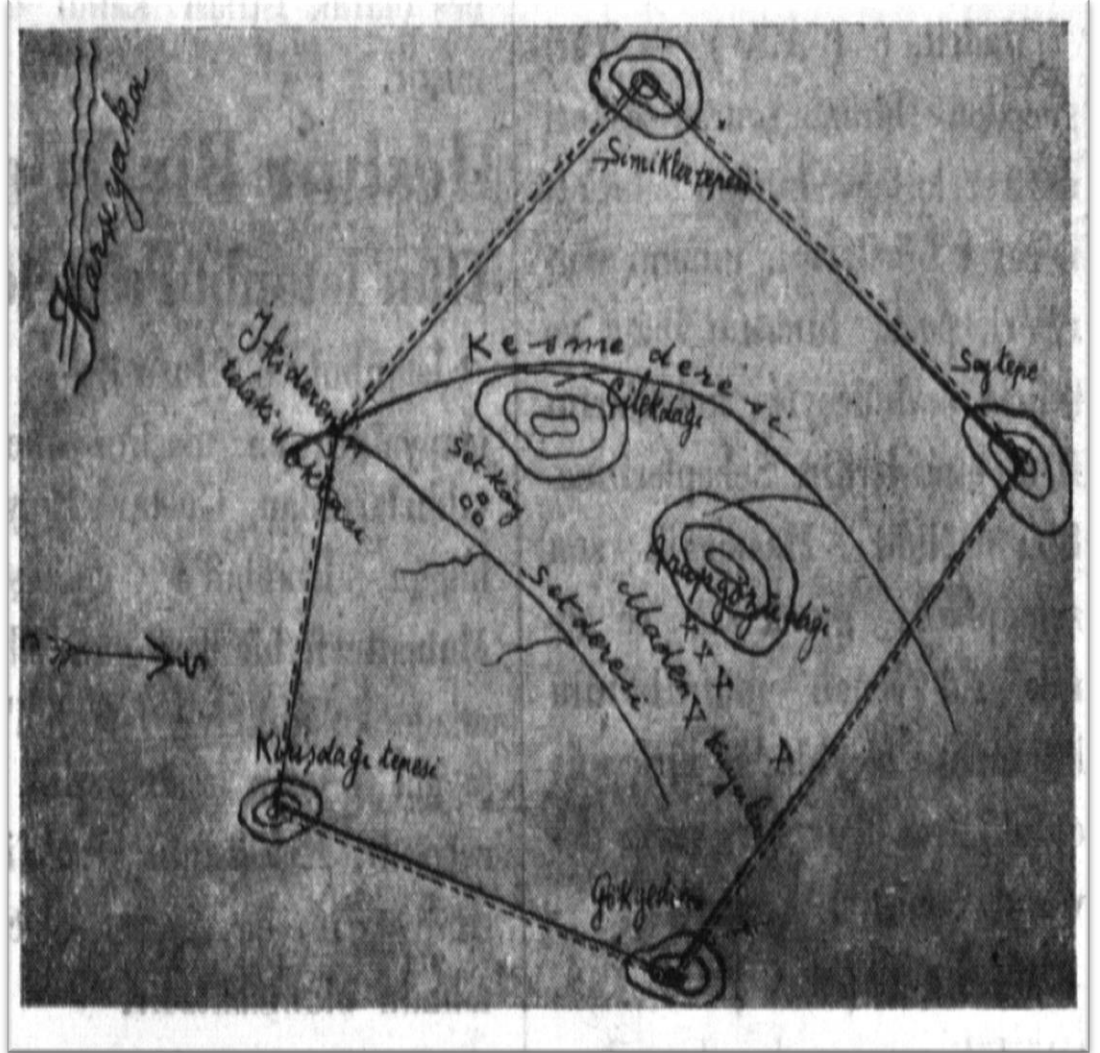

7EK 11 Ödemiş/Birgi Antimuan Madeni Krokisi, BCA. 310. 10. 00. 35. 1432. 1997. 587.

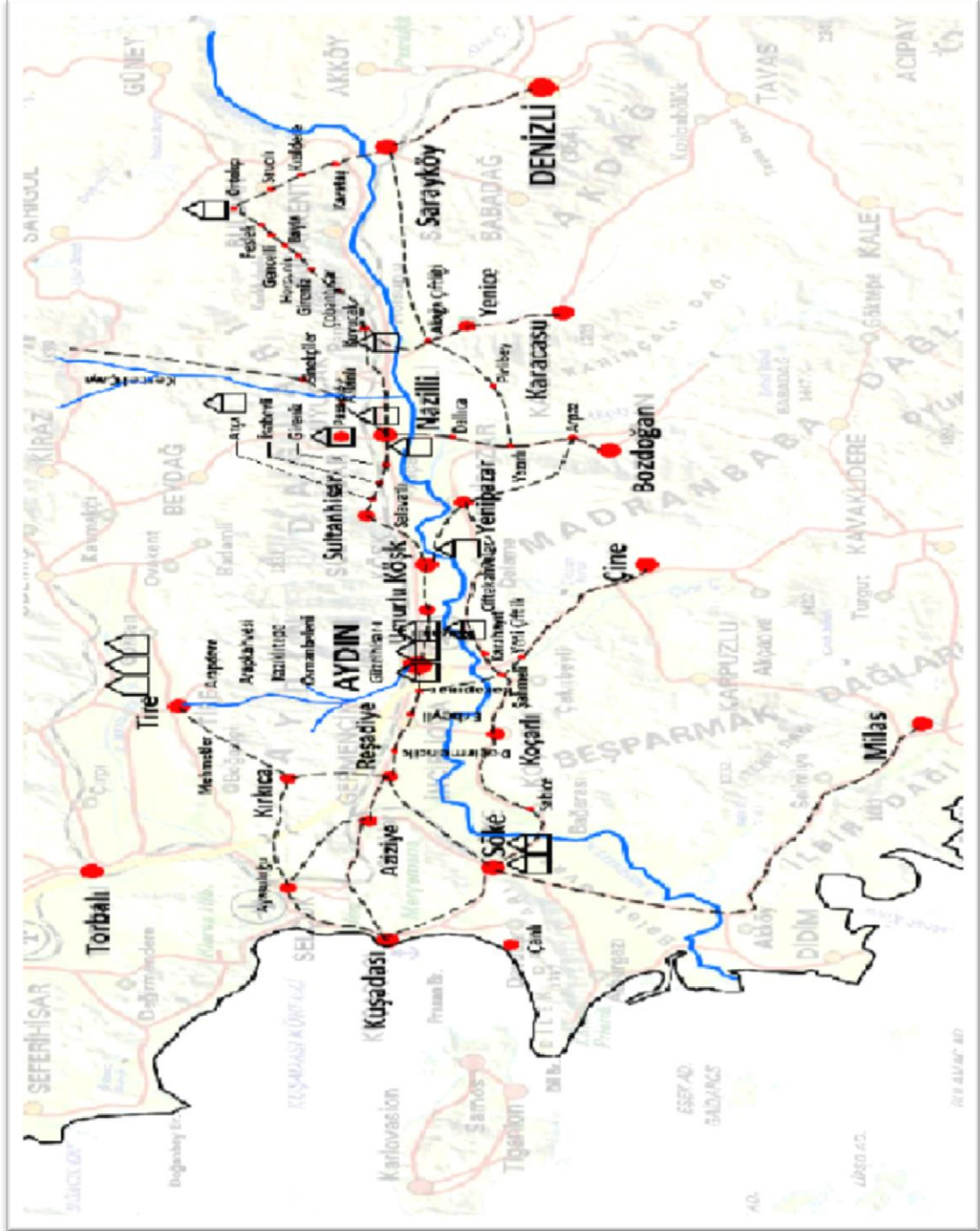

EK 12 Karşıyaka Arap Gözü Altın Madeni Krokisi, "İzmir'deki Zengin Altın Madenlerini Nasıl İşleteceğiz?", *Anadolu*, 7 Aralık 1932

EK 13 Deve Kervanlarının Ulaşım Ağı, Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, Cihan Özgün, “Batı Anadolu’nun Yol Ağı Araştırmaları- III İzmir’in Ardalanında Kervan Yolları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* Cilt: XXVI, Sayı: 2 Aralık 2011, s.543.

KAYNAKÇA

A- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri İmtiyaz Defterleri

A. DVNS. İMTZ. d. 1

A. DVNS. İMTZ. d. 2

A. DVNS. İMTZ. d. 3

A. DVNS. İMTZ. d. 4

A. DVNS. İMTZ. d. 5

Babîali Evrak Odası Evrakı

BEO. 2832/212342, 1324 Ra 27/21. 5. 1906.

BEO. 3264/244734, 1326 S 4/8. 3. 1908.

BEO. 3419/256401, 1326 N 29/25. 10. 1908.

BEO. 3425/256871, 1326 L 10/5. 11. 1908.

BEO. 3480/260976, 1327 M 4/26. 1. 1909.

BEO. 3483/261221, 1327 M 10/1. 2. 1909.

BEO. 3525/264375, 1327 Ra 9/31. 3. 1909.

BEO. 3538/265316, 1327 R 2/10.10. 1920.

BEO. 3570/267744, 1327 Ca 20/9. 6. 1909.

BEO. 3605/270311, 1327 B 8/26. 7. 1909.

BEO. 3618/271341, 1327 B 26/13. 8. 1909.

BEO. 3624/271736, 1327 Ş 7/24. 8. 1909.

BEO. 3644/273295, 1327 N 19/4. 10. 1909.

BEO. 3654/274041, 1327 L 12/27. 10. 1909.

BEO. 3665/274806, 1327 Za 6/19. 11. 1909.

BEO. 3731/279781, 1328 Ra 26/7. 4. 1910.

BEO. 3855/289106, 1329 Ş 11/7. 8. 1911.

BEO. 3906/292909, 1329 C 21/19. 6. 1911.

BEO. 3915/293571, 1329 B 16/13. 7. 1911.

BEO. 3977/298273, 1329 Z 26/18. 12. 1911.

BEO. 4016/301154, 1330 Ra 26/15. 3. 1912.

BEO. 4082/306076, 1330 N 25/7. 9. 1912.

BEO. 4144/310800, 1331 Ra 10/17. 2. 1913.

BEO. 4161/312035, 1331 R 29/7. 4. 1913.

BEO. 4173/312933, 1331 C 10/17. 5. 1913.

BEO, 4197/314720, 1331 Ş 15/20. 7. 1913.

BEO. 4269/320119, 1332 R 20/18. 3. 1914.

BEO. 4636/347659, 1338 N 17/4. 6. 1920.

BEO. 4670/350227, 1339 R 30/10. 1. 1921.

Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri

DH. MKT. 2664/80, 1326 L 26/21. 11. 1908.

DH. MKT. 2681/80, 1326 Za 19/13. 12. 1908.

DH. MKT. 2787/21, 1327 Ra 14/5. 4. 1909.

DH. MKT. 2799/12, 1327 R 11/2. 5. 1909

DH. MKT. 2830/98, 1327 Ca 14/3. 6. 1909.

DH. MKT. 2841/27, 1327 Ca 23/12. 6. 1909.

DH. MKT. 2847/86, 1327 Ca 28/17. 6. 1909.

DH. MKT. 2850/33, 1327 C 1/20. 6. 1909.

DH. MKT. 2861/13, 1327 C 10/29. 6. 1909.

DH. MKT. 2879/69, 1327 C 29/18. 7. 1909.

DH. MKT. 2893/49, 1327 B 20/7. 8. 1909.

Dâhiliye Nezareti Hukuk Evrakı

DH-H, 69/72, 1332 L 23/14. 9. 1914.

Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı

DH. İD. 134/15, 1332 C 9/5. 5. 1914.

Dâhiliye Nezareti Dâhiliye Kalem-i Mahsus Evrakı

DH. KMS. 25/28, 1332 Ş 22/16. 7. 1914.

Dâhiliye Nezareti Şifre Evrakı

DH. ŞFR. 42/197, 1332 Ş 11/5. 7. 1914.

Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı

HR. İM. 83/39, 1923 9 13.

Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı

HR. HMS. İŞO. 120/ 4, 1332 Za 21/11. 10. 1914.

İrade Dosya Usulü

İ.DUİT. 22/34, 1332 Za 14 /4. 10. 1914.

İ.DUİT. 23/11, 1334 C 28/2. 5. 1916.

İ.DUİT. 23/10, 1334 Ş 5/7. 6. 1916.

İ.DUİT. 23/9, 1334 B 17/20. 5. 1916.

- İ.DUİT. 24/12, 1335 R 17/10. 2. 1917.
 İ.DUİT. 24/14, 1335 Ca 16/10. 3. 1917.
 İ.DUİT. 24/16, 1335 Ca 16/10. 3. 1917.
 İ.DUİT. 24/6, 1335 S 30/25. 12. 1916.
 İ.DUİT. 24/8, 1335 Ra 12/26. 1. 1917.
 İ.DUİT. 25/3, 1335 N 28/18. 7. 1917.
 İ.DUİT. 25/8, 1335 Za 22/9. 9. 1917.
 İ.DUİT. 26/11, 1336 C 10/23. 3. 1918.
 İ.DUİT. 26/12, 1338 N 14/1. 6. 1920.
 İ.DUİT. 28/12, 1338 Ra 3/26. 11. 1919.
 İ.DUİT. 28/15, 1338 Ra 3/26. 11. 1919.
 İ.DUİT. 28/9, 1338 Ra 3/26. 11. 1919.
 İ.DUİT. 29/12, 1338 Za 1/17. 7. 1920.
 İ.DUİT. 29/7, 1338 B 6/26. 3. 1920.
 İ.DUİT. 30/12, 1339 M 26/10. 10. 1920.
 İ.DUİT. 30/7, 1339 M 26/10. 10. 1920.
 İ.DUİT. 32/2, 1340 Z 31/15. 8. 1922.

İrade Meclis-i Mahsus

- İ. MMS. 143/2, 1329 Ş 5/1. 8. 1911.
 İ.MMS, 163/10, 1331 R 15/24. 3. 1913.
 İ.MMS, 165/10, 1331 Ca 24/1. 5. 1913.
 İ.MMS, 165/7, 1331 Ca 24/1. 5. 1913.
 İ.MMS. 165/8, 133 Ca 24/1. 5. 1913.

İrade Orman ve Maadin

- İ. OM. 13/39, 1327 L 3/18. 10. 1909.

İrade İmtiyazat ve Mukavelat

- İ.İMT. 2, 1320 Ş 16/18. 11. 1902.
 İ.İMT. 3, 1327 C 24/13. 7. 1909.
 İ.İMT. 6/12, 1327 S 10/3. 3. 1909.
 İ.İMT. 8/4, 1327 L 20/4. 11. 1909.

Meclis-i Vükela Mazbataları

- MV. 141/95, 1328 C 25/4. 7. 1910.
 MV. 190/30, 1332 Ş 14/8. 7. 1914.
 MV. 206/19, 1335 R 25/18. 2. 1917.

- MV. 208/5, 1335 B 14/6. 5. 1917.
 MV. 221/12, 1339 R 29/10. 1. 1921.
 MV. 229/56, 1331 Ra 6/13. 2. 1913.
 MV. 231/92, 1331 Ca 22/29. 4. 1913.
 MV. 231/93, 1331 Ca 22/29. 4. 1913.
 MV. 234/19, 1332 R 18/16. 3. 1914.
 MV. 237/13, 1332 Za 10/ 30. 10. 1914.
 MV. 238/38, 1333 Ra 28/13. 2. 1915.
 MV. 241/85, 1333 L 8/19. 8. 1915.
 MV. 243/25, 1334 Ş 4/6. 6. 1916.
 MV. 246/101, 1335 R 15/8. 2. 1917.
 MV. 246/42, 1335. S 29/25. 12. 1916.
 MV. 246/62, 1335 Ra 10/4. 1. 1917.
 MV. 248/9, 1335 Za 17/4. 9. 1917.
 MV. 249/55, 1336 C 6/19. 3. 1918.
 MV. 249/80, 1336 B 16/27. 4. 1918.
 MV. 250/165, 1337 Ş 11/12. 5. 1919.
 MV. 252/124, 1339 M 23/7. 10. 1920.
 MV. 253/88, 1338 Ra 2/25. 11. 1919.
 MV. 253/89, 1338 Ra 2/25. 11. 1919.
 MV. 253/95, 1338 Ra 2/25. 11. 1919.
 MV. 254/62, 1338 B 4/24. 3. 1920.
 MV. 256/107, 1340 Z 20/14. 8. 1922.
 MV. 257/130, 1335 N 28/18. 7. 1917.

Şura-yı Devlet Evrakı

- ŞD. 1239/32, 1332 B 20/14. 6. 1914.
 ŞD. 1239/48, 1330 Ş 26/10. 8. 1912.
 ŞD. 1239/49, 1331 R 2/11. 3. 1913.
 ŞD. 1243/10, 1331 Ca 20/27. 4. 1913.
 ŞD. 1243/19, 1331 Ca 19/26. 4. 1913.
 ŞD. 1243/2, 1331 Ca 19/26. 4. 1913.
 ŞD. 1243/3, 133 Ca 19/14. 6. 1914.
 ŞD. 1244/18, 1332 Za 17/7. 10. 1914.
 ŞD. 1244/20, 1332 Z 4/24. 10. 1914.

- ŞD. 1244/28, 1332 Z 4/24. 10. 1914.
ŞD. 1246/24, 1331 Z 29/29. 11. 1913.
ŞD. 1248/31, 1332 Ş 5/29. 6. 1914.
ŞD. 1248/28, 1332 Ra 27/23. 2. 1914.
ŞD. 1250/19, 1332 C 13/9. 5. 1914.
ŞD. 1253/16, 1334 R 25/1. 3. 1916.
ŞD. 1255/13, 1334 C 16/20. 4. 1916.
ŞD. 1255/21, 1334 B 5/8. 5. 1916.
ŞD. 1257/20, 1335 Ş 17/8. 6. 1917.
ŞD. 1259/14, 1336 M 13/29. 10. 1917.
ŞD. 1259/33, 1336 Ca 29/12. 3. 1918.
ŞD. 1261/39, 1336 Ra 29/12. 1. 1918.
ŞD. 1265/30, 1337 Ş 5/6. 5. 1919.
ŞD. 1267/21, 1337 Za 6/3. 8. 1919.
ŞD. 1269/37, 1338 N 3/21. 5. 1920.
ŞD. 1271/37, 1338 Za 28/13. 8. 1920.
ŞD. 1272/9, 1339 M 11/25. 9. 1920.
ŞD. 1273/32, 1340 Ş 10/8. 4. 1922.
ŞD. 1274/9, 1340 Ca 2/1. 1. 1922.
ŞD. 1418/16, 1321 C 11/4. 9. 1903.
ŞD. 1446/13, 1331 N 21/24. 8. 1913.
ŞD. 2795/52, 1329 Ş 2/29. 7. 1911.
ŞD. 2820/37, 1332 Ra 7/3. 2. 1914.
ŞD. 2835 / 34, 1334 Ca 14/19. 3. 1916.
ŞD. 3069/39, 1328 Za 11/14. 11. 1910.
ŞD. 3072/75, 1328 L 22/27. 10. 1910.
ŞD. 3085/27, 1329 L 13/7. 10. 1911.
ŞD. 3087/38, 1329 B 24/21. 7. 1911.
ŞD. 3171/59, 1340 Ca 3/2. 1. 1922.
ŞD. 45/22, 1335 S 7/3. 12. 1916.
ŞD. 530/65, 1326 N 25/21. 10. 1908.
ŞD. 537/34, 1325 Ra 16/29. 4. 1907.
ŞD. 539/14, 1326 M. 28/2. 3. 1908.
ŞD. 540 / 30, 1327 B 2/20. 7. 1909.

- ŞD. 541/10, 1327 M 3/25. 1. 1909.
 ŞD. 543/27, 1327 C 19/8. 7. 1909.
 ŞD. 543/30, 1327 B 14/1. 8. 1909.
 ŞD. 544/29, 1327 N 8/23. 9. 1909.
 ŞD. 546/34, 1328 Ca 7/17. 5. 1910.
 ŞD. 546/42, 1328 C 21/30. 6. 1910.
 ŞD. 547/10, 1328 C 25/4. 7. 1910.
 ŞD. 547/4, 1328 C 10/16. 6. 1910.
 ŞD. 547/5, 1328 C 28/7. 7. 1910.
 ŞD. 547/8, 1328 C 21/30. 6. 1910.
 ŞD. 548/38, 1329 M 1/2. 1. 1911.
 ŞD. 548/56, 1329 Ra 12/13. 3. 1911.
 ŞD. 549/29, 1329 Ş 21/17. 8. 1911.
 ŞD. 549/19, 1329 B 12/9. 7. 1911.
 ŞD. 550/47, 1329 Ş 1/28. 7. 1911.
 ŞD. 550/54, 1329 Ş 11/7. 8. 1911.
 ŞD. 551/24, 1329 Za 23/15. 11. 1911.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı

Y. MTV. 294/49, 1324 Z 23/7. 2. 1907.

B- BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Maden Dairesi Başkanlığı

310. 10. 00. 09 / 317. 408. 30.
 310. 10. 00. 09 / 318. 412. 50.
 310. 10. 00. 09 / 343. 469. 271.
 310. 10. 00. 09 / 346. 479. 296.
 310. 10. 00. 09 / 349. 492. 334.
 310. 10. 00. 09 / 350. 495. 344.
 310. 10. 00. 09 / 358. 525. 503.
 310. 10. 00. 09 / 363. 537. 805.
 310. 10. 00. 35 / 1423. 1987. 448.
 310. 10. 00. 35 / 1423. 1988. 505.
 310. 10. 00. 35 / 1424. 1989. 506.
 310. 10. 00. 35 / 1432. 1997. 587.
 310. 10. 00. 35 / 1432. 1999. 614.

Bakanlar Kurulu Kararları (1928 ve sonrası)

30. 18. 1. 2 / 81. 101. 11. 78232.
30. 18. 1. 2 / 3. 25. 18. 7950.
30. 18. 1. 2 / 4. 32. 8. 8080.
30. 18. 1. 2 / 4. 35. 10. 8143.
30. 18. 1. 2 / 4. 36. 13. 8166.
30. 18. 1. 2 / 9. 11. 2. 8932.
30. 18. 1. 2 / 6. 60. 2. 8638.
30. 18. 1. 2 / 84. 84. 1. 96222.
30. 18. 1. 2 / 15. 77. 6. 10262.
30. 18. 1. 2 / 16. 81. 1. 10338.
30. 18. 1. 2 / 23. 66. 9. 11767.
30. 18. 1. 2 / 25. 4. 2. 12144.
30. 18. 1. 2 / 29. 46. 11. 12994.
30. 18. 1. 2 / 30. 58. 9. 13232.
30. 18. 1. 2 / 34. 20. 7. 14064.
30. 18. 1. 2 / 38. 51. 7. 14687.
30. 18. 1. 2 / 38. 52. 19. 14720.
30. 18. 1. 2 / 41. 89. 7. 15449.
30. 18. 1. 2 / 43. 19. 013. 3892.
30. 18. 1. 2 / 55. 49. 2. 27662.
30. 18. 1. 2 / 61. 10. 2. 39972.
30. 18. 1. 2 / 64. 38. 11. 45662.
30. 18. 1. 2 / 68. 75. 9. 53102.
30. 18. 1. 2 / 70. 99. 2. 57852.
30. 18. 1. 2 / 80. 100. 18. 78102.
30. 18. 1. 2 / 84. 84. 1. 96222.

Bakanlar Kurulu Kararları (1920 - 1928)

30. 18. 1. 1 / 9. 24. 8. 491.
30. 18. 1. 1 / 13. 26. 2. 1848.
30. 18. 1. 1 / 26. 63.16. 5846.
30. 18. 1. 1 / 29. 43. 8. 6853.
30. 18. 1. 1. 11. 52. 15. 1063.
30. 18. 1. 1 / 12. 63. 2. 1271.

30. 18. 1. 1 / 17. 86. 19. 3064.
 30. 18. 1. 1 / 26. 57. 4. 5715.
 30. 18. 1. 1 / 26. 68. 20. 5951.
 30. 18. 1. 1 / 27. 82. 1. 6206.
 30. 18. 1. 1 / 30. 54. 19. 7085.
 30. 18. 1. 1 / 30. 56. 16. 7122.
 30. 18. 1. 1 / 30. 62. 11. 7237.
 30. 18. 1. 1 / 19. 33. 11. 3611.
 30. 18. 1. 1 / 19. 33. 14. 3614.
 30. 18. 1. 1 / 19. 37. 12. 3691.
 30. 18. 1. 1. 20. 54. 19. 4038
 30. 18. 1. 1 / 20. 59. 3. 4121.
 30. 18. 1. 1 / 18.14.6. 3230.
 30. 18. 1. 1 / 19. 30. 3. 3544.

Muamelat Genel Müdürlüğü

30.10.0.0 / 176. 217. 2. 1962.

C- Gazeteler

- Ahenk* (1908-1930)
Anadolu (1913-1938)
Cumhuriyet (1924-1938)
Hâkimiyet-i Milliye (1920-1928)
Hizmet (1908-1928)
Işık (1932-1936)
İkdam (1908-1928)
İttihad (1908)
Köylü (1908-1918)
Ruzname-i Ceride-i Havadis (1867, 1869)
Sada-yı Hak (1924)
Ulus (1935-1938)
Yanık Yurt (1925)
Yeni Asır (1930-1938)

D- Resmi Yayınlar

- Ruzname-i Ceride-İ Havadis*, 22 Aralık 1867.
Ruzname- i Ceride-İ Havadis, 25 Kasım 1869.

Takvim-i Vekayi, 9 Ocak 1909.

Takvim-i Vekayi, 8 Ekim 1913.

Takvim-i Vekayi, 23 Ocak 1917.

Takvim-i Vekayi, 13 Eylül 1917.

Takvim-i Vekayi, 25 Kasım 1917.

Takvim-i Vekayi, 1 Ocak 1918.

Takvim-i Vekayi, 14 Eylül 1918.

Takvim-i Vekayi, 20 Ekim 1919.

Resmi Ceride, 29 Temmuz 1925.

Resmi Gazete, 14 Temmuz 1932.

22 Haziran 1935 Tarihli 2804 Numaralı Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün Kurulmasına Dair Kanun, *Resmi Gazete*, s.5378-5380.

22 Haziran 1935 Tarihli 2805 Numaralı Etibank'ın Kurulmasına Dair Kanun, *Resmi Gazete*, s.5380-5381.

27 Mayıs 1933 Tarihli 2189 Numaralı Altın ve Petrol Arama ve İşletme İdareleri Teşkiline Dair Kanun, *Resmi Gazete*, s. 2508.

28 Mayıs 1927 Tarihli 1055 Numaralı Teşviki-i Sanayi Kanunu, *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C: XXXII. , İçtima 4, T.B.M.M. Matbaası, 1927, s.323.

7 N 1274/21. 4. 1858 Tarihli Kanunname-i Arazi, *Düstur*, I. Tertib, Cilt I, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1289, s.165-200.

2 Ş 1285/18. 11. 1868 Tarihli Ma'âdin Nizamnamesidir, *Düstur*, I. Tertib, Cilt II, Matbaa-yı Amire İstanbul 1289, s. 318-337.

18 Z 1304/7. 9. 1887 Tarihli Ma'âdin Nizamnamesi, *Düstur*, I.Tertib, Cilt V, Başvekâlet Matbaası, Ankara 1937, s. 886-904.

10 Ş 1319/22. 11. 1901 Tarihli Taşocakları Nizamnamesi, *Düstur*, I. Tertib, Cilt VII, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara 1941, s. 678-690.

14 Ş 1324/3. 10. 1906 tarihli Ma'âdin Nizamnamesi, *Düstur*, I.Tertib, Cilt VIII, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara 1943, s.439-460.

9 Za 1327/22. 11. 1909 Tarihli Maden Mültezimlerinden Alınan Harç ve Rüsundan Muhacirin ve Babiâli Teshilat Sandığı İanelerinin Lağvı ve Teferruatı Hakkında İrade- i Seniyye, *Düstur*, II. Tertib, Cilt: 2, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye,1330, s.16.

17 Ş 1332/11. 7. 1914 Tarihli İmtiyazat- ı Ecnebiyenin (Kapitülasyon) ilga'sı Hakkında İrade- i Seniyye, *Düstur*, II. Tertib, Cilt: VI, Dersaadet, Matbaa-i Amire,1334, s.1273.

23 Nisan 1925 Tarihli 633 Numaralı Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Kanunu, *Resmi Gazete*, s. 131 - 132.

14. 6. 1935 Tarihli Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Kanunu, *Düstur*, III. Tertib Cilt: XVI, s. 700.

E- Dergiler

İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası (1926-1938)

Ödemiş Ticaret ve Sanayi Odası'nın Aziz Cumhuriyetin 10. Bayramına Armağan, İzmir, 1933.

Türkiye İktisat Mecmuası (1921-1925)

Yeşil Tire Mecmuası (1931-1933)

F- İstatistikler, Salnameler ve Yıllıklar

1339 İzmir Vilayeti Orman ve Maadin İstatistiği, İzmir, 1340.

1927 Ticaret Salnamesi, İstanbul, 1927.

1938 Türk Ticaret Yıllığı, İstanbul, 1939.

Aydın Vilayeti Salnameleri (1296 – 1326)

Devlet Salnameleri (1326 – 1928)

İktisat Vekâleti Maadin Umum Müdürlüğü, *1936 ve 1937 Maden İstatistiği*, 29 Ekim 1938.

İktisat Vekâleti Maadin Umum Müdürlüğü, *1936 ve 1937 Maden İstatistiği*, 29 Ekim 1938.

İzmir Vilayeti 1926 Senesi istatistiği, İzmir, 1927.

Nevsal-i Ziraat ve Ticaret, Dersadet, 1330.

Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti İstatistik İdaresi, *1323 Senesi Maadin İstatistiği*, Birinci Sene, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1325.

Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti İstatistik İdaresi, *1324 Senesi Maadin İstatistiği*, İkinci Sene, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1326.

Ticaret ve Ziraat Nezareti İstatistik İdare-i Umumiyesi Müdüriyeti, *Memalik-i Osmaniyyenin 1325, 26, 27 Senelerine Mahsus Maadin İstatistiğidir*, Matbaa-ı Osmaniyye, Dersaadet 1330.

G- Kitaplar

- AHMAD, Feroz, *İttihatçılıktan Kemalizm'e*, Çev: Fatmagül Berktaş, İstanbul, 1999.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunları ve Hukuki Tahlilleri 1. Kitap Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunları*, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları, 1990.
- AKSOY, Yaşar, *Atatürk'ün Ekonomi Devrimi Kalpaklı Kalkınma*, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1998.
- ATAY, Çınar, *Tarih İçinde İzmir*, İzmir, 1978.
- ATILLA, A.Nedim, *İzmir Demiryolları*, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2002.
- BAYAR, Celal, *Bende Yazdım: Milli Mücadeleye Giriş*, C: 5, İstanbul, 1997.
- BAYAR, Celal, *Bende Yazdım: Milli Mücadeleye Giriş*, C:5, İstanbul, 1997.
- BAYKARA, Tuncer, *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir, 2001.
- BELİK KIRAY, Mübeccel, *Örgütlenemeyen Kent İzmir'de İş Hayatının Yapısı ve Yerleşme Düzeni*, Ankara, 1972,
- BİLGİN, Ahmet Can, *Türkiye'de ve Dünyada Madencilik*, Ankara 1972.
- BORATAV, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, Ankara, 2003.
- Demiryollarımız*, Ankara 1958.
- EPSTEİN, M., *The Early History Of The Levant Company*, London 1908.
- GÜRİSOY, Melih, *Bizim İzmir'imiz*, İzmir, 1993.
- İNAN, Afet, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı*, 1933.
- İNAN, Afet, *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)*, TTK Basımevi, Ankara, 1982.
- İNAN, Afet, *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989.
- İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)*, İzmir, İzmir Ticaret Odası Yayınları, 1998.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C:IX, Ankara 1999.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C:VI, Ankara, 1988.
- KARAYAMAN, Mehmet, *20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık*, İzmir, 2008.
- KAYHAN, Meral, *Türkiye Tuz Envanteri*, Ankara, MTA Enstitüsü Yayınları, 1977.
- KILIÇBAY, Ahmet, *Türk Ekonomisi*, Ankara Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1991.
- KURMUŞ, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul, 2008.

- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, *Osmanlı- İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580-1838)*, Ankara 1974.
- NEBİOĞLU, Osman, *Bir İmparatorluğun Çöküşü Ve Kapitülasyonlar*, Ankara, 1986.
- NOVIÇEV A. D. , *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*, Ankara 1979.
- ONUR, Ahmet, *Türkiye Demiryolları Tarihi (1860 – 1953)*, İstanbul 1953.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz, *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, 1997.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi 1820-1913*, Yurt Yayınevi, Ankara, 1984.
- REFİK, Ahmet, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri*, İstanbul Enderun Kitapevi 1989.
- SERÇE, Erkan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmir Ticaret Odası, İzmir Ticaret Odası Tarihi (19. Yüzyıldan 21.Yüzyıla)*, İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir, 2002.
- SÜRGEVİL, Sabri, *II. Meşrutiyet Döneminde İzmir*, İzmir, 2009.
- ŞENOCAK, Bülent, *Levant'ın Yıldızı İzmir*, İzmir, 2003.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul, 1995.
- TAÇALAN, Nurdoğan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul, 1970.
- TEZEL, S.Yahya, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
- TIZLAK, Fahrettin, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, Ankara, 1997.
- TOPRAK, Zafer, *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi*, Homer Kitapevi, İstanbul 2003.
- TOPRAK, Zafer, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Ankara Yurt Yayınları 1982.
- TUTSAK, Sadiye, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, Ankara, 2002.
- VARLIK, Bülent, *19. Yüzyılda Emperyalizmin Batı Anadolu'da Yayılması*, Ankara, 1976.
- YALÇIN, Durmuş, AKBIYIK, Yaşar vd. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.
- YERASİMOS, Stefenos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye I. Dünya Savaşından 1971'e*, İstanbul 1992.
- YILDIRIM, İsmail, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001.

H- Makaleler

- _____ “İktisadi Programın Ana Hatları”, *Hâkimiyeti Milliye*, 9 Ocak 1934.
- _____ “İzmir’deki Zengin Altın Madenlerini Nasıl İşleteceğiz?”, *Anadolu*, 7 Aralık 1932.
- _____ “Yeni Türkiye’de Ecnebi Sermayesine Düşmanlık Yoktur” , *Yeni Asır*, 27 Ocak 1932.
- _____ “1936 Yılında Dünya Madenciliği”, *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, S: 6, 1937, s.7 - 11.
- _____ “Halıköy Maden İşletmeleri Müessesesi Hakkında Bilgiler“, *Etibank Bülteni*, S: 100-101, Temmuz - Ağustos 1988, s.19-39.
- _____ “Çamaltı Memlehasında Yatan Define!“, *Anadolu*, 8 Ekim 1926.
- _____ “Devletçiyiz: Türkiye’nin Beş Yıllık Planı” , *Ulus*, 9 Mart 1935.
- _____ “Avrupa ve Biz”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Ocak 1920.
- Ahmet Hamdi, ”Zımpara Madenleri İhracatının Himayesi“, *Anadolu*, 2 Temmuz 1924.
- AKYILDIZ, Ali, “Demiryolları ve Değişme (Batı Anadolu Örneği)” , *Yeni Toplum*, S: 1, Mayıs-Haziran 1992, .s.114-121.
- ALP, Tekin, “Ecnebi Sermayesine Karşı Siyaset-İ İktisadiyemiz“, *İktisadiyat Mecmuası*, C: 2, S: 53, 26 Nisan 1917, s.1-2.
- ALTINBAY, Mustafa, “Klasik Dönemde Osmanlı da Madencilik”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.10, Ankara, 2002, s.791-901.
- ARIKAN, Zeki, “II. Meşrutiyet Döneminde İzmir”, *Üç İzmir*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Aralık, 1992, s.219-225.
- BAYAR, Celal, “Ekonomide Kemalist Rejim“, *Ulus*, 12 Şubat 1937.
- BAYARTAN, Mehmet, ”XIX. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C: 10, S: 1, 2008, s.137-155.
- BELEN, Nezahat, “Deve ve Yollar”, *CIEPO*, 6. Ara Dönem Sempozyumu (Uşak: 14-17 Nisan 2011), s. 235-250.
- BELİK KIRAY, Mübeccel, “Az Gelişmiş Memleketlerde Şehirleşme Eğilimleri: Tarihsel Perspektif İçinde İzmir“, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, S: 3 1971, s. 476-490.
- BERBER, Engin, İkinci Meşrutiyet Döneminde Domino Etkisi Yapan Bir Eylem: İzmir Liman İşçileri, *European Journal of Turkish Studies*, 11/2010, 14 October 2010.

- BOZKURT, Gülnihal, “Tanzimat ve Hukuk”, *Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, (31 Ekim-3 Kasım 1989)*, Ankara, 1994, s. 273-271 - 286.
- ÇAĞATAY, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C: 2, S. 1, 1943, s.117-126.
- ÇİMİLLİ, Ekrem, “Çamaltı Tuzlası ve Tuz İhracatı”, *İktisadi Yürüyüş Dergisi*, Sayı:271, Yıl:12, Cilt:12, 15 Nisan 1951, s.12-16.
- DARKOT, Besim, “İzmir“, *İslam Ansiklopedisi*, C: V, İstanbul, 1952, s.1239 – 1251.
- GÖKMEN, Ertan, ”II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Maden İmtiyazları (1878-1899)”, *Bellekten*, Cilt: LXXI, Sayı: 262, Yıl: Aralık 2007, s. 969-997.
- GÜLMEZ, Mesut “Tanzimat’tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919)”, *Türkiye Cumhuriyeti Ansiklopedisi*, C: 3,1985, s.792-802.
- Hilmi Nafiz Bey, “Sanayileşme Planında Jeoloji Enstitüsü“, *Anadolu*, 1 Mayıs 1934.
- KÂHYA, Esin, “Türkiye’ de İlk Demiryolları “, *Bellekten*, C: 3, S: 202, Ankara 1988, s.209-218.
- KARAYAMAN, Mehmet, Uşak’a Demiryolunun Gelişi ve Sonuçları, *CIEPO 6. Ara Dönem Sempozyumu Uşak 14-17 Nisan 2011*, s. 763-786.
- KARTALKANAT, Ahmet, “Osmanlılarda Madencilikle İlgili Yasal Düzenlemeler ve Madencilik Politikası ”, *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, S.36, Mayıs 1990, s. 65-71.
- KASABA, Reşat, “İzmir”, *Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri (1800-1914)*, (Çev. Gül Çağlalı Güven), (Ed. Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert) İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s.1-22.
- KNUCKEY, Rosa, “Maden Sanayi“, *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası* Yıl: 8, Sayı: 1-2, Ocak-Şubat 1933, s.53-61.
- KODAMAN, Bayram, “Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğuna Giriş Vasıtaları (1838-1914)”, *Milli Kültür*, C:2, S:1, Haziran 1980.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, “İzmir Rıhtımı İnşaatı ve İşletme İmtiyazı”, *Tarih Dergisi* S.32, 1968, s.495-1006.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, “Tanzimat Devrinde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri”, *150. Yılında Tanzimat*, Ankara, 1992, Yayına Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız, s.91-138
- M. Turgut, “Yine Ecnebi Şirketler”, *Sada-yı Hak*, 17 Ocak 1924.
- Mehmet Rauf, ”Servet-i Madeniyemiz“, *İkdam*, 13 Nisan 1909.
- MUTAF, Abdülmecit, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Maden İşletmeciliği Prosedürü” , *History Studies*, Volume 2 / 2 (2010), s.293-303.

- NAFİZ, Hilmi, “Sanayileşme Planında Jeoloji Enstitüsü“, *Anadolu*, 1 Mayıs 1934.
- ÖKÇÜN, Gündüz, “XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları“, *Abadan’a Armağan*, Ankara 1969, s. s.803-895.
- ÖNAL, Güven ,“Üretim Aşamasında Madenciliğin Sorunları”, *Madenciliğimizde Sorunlar ve Çözüm Önerileri Paneli*, 22-23 Mart 1997, İzmir, s.33-35.
- ÖZVEREN, Eyüp, “Büyük Buhanda Bir Liman Kenti: İzmir, 1929-1932”, *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, Sayı: 6, Mart 2003, s. 264-272.
- PAMUK, Şevket, “Osmanlı Ekonomisinin Dünya Kapitalizmine Açılışı”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C:3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, 718-723.
- PEKER, Mümtaz, “İzmir’in Nüfusunun Gelişimi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi I/3*,1993, s. 273-283.
- PULLUKÇUOĞLU YAPUCU, Olcay, ÖZGÜN, Cihan, “Batı Anadolu’nun Yol Ağı Araştırmaları- III İzmir’in Ardalanında Kervan Yolları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C: XXVI, S: 2, Aralık 2011, s.527-549.
- QUATAERT, Donald, “19. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Madencilik”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 913-916.
- RAUF, Mehmet, ”Servet-i Madeniyemiz“, *İkdam*, 13 Nisan 1909.
- RAVAGE, Mark - Eli, “Devletçiyiz: Türkiye’nin Beş Yıllık Planı”, *Ulus*, 9 Mart 1935.
- Su, Kamil, “Sevr Antlaşması’nın İzmir’de Uygulanması”, *Ulusal Kültür*, Yıl: 2, S:5, Temmuz, 1979, s.127-134.
- Şinasi, “Şirketlerde Türk Memur Meselesi”, *Yanık Yurt*, 22 Ocak 1926.
- Şinasi, “Vukufsuz Ticaret Yapılamaz“, *Ahenk*, 3 Aralık 1913.
- TEVFİK, Abdülfeyyaz, “Baba Öğüdü ” *Halka Doğru Dergisi*, Yıl: 1, S: 3, 8 Mayıs 1913, s. 21 - 22.
- TIZLAK, Fahrettin, “Maadin-İ Hümayun Emaneti’nin Osmanlı İdari Düzenindeki Yeri (1775-1867)”, *XII. Türk Tarih Kongresi*, (12-16 Eylül 1994), C: III, Ankara, 1999, s. 925-939.
- TIZLAK, Fahrettin, “Osmanlı Devleti’nde Madencilik”, *Osmanlı*, C:III, Ankara, 1999, s. 312-321.

TIZLAK, Fahrettin, “Osmanlı Maden İşletmeciliğinde Kanunnameden Nizamnameye Geçiş ve 1861 Tarihli Maden Nizamnamesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S: 98, Ekim 1995, s.75-91.

TIZLAK, Fahrettin, “XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları”, *Bellekten*, 1996, C:XII, S: 229, s.703-718.

TOPRAK, Zafer, “Milli İktisat”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C: 3, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), s.740-747.

TOPRAK, Zafer, “Tanzimattan Cumhuriyete Osmanlı Ekonomisinde Gelişmeler (Tarım-Ticaret–Sanayi)”, *1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100.Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu, İzmir, (21-23 Kasım 1985)*,1985, s. 22-27.

TRAK, Selçuk, “Çamaltı Tuzlası“, *Sesimiz Mecmuası*, Sayı: 2, Cilt: 1, 1 Mart 1948, s.10-11.

VARLIK, M. Bülent, “Osmanlı Devleti’nde Madenlerde Çalışma Koşulları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C: 4, (İstanbul: İletişim Yayınları 1985), s. 917-922

YILDIRIM, İsmail, “Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 12, S: 1, Sayfa: 311-324, Elazığ 2002.

Yurt Ansiklopedisi, “İzmir Maddesi“, C: 6, İstanbul, 1982-1983, s.4241-4406.

I- Tezler

ALTUNBAY, Mustafa, *Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidereskapi*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı İstanbul 2010.

ÇOLAK, Filiz, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyete Batı Anadolu’da Üretim ve Dış Ticaret (1908-1923)*, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, İzmir 2005.

ELMACI, Mehmet Emin, *II. Meşrutiyet’ten Lozan’a Kapitülasyonlar*, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2001.

İLERİ, Turgut, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Madencilik Politikaları (1923-1960)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Samsun, 2009.

KESKİN, Özkan, *Orman ve Ma'adin Nezareti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 2005.

KIRPIK, Cevdet, *Osmanlı Devleti'nde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914)*, Basılmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta, 2004.

ÖZDEMİR, Nuray, *Cumhuriyet Dönemi Karayolu Politikası (1923-1960)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Ankara-2006.

POYRAZOĞLU, Nuri, *1929 Dünya Ekonomik Bunalımının İzmir'de Görülen Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2008.

TIZLAK, Fahrettin, *Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1780-1850)*, Basılmış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ, 1991.

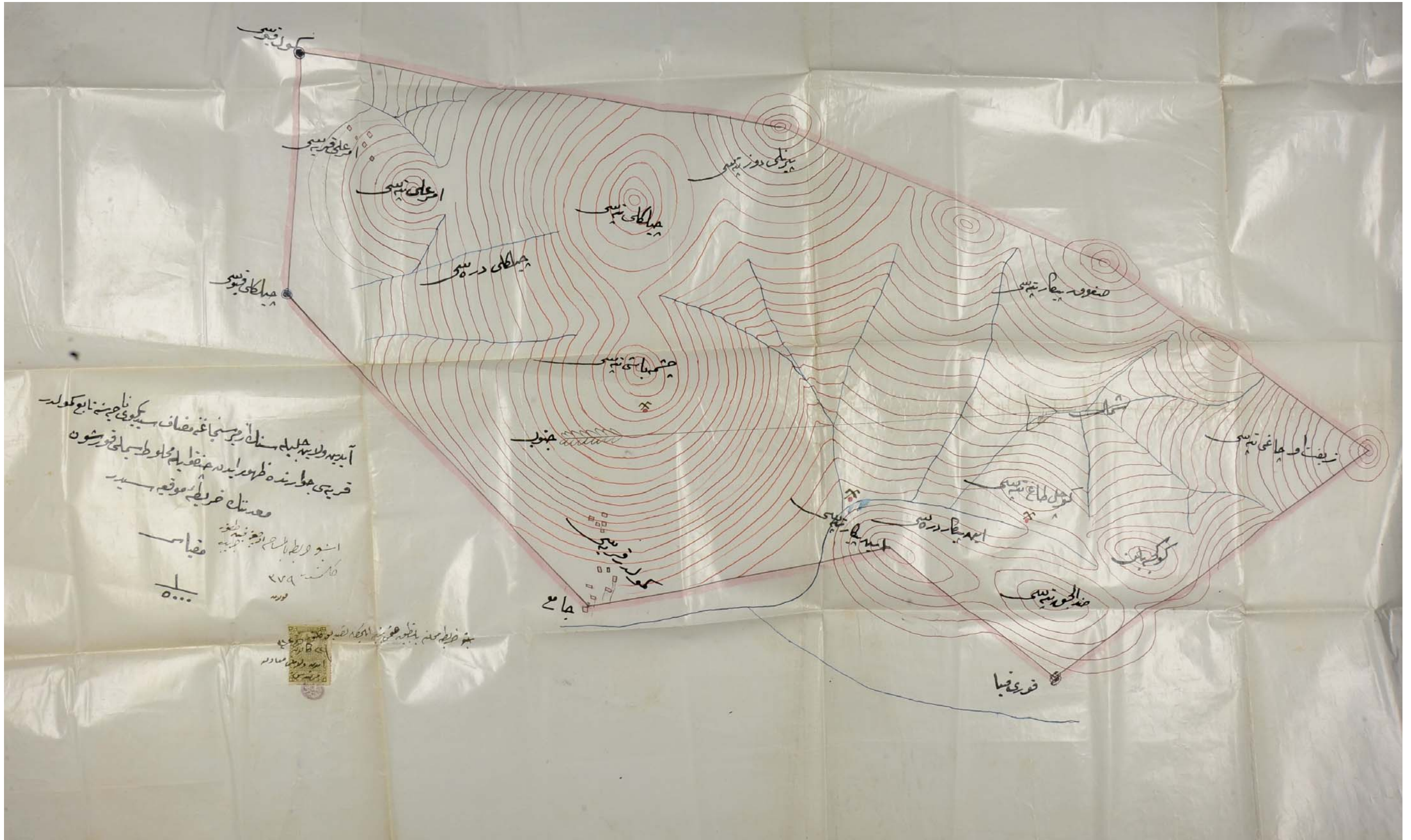
YORULMAZ, Şerife, *Aydın Vilayetinde Madenler (1850-1908)*, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1994.

Harita: 9 Ödemiş/Halılıköy Cıva Madeni Haritası, BOA, 921, 1332 Za 3/23. 9. 1914.

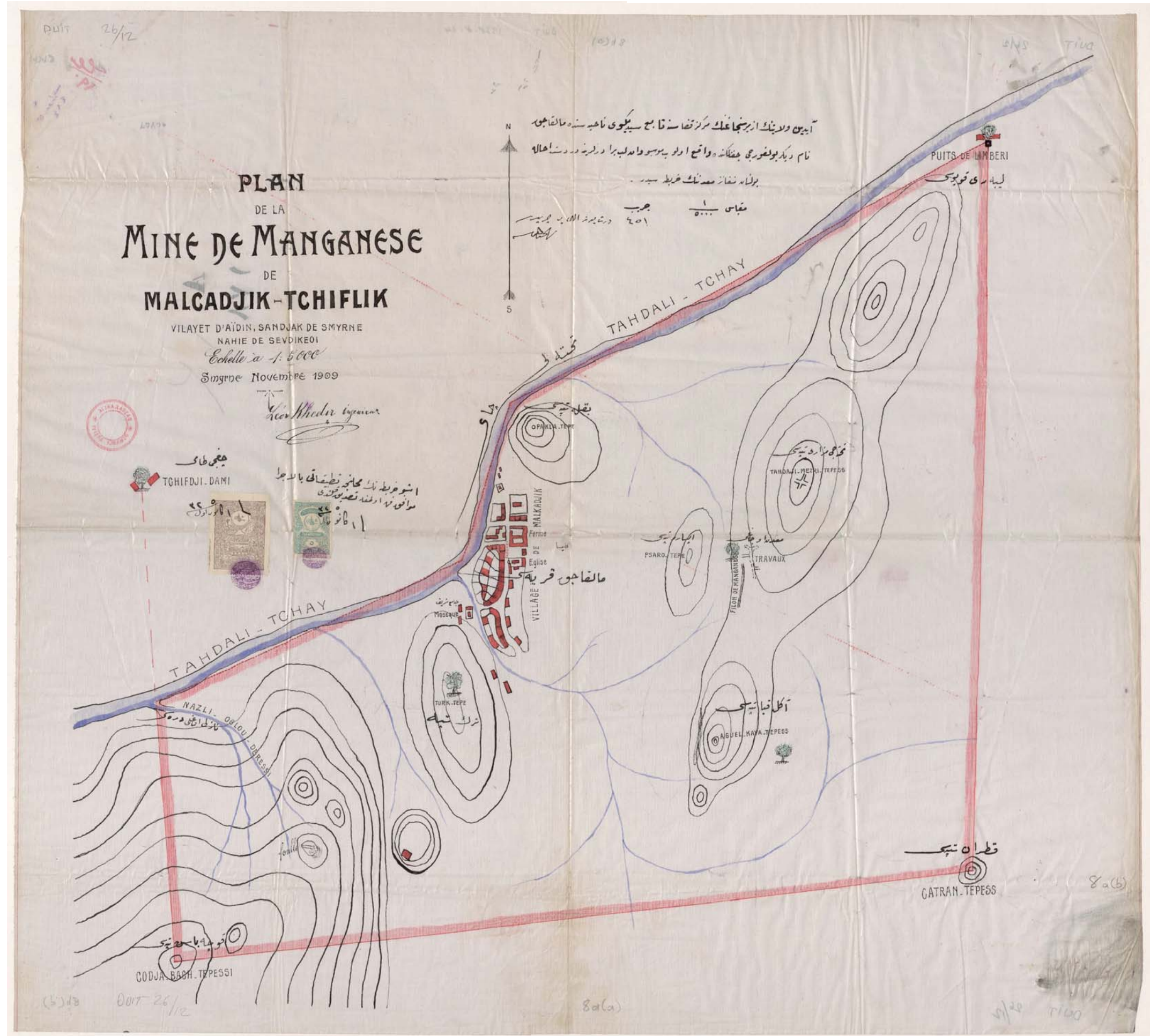

Harita: 5 Gümüldür Simli Kurşunla Karışık Çinko Madeni Haritası, BOA, İ.MMS, 165/7, 1331 Ca 24/ 1. 5. 1913.

Harita: 4 Seydiköy/Bulgurca Manganez Madeni Haritası, BOA, 26/12, 1338 N 14/1. 6. 1920.

PLAN
DE LA
MINE DE MANGANESE
DE
MALCADJIK - TCHIFLIK

VILAYET D'ADIN, SANDJAK DE SMYRNE
NAHIE DE SEVDIKEOI
Echelle au 1:5000
Smyrne Novembre 1909

آیین و دینیک از برنجها غلک مرکز قضا است تا مع سیکوی ناهیه سنه مالقاچو
نام دیکدو بولغورچی جنکانه واقع اولو بیوسو واد ب برادر لرینه در دست احواله
برلانه نغازه معدنک قریط سیر

مقیاس 1:5000
جیب 201
درست بینه الله بر بریسیر

معدن دای
TCHIFDJI - DAMI

اشور قریط ناک محاشیه نطیصاتی بالاجل
موانع توپ ارفند تصدیق کندی

تقل سیر
OPAKLI TEPE

MALCADJIK
VILLAGE
FERRIS DE
MALCADJIK

PSARO TEPE
TRAVAUX

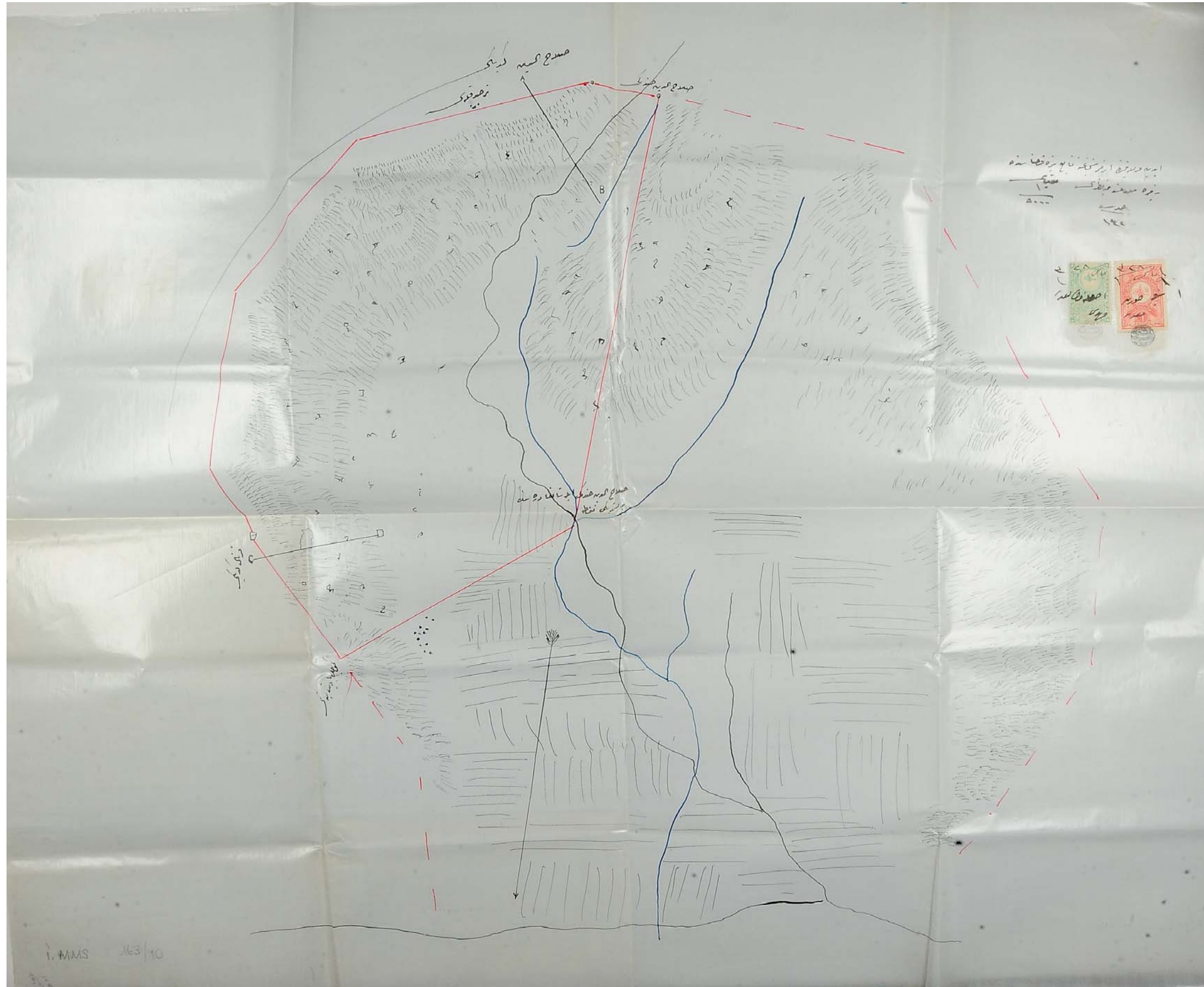
آغل نیا تپه
AGUEL KAYA TEPESS

قطره تپه
GATRAN TEPESS

CODJA BACH TEPESSI

Harita: 3 Halkapınar Çiftliği Zımpara Madeni Haritası, BOA, İ.MMS, 163/10, 1331 R 15/24. 3. 1913.

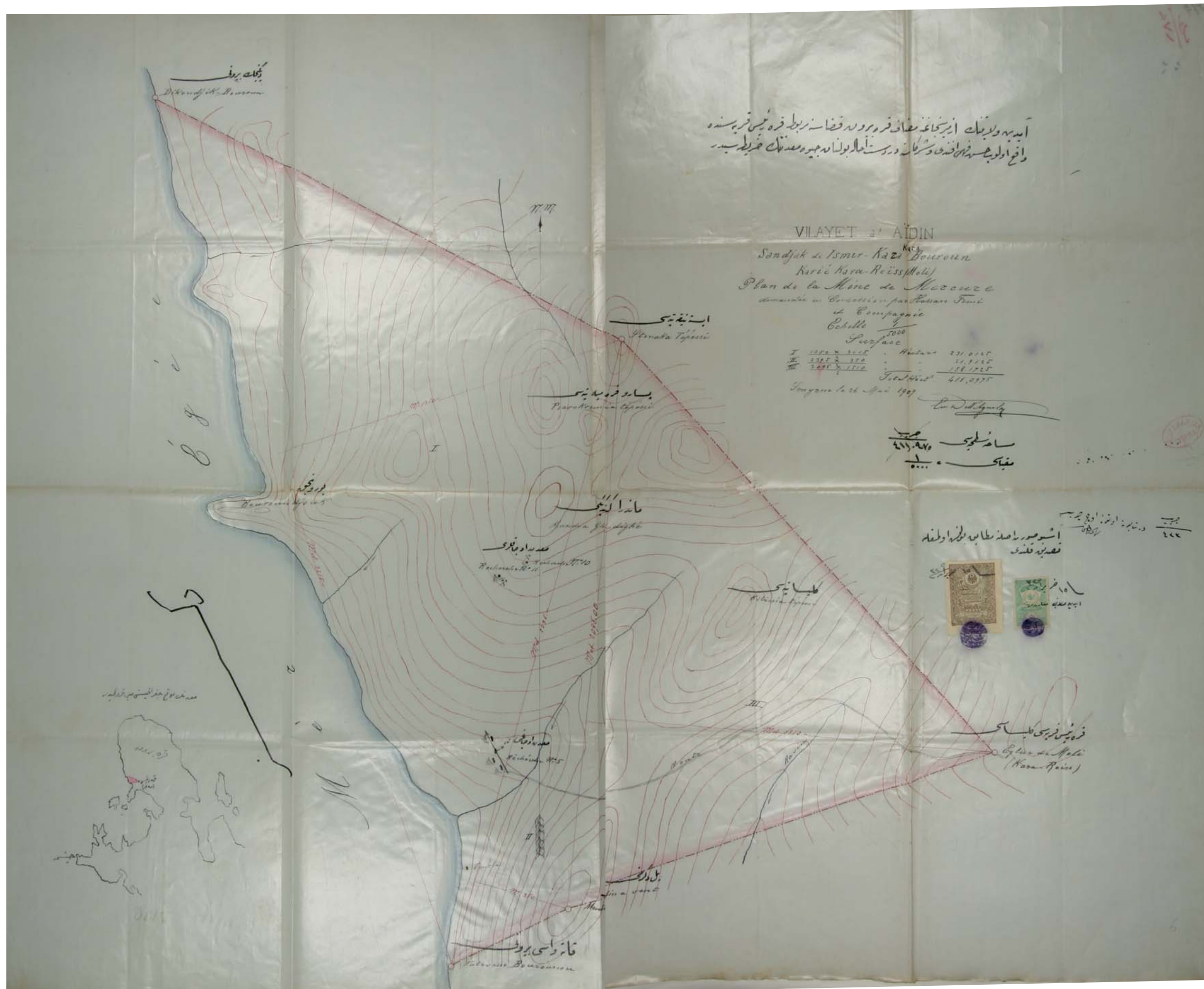

Harita: 7 Karaburun Ahırlı Cıva Madeni Haritası, BOA, HRT. h. , 922, 1334 M 18/26. 11. 1915.

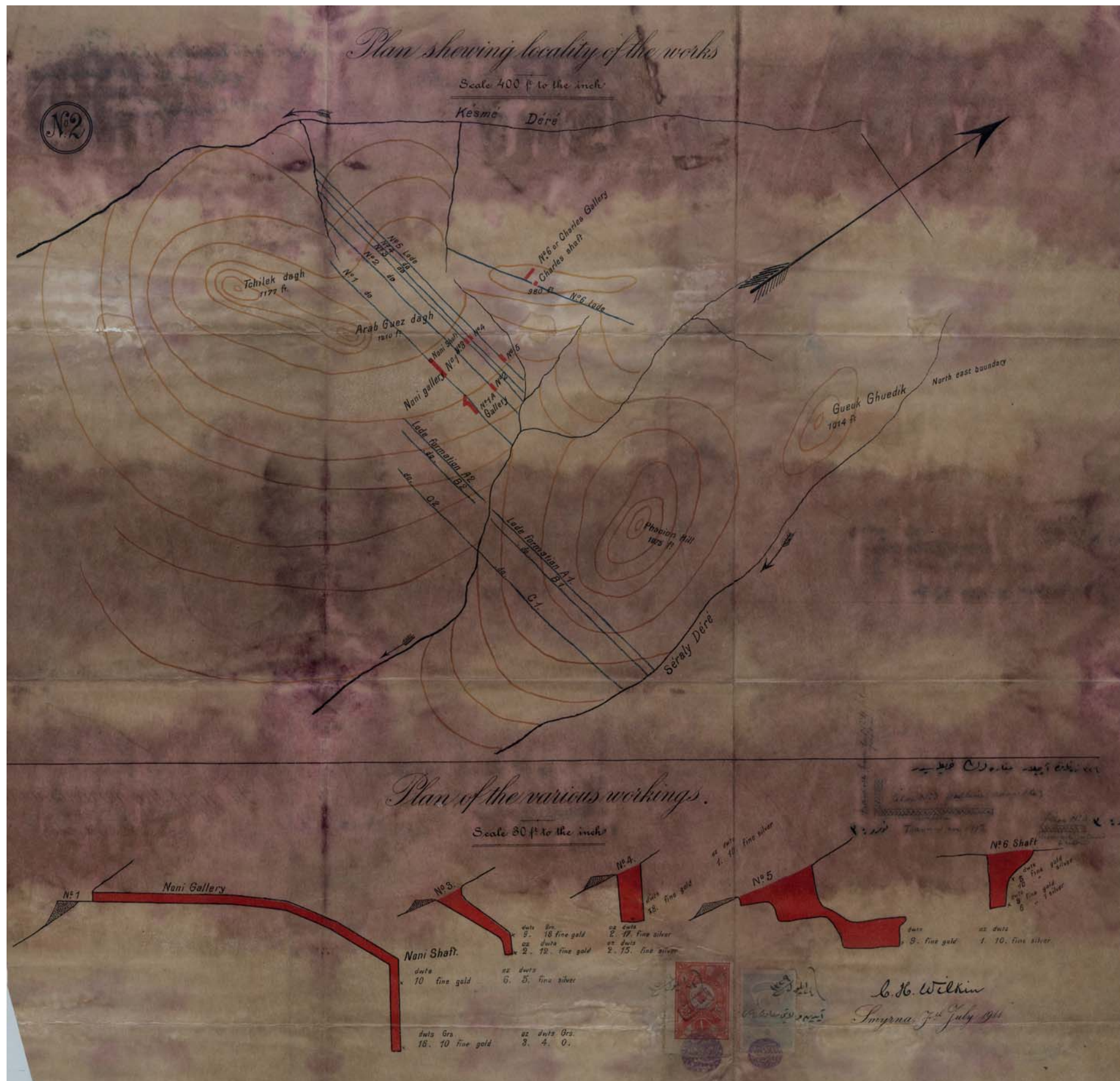

Harita: 8 Karaburun/Karareis Cıva Madeni Haritası, BOA, İ. DUIT, 23/11, 1334, C 28/2. 5. 1916.

Harita: 10 Karşıyaka Altın Madeni Haritası, BOA, HRT. h. 1188,1331 Za 11/12. 10. 1913.

Harita: 1 Kurşak Zımpara Madeni Haritası, BOA, HRT. h. , 1555, 1341 Z 29/12. 8. 1923.

Coursak AB

Permission d'Emile Schmidt
 Le Goulet et la source en l'absence totale
 de tout à tout cours d'eau de cours
 dans une vallée de montagne sans
 qui ne peuvent être mesurés de
 profondeur.

این دریا در واقع سیاه است و در تمام طول آن قوسهای
 مدور است.

PLAN

d'une partie de
COURSAK - TCHIFLIK
 situé
 KAZA de YEREN
 SANDIAK SIGHALA
 VILAYET d'ADIN

contenant des Ecoulements d'eau demandés

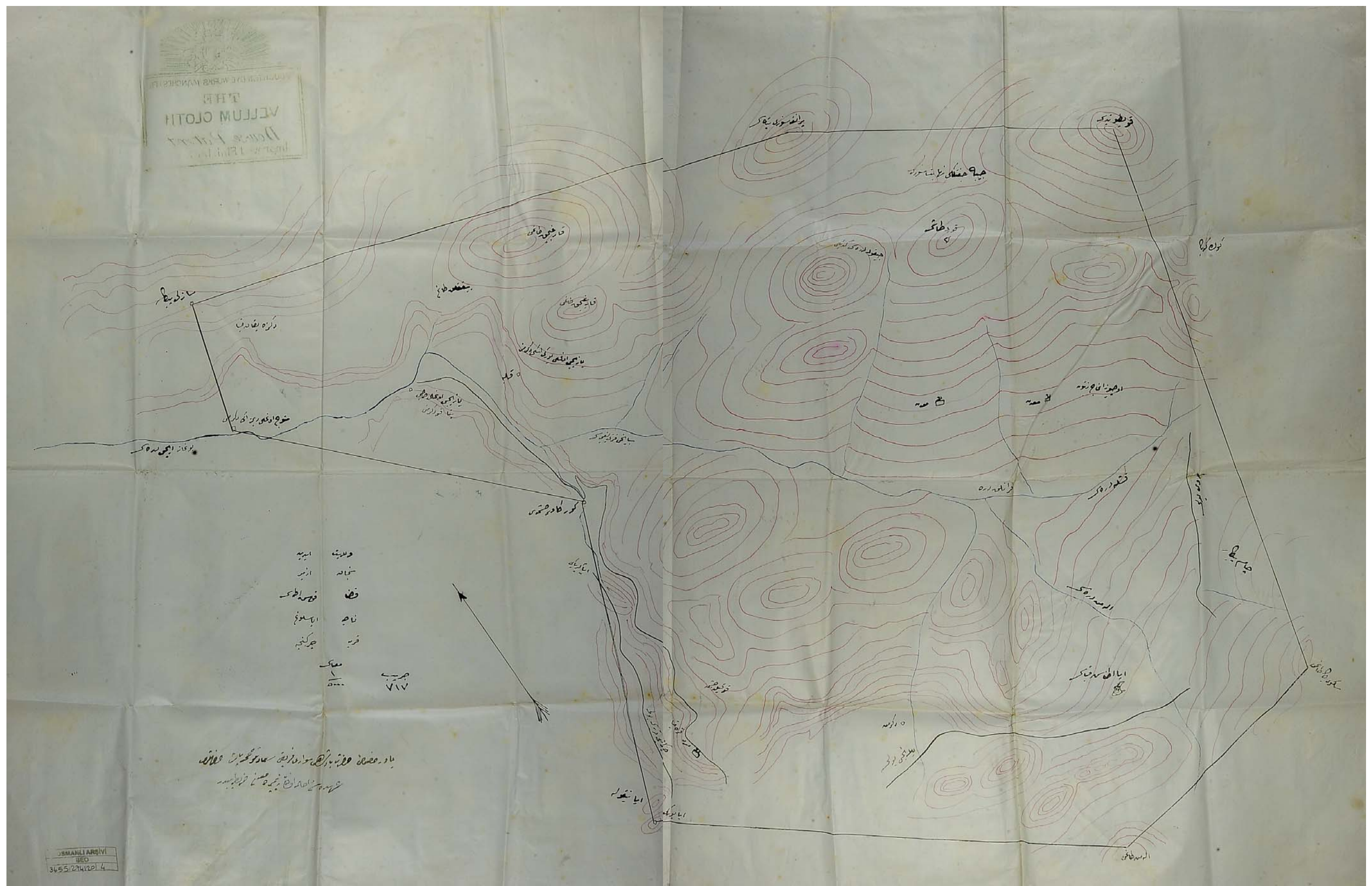
M. Emile Schmidt
 Négociant allemand domicilié à Smyrne

Echelle du plan 1.5000
 Surface du Terrain demandé en concession 4472 Dun'
 Propriétaires du Tchiflik
 pour une moitié Zulcha Noaman fille d'Ahmed
 pour l'autre moitié Hassan Noaman Ahmed et
 Ahmed Nassim fils Ahmed Pasa Effendi

Nord

Harita: 6 Kuşadası/Çirkince Zımpara Madeni Haritası, BOA, BEO, 3655/274120, 1327 L 15/30. 10. 1909.

JSMANLI ARSIVI
BEO
3655.274120.4

Harita: 2 Dağ-Yeniköy Zımpara Madeni Haritası, BOA, İ.MMS, 154/10, 1330 N 16/20. 8. 1912.

